

PELSON VANKILA

VAALA

RAKENNUSHISTORIASELVITYS

Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy 30.6.2025

Kohde: Pelson vankila

Tilaaja: Senaatti-kiinteistöt

Tekijä: Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy

Julkaisija: Senaatti-kiinteistöt, Helsinki 2025

Paino: Grano Oy, Oulu

1. painos

ISBN 978-952-368-198-9 (painettu)

ISBN 978-952-368-199-6 (pdf)

KANSIKUVA Pelson vankilan piha keväällä 2024. Vankilan sisäpihaa reunustaa kaksi sellirakennusta. Pihan päätteellä on vankilan keskusrakennus.
KUVA: Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy / Veli-Pekka Huhmo

PELSON VANKILA VAALA

RAKENNUSHISTORIASELVITYS

Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy 30.6.2025

Pelson varavankilan pitkäaikainen johtaja Urho Rautavuori seisoo vankien kaivaman kuivatuskanavan äärellä. KUVA: Pelson vankilan arkisto, kuvaaja Elna Rautavuori

Sisällysluettelo

JOHDANTO

1 Perustiedot	6
2 Selvitystyö	7

HISTORIA

3 Vankila rakennustyyppinä	12
4 Pelson varavankilan varhaiset rakennusvaiheet ja toiminta	18
5 Pelson vankilan nykyisen rakennuskannan rakennusvaiheet	34

NYKYTILA

6 Vankila-alue	61
7 Vankilarakennukset	75
8 Teollisuusrakennukset	155
9 Maatalousrakennukset	185
10 Tukirakennukset	243

YHTEENVETO

11 Suunnittelijat	263
12 Yhteenveto	267
13 Lähteet	272

Kohteen sijainti Suomen kartalla. KUVA: Maanmittauslaitos

1 Perustiedot

Kohde	Pelson vankila
Osoite	Linnantie 101, 92810 Pelso (Vaalan kunta)
Tila/kiinteistö	785-407-10-5 PELSONSUO
Omistus	Senaatti-kiinteistöt
Hallinta	Rikosseuraamusvirasto, Pelson vankila
Laajuustiedot	Vankila-alueella on 38 rakennusta, joiden pinta-ala on yhteensä 24120 kem ² Maa-alueiden pinta-ala on yhteensä 2525 ha.
Suunnittelijat	Arkkitehti Urpo Nummela Arkkitehti Henno Kampuri Arkkitehti Uno Alexander Sjöholm Arkkitehtuuritoimisto Ilkka Pajamies Arkkitehtitoimisto Raila ja Tapio Rönkönharju
Rakennusvaiheet	Raivausvaihe 1936-1958 Rakennusvaihe I ja II 1963-1968 Rakennusvaihe III 1982-1984 Rakennusvaihe IV 2003-2005
Aiemmat nimet	Pelson varavankila ja Pelson keskusvankila.
Kaavatilanne	Pohjois-Pohjamaan maakuntakaava. Lainvoimaiseksi 17.1.2022.
Suojelu	1930- ja 40-luvun kerrostumat on arvotettu maakunnallisesti arvokkaiksi rakennetuiksi ympäristöiksi.

Muuta tietoa Vankilan toiminta Pelsossa päättyi maaliskuussa 2025.

2 Selvitystyö

2.1 Toimeksianto ja työryhmä

Tämä selvitys on laadittu Senaatti-kiinteistöjen toimeksiannosta. Vuonna 1935 toimintansa aloittanut Pelson vankila on tyhjenemässä ja kiinteistö maa-alueineen ja rakennuksineen tulevat myyntiin. Yhtenä selvityksen tarkoituksista on saattaa van- kilan rakennushistorialliset arvot ostajien tietoon.

Rakennushistoriaselvitys on perusselvitys, jonka avulla saadaan lähtötietoja koh- teen korjaus- ja kunnossapitotöiden suunnitteluun, asemakaavamuutoksen laadintaan ja suojelustatuksen määrittelyyn. Tämä selvitysraportti on laadittu Mu- seoviraston ja Senaatti-kiinteistöjen ohjeiden mukaisesti.

Selvitys on kolmiosainen. Historiaosuudessa rakennuksen vaiheet liitetään ra- kentamisaikakauden ja paikan historiaan sekä rakennustyyppin kehitysvaiheisiin. Nykytilaa käsittelevässä osassa tarkastellaan rakennusten ominaispiirteitä, säily- neisyyttä sekä suhdetta rakennettuun ympäristöön. Selvityksen lopussa on säily- neisyyttä kuvaavia kaavioita sekä yhteenveto.

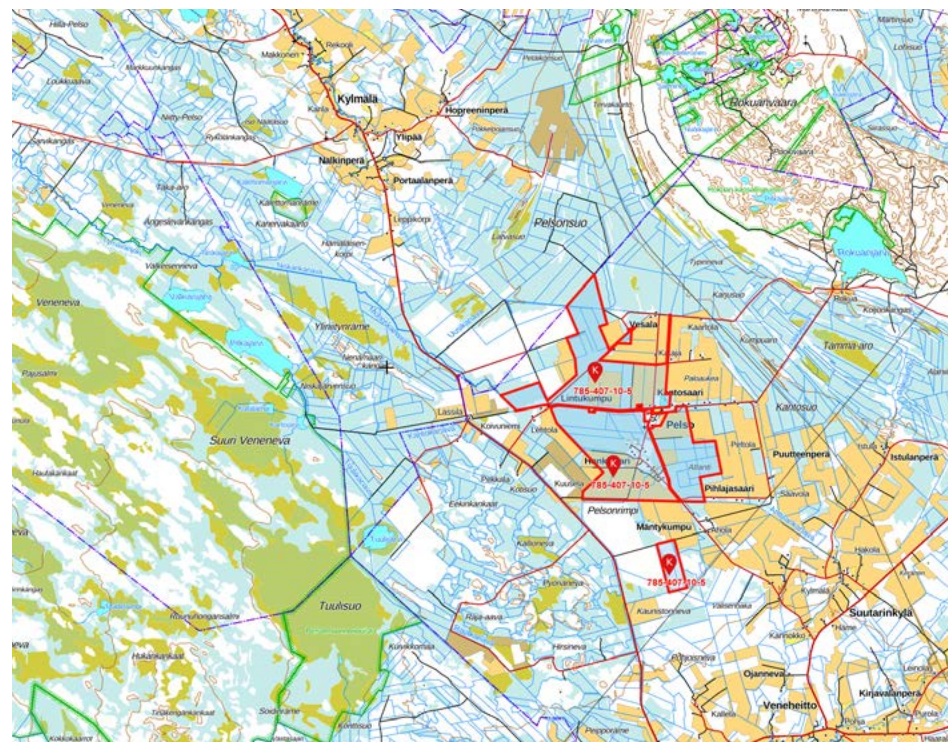
Selvitystyön on tehnyt Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy:n arkkitehdit Veli-Pekka Huhmo ja Jorma Teppo. Avustajana toimi arkkitehtiylloppilas Julia Leppänen. Työ- tä ovat ohjanneet Senaatti-kiinteistöjen Asko Taskila ja Pohjois-Pohjanmaan mu- seon Pasi Kovalainen. Inventointityössä avusti Pelson vankilan Jussi Kuukasjärvi.

2.2 Työn rajaus ja aineisto

Selvitystä edelsi Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy:n vuonna 2015 tekemä van- kilan lähiympäristön rakennushistoriaselvitys. Rakennuskohtaista tietoa on koottu myös Pelson keskusvankilan vuonna 1997 tekemään inventointilaskelmaan.

Kirjallisista lähteistä merkittävimpiä olivat dosentti Jouni Kauhasen Pelson kylän ja vankilan historiasta kertovat teokset. Niistä viimeisin julkaistiin vuonna 2024 ja sitä tehtiin rinnakkain tämän selvityksen kanssa. Muita kirjallisia lähteitä ovat ra- kennustyyppin ja vankeinhoidon historiasta kertovat yleisteokset sekä vankiloita käsittelevät rakennushistoriaselvitykset.

Tässä selvityksessä käytetyistä rakennuspiirustuksista suurin osa peräisin Kansal- lisarkistossa säilytettävästä Vankeinhoidolaitoksen kokoelmasta. Piirustuksia on

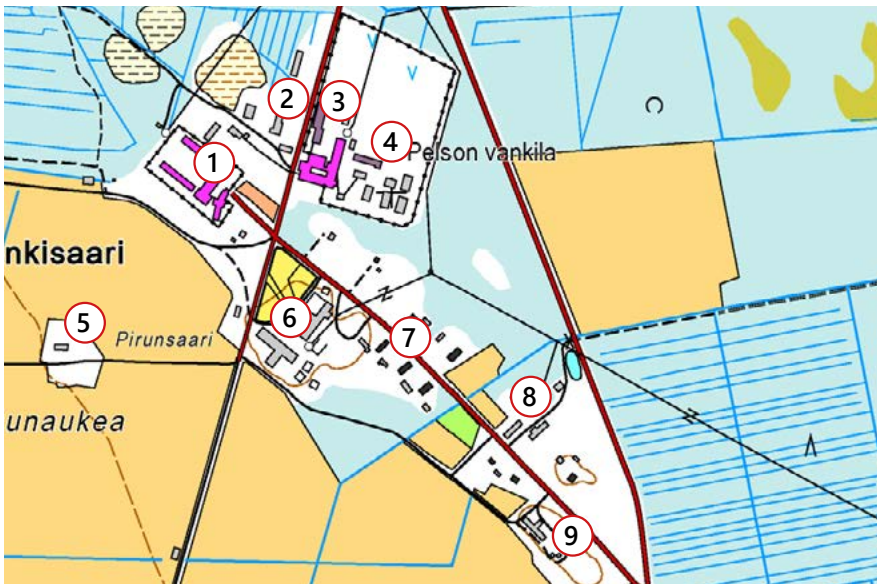

Kohteen sijainti maastokartalla. Kiinteistörajat on vahvennettu punaisella. Oikeassa yläkulmassa näkyy Rokuan kansallispuiston aluetta. KUVA: Maanmittauslaitos

hankittu myös Senaatti-kiinteistöjen arkistossa, jonne on siirretty Vaalan kunnan Pelson vankilaa koskeva arkistoaineisto.

Raportissa käytetty historiallinen valokuva-aineisto on hankittu pääosin Kansallis- arkistossa tai Pelson vankilan arkistosta. Muita keskeisiä kovalähteitä olivat Jou- ni Kauhasen yksityiskokoelma sekä Museoviraston kokoelmat. Kartta-aineisto on pääosin Maanmittauslaitoksen tuotantoa.

Kohde inventointiin vuosien 2024-2025 aikana. Inventoinnissa tarkasteltiin katta- vasti rakennusten sisätilojen, ulkoarkkitehtuurin sekä ympäröivien maa-alueiden nykytilaa. Rakenteita ja materiaaleja tutkittiin pintoja rikkomatta. Inventointityötä tehtiin vaiheittain vankilan turvallisuuskäytäntöjen asettamissa rajoissa.

VASEMMALLA:
Pelson vankila-
alueen rakennus-
ryhmät pohjakar-
talla.

OIKEALLA: Vanki-
larakennusta on
laajennettu vai-
heittain. Kuvassa
osasto 1:n kaksi
rakennusvaihetta
osasto 2:n ikku-
nasta kuvattuna.

2.3 Kohde ja ympäristö lyhyesti

- 1 Vankilaosastot ja hallinto
- 2 Lämpökeskus, paloasema ja autohalli
- 3 Kiinteistökeskus ja korjaamo
- 4 Teollisuusalue
- 5 Viljelysmaat ja ladot
- 6 Navetta, lampola ja rehuvarasto
- 7 Vankilan asuinalue (pääosin purettu)
- 8 Hevostalli ja viljavarasto
- 9 Viljakuivaamo ja puimala

Pelson vankila sijaitsee Pohjois-Pohjamaalla, Vaalan kunnan länsiosassa. Vankila on perustettu vuonna 1935 ja sen vankila-käyttö päättyi keväällä 2025. Vankila-alue rakennuksineen on Senaatti-kiinteistöjen omistama ja sen pääkäyttäjänä on toiminut Rikosseuraamusvirasto. Vuoden 2024 lopussa Pelson vankilassa oli 64 suljettua paikkaa miesvangeille.

Pelson vankila-alueeseen kuuluu 38 rakennusta. Rakennettu alue on viljelysmaiksi muutettujen laajojen suoalueiden ympäröimä. Vankilarakennus muodostuu kahdesta asuinosa-astosta sekä keskusrakennuksesta, johon on kytketty 2000-luvulla rakennettu hallintorakennus. Muita osakokonaisuuksia ovat teollisuusrakennukset, maatalousrakennukset sekä aluetta palvelevat tukirakennukset. Vankilan asuinalueen rakennukset on pääosin purettu.

Pelson vankila-alueen länsipuolella kulkee Muhoksen ja Kestilän välinen yhdystie 8250. Lähimmät kauppapalvelut löytyvät 13 kilometrin päästä Kylmälänkylältä. Kunnan hallinnolliset palvelut ja monipuolisemmat kaupalliset palvelut sijaitsevat Vaalan kunnan keskustassa noin 25 kilometrin päässä. Pelson vankilan ei ole säännöllisen julkisen liikenteen piirissä. Lähin rautatie-asema sijaitsee Vaalassa ja lentokenttä 90 kilometrin päässä Oulussa.

Inventointivaiheessa Pelsossa valmisteltiin vankilan toiminnan siirtämistä uuteen Vaalan vankilaan. Vankilan maatalouteen ja puuteollisuuteen keskittynyt työtoiminta oli vähäistä. Muutos näkyi myös vankila-alueen tuntumassa sijaitsevassa Pelson kylässä, jossa asui noin 150 asukasta. Kylän koulu ja palvelut on lakkautettu, mutta vankilan rakentama vesitorni ja talkootyönä tehty seuratalo liikuntapaikkoineen ovat säilyneet.

PELSO

Korjaamo

Teollisuushallit

Autohalli

Lämpölaitos

Vankila

Puhdistamo

Hallinto

Honkisaari

Navetta

Lampola

Hevostalli ja viljavarasto

Kuivaamo ja puimala

Atlantti

Tuulensuunaukea

Pirunsaari

Ortoilmakuva Pelson vankila-alueesta vuodelta 2025.
KUVA: Maanmittauslaitos

2.4 Pelson vankilan rakennuskannan kerrostumat

Pelson vankilan rakennuskannan ajalliset kerrostumat ovat keskenään lomittuneet. Tämä johtuu siitä, että uudis- ja täydennysrakentaminen on tehty väistyvän rakennuskannan paikalle tai sen lomaan. Vanhimpaan ja arvokkaimmaksi arvoitettuun kerrostumaan kuuluvat 1930 ja 1940-luvun maatalousrakennukset sijait-

sevat alueen itäosassa. Aikakauden vankilarakennuksia ei ole säilynyt. Vankilarakennukset edustavat 1960-luvulta 2000-luvulle jatkunutta ajanjaksoa. Teollisuusalueen rakennukset on rakennettu pääosin 1970-luvulla ja karjanhoitoon liittyvät rakennukset on rakennettu 1950–1990-lukujen aikana.

2024

KUVA: Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo, Julia Leppä.

2.5 Pelson vankilan tapahtumia aikajanalla

1935	1940-luku	1956	1968	1973	1983	1996	2001	2019
Pelson varavan- kila peruste- taan. Pääpaikka sijoitetaan Hon- kisaareen ja siirto-osastot Lintukumpuun sekä Vesalaan.	Vankila luovut- taa asutustiloja uudisasukkail- le ja tekee ti- lalle uusia.	Talousraken- nuksen laajen- nus valmistuu Honkisaareen.	Vesalan siirtola lakkautetaan. Vankilatoimin- ta keskitetään Honkisaareen.	Öljykriisi lisää polt- toturpeen käyttöä.	Pelson vara- vankila va- kinaistetaan keskusvanki- laksi.	Pelson van- kilan maatala siirtyy luomu- tuotantoon.	Nimeksi Pelson vankila.	Siirrettävä vankiosasto 3 rakennetaan
1935-1939	1950	1956	1968	1974	1983	1999	2004	2019
Suota kuivataan ja muokataan peltomaaksi. Rakennuksia ja teitä rakenne- taan.	Varavankila kytketään säh- köverkkoon.	Uusi alueläm- pökeskus ra- kennetaan palaneen ti- lalle.	Vankiparakki II palaa. Toisen rakennusvai- heen osasto 2 otetaan käyt- töön kesken- eräisenä	Ylituotan- to supistaa maatalout- ta. Vankilan peltoja pa- ketoidaan ja metsitetään.	Vankilan kol- mas raken- nusvaihe. Keskusraken- nus ja van- kiosastojen laajennukset valmistuvat.	Uusi pihat- to-navetta valmistuu. Vanha navet- ta korjataan.	Uusi hallintora- kennus valmistuu. Vanha hallintola ja porttirakennus puretaan.	Vankila luopuu karjataloudesta.
2004	2004	2004	2004	2004	2004	2004	2004	2004
							Kiinteistöt siirtyvät Senaatti-kinteistö- jen omistukseen.	Geenipankki- karja siirretään Tervolaan.
peruskuivatus	pellonraivaus	maatalous	puuteollisuus		luomuviljely ja lammastalous		geenipankki	
1939-44	1952	1958	1964	1972-1978	1984	1998	2008	2024
Toinen maail- mansota. Pelso toimii sotilas- ja sotavankilei- rinä.	Pelson van- kila järjestää maatalous- näyttelyn. Uusi navetta val- mistuu.	Vankila saa uuden kanslia- rakennuksen.	Pelson vesitor- ni valmistuu.	Vankilan ke- hittää puu- teollisuutta. Kolme tuo- tantohallia ja korjaamo ra- kennetaan.	Suurlampo- la valmistuu. Pelsosta tulee Suomen suurin lammastila.	Naisvanki- osasto pe- rustetaan osastolle 1	Sahatoiminta lak- kautetaan. Teol- linen työtoiminta jatkuu.	Vankiosastot 1 ja 2 tyhjen- netään. Vangit keskitetään osastolle 3.
1944-48	1956	1958	1969		1984		2010	2025
Pelson vankilas- sa toimii nais- vankiosasto.	Vankilan pel- tojen uu- disraivaus päätyy.	Lintukummun siirtola lakkau- tetaan.	Lammastalo- us aloitetaan. Sikataloudesta luovutaan.		Lapinlehmän alkuperäisro- dun säilymisen turvaaminen aloitetaan.		Pelson vankilan toimintaa supis- tetaan. Vanki- määrä vähenee 200:sta 120:een.	Vaalan uusi vankila val- mistuu. Toi- minta Pelson vankilassa päätyy.
		1963						
		Ensimmäinen rakennusvaihe. Vankiosasto 1 valmistuu.						

3 Vankila rakennustyyppinä

Vankila on valtion rakennuskantaan kuuluva rakennustyyppi, jota uudistettiin 1870-luvulla ulkomaisten esikuvien mukaisesti. Itsenäisyyden alkuvaiheessa Suomen vankilaitos muodostui lääninvankiloista, keskusvankiloista sekä työvankiloista, joiden lisäksi etäisiin työkohteisiin tehtiin varavankiloita. Pelson varavankila oli tyypillinen suovankila, joka perustettiin vuonna 1935 edistämään uudisraivausta ja asutustoimintaa.

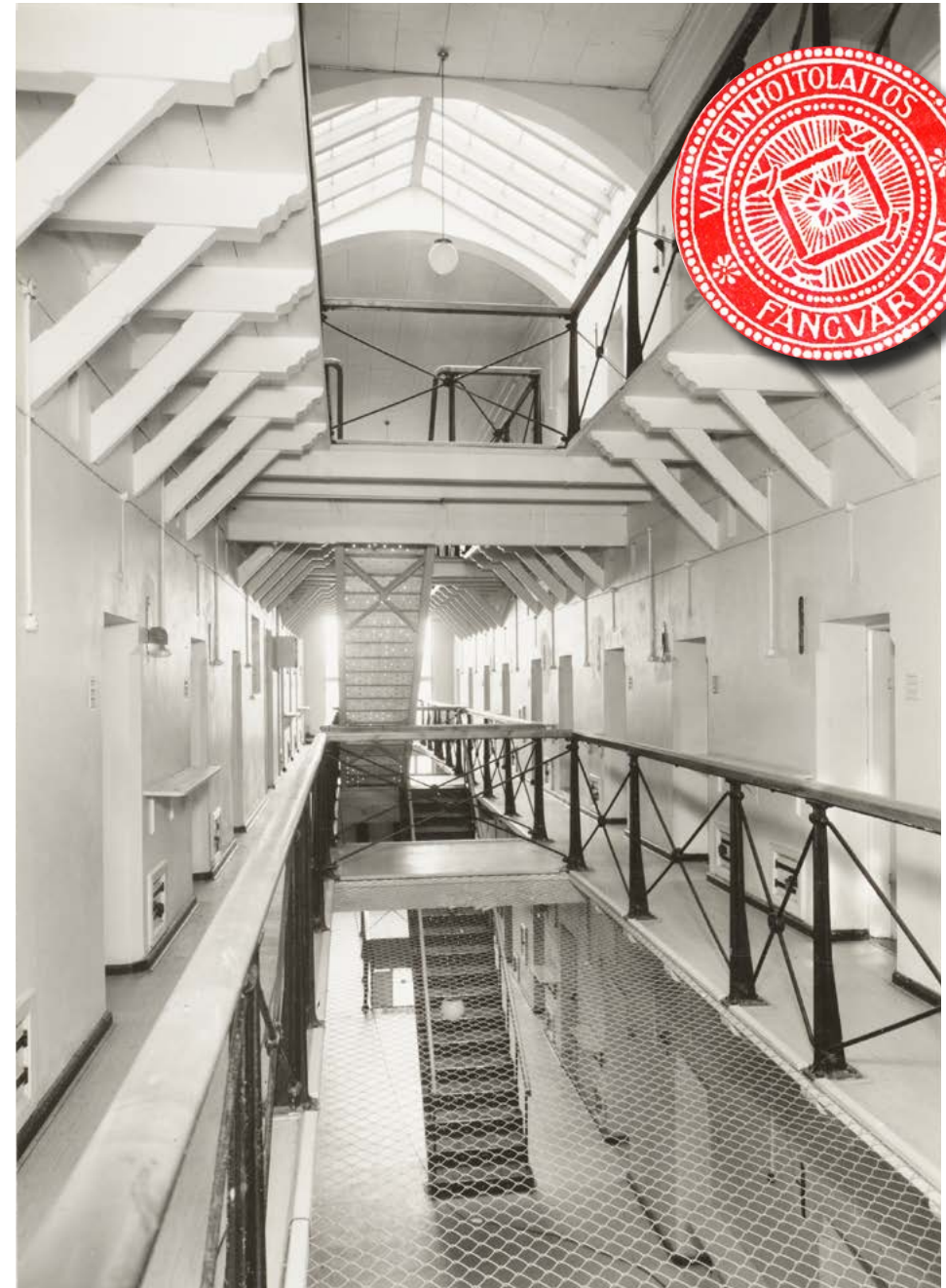
3.1 Vankila rangaistusmuotona

Vankilarangaistuksen tarkoitus on yhtäältä toteuttaa rikosoikeudellinen seuraus lain rikkomisesta ja toisaalta suojella yhteiskuntaa vaarallisilta rikollisilta. Keski-ikäisiä rikollisia rangaistiin sakkomaksuilla, karkotuksilla tai fyysisillä rangaistuksilla, joista äärimmäisin oli kuolemantuomio. Vuonna 1734 säädetty yleinen laki yhteinäisti Ruotsin ja Suomen rangaistuskäytännöt.¹

Uusi vapausrangaistusta koskeva säännöstö otettiin käyttöön Suomessa vuonna 1870. Eurooppalaisten esikuvien mukaisesti sen keskeiseksi periaatteeksi muodostui vangin aseman asteittainen helpottaminen. Vankilatuomion aikaisilla kasvatuksellisilla käytännöillä ja työtoiminnalla vankeja pyrittiin parantamaan ja siten ehkäisemään uusintarikollisuutta.²

1900-luvun puolivälissä Pohjoismaissa siirryttiin kohti aiempaa humanimpaa vankeinhoitoa, jossa vankeja valmennettiin palaamaan yhteiskuntaan ilman rikollista elämäntapaa. Suomessa vankien asemaa parannettiin jo toisen maailmansodan jälkeisessä reformissa.³ Lakiin uudet näkemykset kirjattiin 1970-luvun alussa, jolloin astuivat voimaan rangaistuksen täytäntöönpanoasetus sekä uusi vankeinhoitoasetus. Vankiloissa lisättiin kuntoutusta ja koulutusta.⁴

2000-luvulla vankien määrää on pyritty rajoittamaan kehittämällä vaihtoehtoja perinteiselle vapausrangaistukselle. Moni aiemmin vankilaan päätnyt suorittaa rangaistuksensa nykyisin yhdyskuntaseuraamuksena tai valvontarangaistuksena.⁵

1 Lilius Henrik: Fångelsearkitektur i Finland ca. 1635-1845, Acta Poenologica 2:1/2004. Vankeinhoiton koulutuskeskus, 2004, s. 33

2 Nuorteva Jussi: Suomen vankeinhoidon historiaa osa 2, VHO Helsinki, 1989, s. 95

3 ibid., ss. 24-25

4 Kauhanen Jouni: Pelson vankila 1935-2024, RISE, Kirjapaino Bookcover Oy, Helsinki s. 143

5 rikosseuraamus.fi

VIERIENEN SIVU: Hämeenlinnan lääninvankilaan vuonna 1871 valmistunut uudisrakennus oli maamme ensimmäinen päiväsellivankila, joka toimi esikuvana rakennustyyppin kehittämiseksi. Rakennuksessa toimii nykyisin vankilamuseo. KUVA: Museovirasto CC BY 4.0

OIKEALLA: Vankiloiden erityiselliset ovat säilyneet lähes muuttumattomina vuosien ajan. Kuvassa Pelson vankilan eristysseili. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1:2

3.2 Suomen vankilahallinnon vaiheita

Suomen vankilalaitos muodostui 1600-luvulla lääninhallinnon luomisvaiheessa, jolloin läänien käskynhaltijat saivat vastuulleen rangaistusten toimeenpanon ja valvonnan. Kun maan hallintoa autonomian ajan alussa uudistettiin, vankeinhoidon toimet jakautuivat usean eri viranomaisen vastuulle.⁶

Nykyaikaisen vankeinhoidon katsotaan alkaneen vuonna 1867, jolloin senaatti nimitti maamme vankilaoiloihin perehtyneen Adolf Grotenfeltin Suomen vankiloiden tarkastajaksi. Hänellä oli merkittävä rooli reformissa, jossa siirryttiin keskitettyyn vankeinhoidonhallintoon ja jonka yhteydessä perustettiin vankeinhoidonhallitus vuonna 1881.⁷

Itsenäistymisen jälkeen vankeinhoito asetettiin oikeusministeriön alaisuuteen ja siihen liitettiin erillisenä toiminut sotavankilaitos. Vankeinhoidonhallitus keskusvirastona lakkautettiin vuonna 1922, jolloin siitä tuli oikeusministeriön alainen osasto. Vuosina 1937–1950 vankiloiden toimintaa johti oikeusministeriöön perustettu Vankeinhoidonvirasto, josta tehtiin myöhemmin vankeinhoito-osasto.⁸

Vankilalaitoksen rungon muodostivat lääninvankilat ja keskusvankilat. 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä niiden alaisuuteen perustettiin varavankiloita, joiden tehtävänä oli edistää asutustoimintaa, liikenneväylien rakentamista ja metsien hyödyntämistä. Myöhemmin moni varavankila vakinaistettiin keskusvankilaksi.

Vuonna 2001 vankeinhoidon operatiivinen johtaminen siirtyi oikeusministeriöltä uudelle Rikosseuraamusvirastolle, jonka vastuulle tulivat myös Kriminaalihuoltolaitoksen ja Vankeinhoidonlaitoksen toiminnot. Vankiloiden nimissä siirryttiin käyttämään pelkästään sijaintipaikkakunnan nimiä.⁹

6 Nuorteva 1989 ss. 11-15

7 ibid.

8 ibid. ss. 16-25

9 rikosseuraamus.fi

RISE

Vuonna 2010 perustetun Rikosseuraamuslaitoksen (RISE) logo kuvaa laitoksen toiminnan tarkoitusta eli vangin polkua vapauteen.

Viimeisin organisaatiomuutos toteutettiin vuonna 2010, ja siinä edellä mainitut virastot yhdistettiin Rikosseuraamuslaitokseksi. Sen perusyksiköitä olivat yhdyskuntaseuraamustoimistot, avovankilat ja suljetut vankilat. Maa jaettiin kolmeen rikosseuraamusalueeseen, joissa oli yhteensä 29 vankilaa ja 16 yhdyskuntaseuraamustoimistoa. Kullekin alueelle perustettiin noin 1 100 vankipaikkaa, jotka mahdollistivat vankien sijoittamisen lähelle vangin kotipaikkaa.¹⁰

10 Rikosseuraamuslaitos, tiedote 30.12.2009

3.3 Suomen vankila-arkkitehtuurin kehitys 1800-luvulla

Keskiaikaiset vankityrmät toimivat tutkintavankien ja rangaistuksen täytäntöönpanoa odottavien pidätettyjen väliaikaisina eristystiloina. Ne sijaitsivat kaupunkien linnoituksissa tai maaseutujen vaatimattomissa tilapäissuojissa. Kun pysyvät rangaistusvankilat 1700-luvun lopulla yleistyivät, niiden pohjakaavat kopioitiin asuntoarkkitehtuurista. Tiloja alettiin tehdä myös vankilan henkilökunnalle.¹

1800-luku oli länsimaissa vankila-arkkitehtuurin kehittämisen aikaa. Suomen vankilatyypit periytyivät Ruotsin vallan ajalta: linnavankilat, kruununvankilat, työ- ja ojenuslaitokset, naisille tarkoitetut kehruhuoneet ja kärjävankilat muodostivat kukin omanlaisensa rakennustyyppin.²

Autonomisen Suomen vankilahallintoa ja ohjesääntöä uudistettiin ensimmäisen kerran 1810-luvulla. Uudistus koski myös vankilarakennuksia, ja vuosisadan puoliväliin mennessä rakennettiin arkkitehti C.L. Engelin johtaman intendenttikonttorin suunnittelemat vankilat Kuopioon, Helsinkiin ja Mikkeliin. Aikakauden viimeinen suuri vankilarakennus valmistui Turun Kakolanmäelle vuonna 1853.³

1860-luvun reformi vauhditti vankilarakentamista

Suomen vankila-arkkitehtuuri seurasi länsimaisia esikuvia ja kehitystyötä tehtiin samanaikaisesti vankeinhoitohallinnon ja rangaistusmuodon yleisen kehittämisen rinnalla. 1860-luvulla käynnistetyssä rikoslain uudistuksessa käsiteltiin vapausrangaistuksen tavoitteita ja tarkoituksenmukaista täytäntöönpanoa.

Osana reformia Suomeen perustettiin vuonna 1865 toimikunta selvittämään maan vankiloiden kuntoa ja korjaustarpeita. Kun vankien määrä vuonna 1870 voimaan astuneen uuden vankila-asetuksen jälkeen kasvoi, Suomessa käynnistettiin mittava vankiloiden rakennusohjelma.⁴

Rakennettavat vankilat jaettiin kolmeen tyyppiin: kuritushuoneisiin, lääninvankiloihin ja työvankiloihin. Vankiloiden arkkitehtuuri yhtenäistyi ja rakennustyyppi sai tunnistettavia piirteitä kuten keskikäytävään perustuvan tilarakenteen, vankisellien toisteisuuden, pienet kalteri-ikkunat ja korkeat kehämuurit.⁵

1 Lilius Henrik: ARS Suomen taide 2, Otava, 1989, s. 103

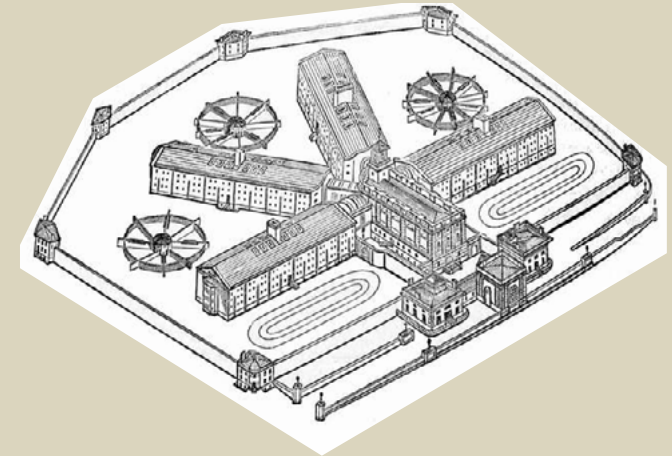
2 ibid.

3 Lilius Henrik: ARS Suomen taide 3, Otava 1989 ss. 221-223

4 Nuorteva 1989 s. 12

5 Sinisalo Jarkko: Vankeinhoidon rakennukset. Rakennusperintömme: kulttuuriympäristön lukukirja. Rakennustieto, Helsinki 2001 s. 149-150

Englantilaisen insinöörin Joshua Jebbin vuonna 1844 suunnittelemasta Pentovillen vankilasta muodostui eurooppalaisten sellivankiloiden esikuva. KUVA: Wikimedia Commons, public domain

Sellivankiloiden kansainväliset esikuvat

Vankila-arkkitehtuurissa pyrittiin yhdistämään turvallisuus ja taloudellinen tehokkuus. Työtoiminnasta muodostui osa vankilajärjestelmän taloutta ja vankiloihin rakennettiin suuria tuotantosaleja. Kaikki vankilan toiminnan kannalta keskeiset tukitoiminnot pyrittiin järjestämään muurien sisäpuolella.

Yksi vankila-arkkitehtuurin keskeisistä ideoista oli englantilaisen Jeremy Benthamin 1787 suunnittelema panoptikon-malli. Siinä säteittäin rakennettuja asuinsiipejä valvottiin rakennuksen keskelle sijoitetusta valvomosta.

Toinen merkittävä uudistus oli siirtyminen sellijärjestelmään, josta 1800-luvun alun Yhdysvalloissa kehitettiin kaksi vankilatyyppeä: philadelphialaisessa päiväsellijärjestelmässä ikkunalliset vankisellit sijoitettiin keskeltä avoimien keskuskäytävien varrelle. Auburnilaisessa yösellijärjestelmässä vangit työskentelivät päivisin työsaleissa ja eristettiin yöksi siipiosien keskellä sijaitseviin ikkunattomiin selleihin.¹

Eurooppalaiseksi esikuvaksi muodostui Englannin Pentovilleen vuonna 1848 valmistunut mallivankila. Rakennukseen saavuttiin kirkkosalin kautta. Tila haarautui neljään siipirakennukseen, joissa sellit sijaitsivat korkeiden galleriakäytävien kaksin puolin. 1800-luvun vankiloiden suunnittelussa kiinnitettiin erityistä huomiota lämmityksen, ilmanvaihdon sekä vesi- ja viemärijärjestelmien toimivuuteen.

1 Lilius 2004 ss. 47-53

L.I. Lindqvist ja A. Grotenfelt kehittävät rakennustyyppiä

1860-luvun reformivaiheen vankilasuunnittelusta vastasi Rakennusylihallitus yhdessä vankeinhoidon viranomaisten kanssa. Suomalaisen vankila-arkkitehtuurin keskeisiä kehittäjiä olivat lääninarkkitehti Ludvig Isak Lindqvist ja edellä mainittu vankiloiden tarkastaja Adolf Grotenfelt. He perehtyivät kotimaan vankilaoloihin ja tutustuivat sellivankiloihin sekä vankeinhoidon järjestelyihin Skandinaviassa, Venäjällä, Englannissa ja Manner-Euroopassa.⁷

L.I. Lindqvist suunnitteli vuonna 1869 Suomen ensimmäisen sellivankilan Hämeenlinnan lääninvankilan tuntumaan. Philadelbialaisen päiväsellijärjestelmän mukaisesti kuritushuonevankien eristyssellit sijoitettiin kolmikerroksisen galleriakäytävän kaksin puolin, ja niihin kuljettiin parvekekäytävien kautta.⁸ Ulkomaisia esimerkkejä soveltaen Lindqvist suunnitteli Hämeenlinnan vankilaan myös edistyneet ilmanvaihto- ja lämmitysjärjestelmät.⁹

Tämän jälkeen L.I. Lindqvistin laati Oulun ja Viipurin lääninvankiloiden ehdotussuunnitelmat, jotka toimivat myöhempien lääninvankiloiden mallisuunnitelmina. Panoptikon-mallia ja päiväsellijärjestelmää versioiden hän loi vankiloille ristinmuotoisen tai T-mallisen pohjaratkaisun. Vankien asuinsiivet muodostuivat galleriakäytävistä ja yksinäisselleistä.

Rakennukset toteutettiin yleensä punatiilisinä ja monet yksityiskohdat kuten ikkunat, kalterit ja sellien ovet tehtiin samoilla tyypipiirustuksilla eri vankiloihin. Teknisten järjestelmien osalta noudatettiin ulkomailla kehitettyjä ratkaisuja.¹⁰ Vankien vastaanottoon, sairaanhoidtoon ja vartijoiden työskentelyyn tarkoitettujen huoneiden sijoitettiin vankilan taloussiipeen. Niiden yläpuolelle rakennettiin hallinnon tiloja, vankilan kirjasto ja kirkkosali. Kellarikerrokseen sijoitettiin lämmityslaitteet, peseytymis- ja pyykkihuoneet sekä varastot.

Varsinaisen vankilarakennuksen lisäksi laitosten rakennuskantaan kuului lukuisia tukirakennuksia kuten vankilavirkailijoiden asuntoja, vankien vaate- ja ruokahuoltoon liittyviä talousrakennuksia, karja- ja tallirakennuksia sekä korjauspajoja, varastorakennuksia, kellareita ja puuliiterteitä. Niissä hyödynnettiin Rakennusylihallituksen arkkitehtien laatimia tyypipiirustuksia. Vankila erotettiin muusta yhdyskuntarakenteesta korkealla muurilla tai piiriäidalla.

1800-luvun lopulla valmistunut vankilaverkosto muodosti Suomen vankeinhoidonlaitoksen perusrungon aina toisen maailmansodan syttymiseen asti.¹¹

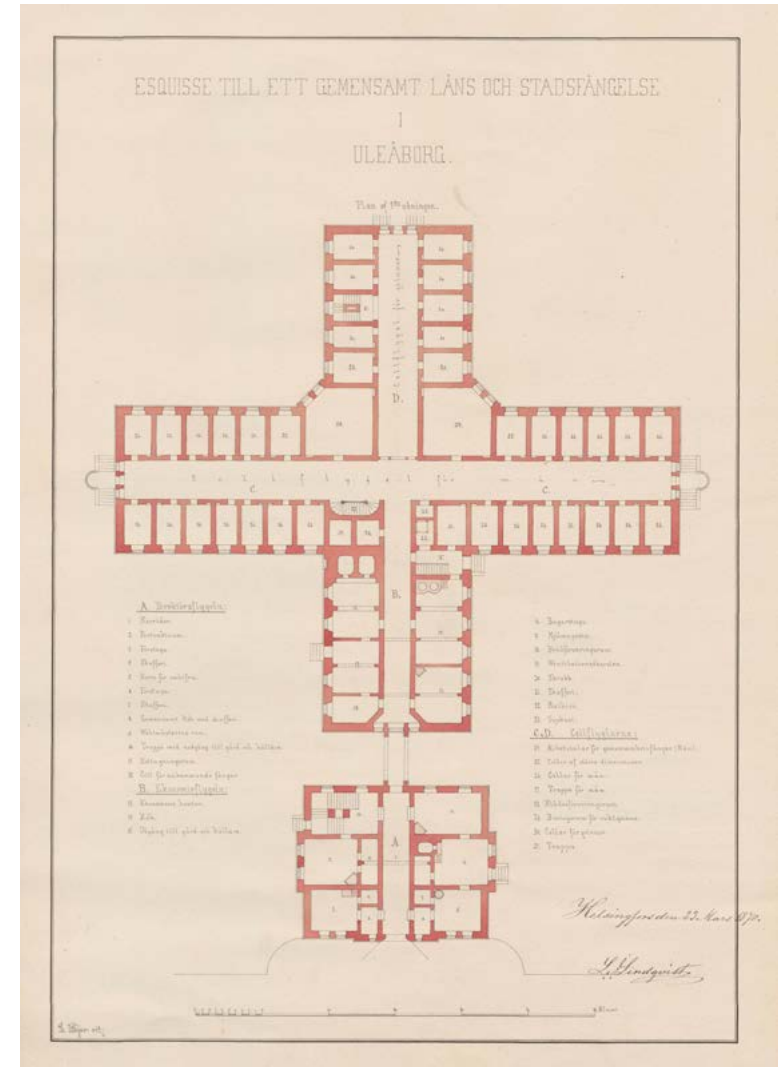
7 Nuorteva 1989 s. 12 ja Sinisalo s. 149

8 Lilius Henrik: ARS Suomen taide 4, Otava 1989 s. 102

9 MV-arkkitehdit: Oulun vankilan rakennushistoriaselvitys 2024

10 Sinisalo s. 149

11 Nuorteva Jussi: Suomen vankeinhoidon historiaa osa 4, VHO Valtion painatuskeskus Helsinki 1987 s. 19

Arkkitehti L.I. Lindqvistin 23.3.1870 laatima luonnos Oulun lääninvankilan pohjakaavaksi. Alhaalla näkyvä erillinen rakennus on johtajan asunto. Sen yläpuolelle on piirretty vankilan talousosasto ja kuulusteluhuoneet. Kolme muuta siipeä ovat selliosastoja, joissa sellit on sijoitettu kolmeen kerrokseen keskeltä avoimen galleriakäytävän äärelle. KUVA: Kansallisarkisto Rakh II led. 131/- -

Suovankiloissa tehtiin raskasta ruumiillista ulkotyötä. Kuvassa ojan kaivajalla on suolapio, jonka lavassa on reikiä veden valuttamiseksi pois kuormasta. KUVA: Kansallisarkisto VAHO Ude 1.1

3.4 Suovankiloiden erityispiirteitä

Ajatus vankityövoiman hyödyntämisestä sai oikeutensa näkökulmasta, jonka mukaan vangin tulisi työllään kattaa yhteiskunnalle aiheuttamansa kulut.¹ Selliosastojen yhteyteen perustettiin varhaisteolliselle ajalle tyypillisiä työhuoneita, joissa vangit työskentelivät päivisin. Muut ajat vanki vietti lukitussa sellissään.

1860-luvulla aloitetussa vankilauudistuksessa työtoiminnan merkitystä arvioitiin myös kasvatuksellisesta näkökulmasta: tarkoituksenmukainen työ tarjosi mielekästä tekemistä tuomion ajaksi ja mahdollisti vangin kehittymisen kohti vapautumisen jälkeistä yhteiskuntaa. Tuottavuutta edistettiin työn tuloksiin kytketyillä henkilökohtaisilla kannusteilla.

Alkuvaiheessa vankiloiden työtoiminta suuntautui usein puusepänteollisuuteen, mikä herätti katkeruutta alalla toimivien käsityöläisten piirissä. He katsoivat halvan vankityön uhkaavan yksityisten toimijoiden elinkeinoa.²

Työsaleista ulkoilmaan

1910-luvulla vankityölle etsittiin uusia toimintamuotoja. Ulkoilmatyöhön perustuvien vankisiirtoloiden ajateltiin tarjoavan vangeille tervehenkistä työtä ja mahdollisuuden päästä pois ylikuormitettujen vankiloiden ahtaudesta. Näin vältettäisiin myös kilpailulliset ristiriidat elinkeinonharjoittajien kanssa.³

Lääninvankiloiden ja keskusvankiloiden rinnalle perustettiin vankisiirtoloita, joiden työkohteita olivat asutustoiminta, rauta- ja maanteiden rakennustyömaat ja metsätyöt. Usein nämä työsiirtolat sijaitsivat kaukana tukialueistaan. Niille oli yhteistä myös väliaikaisuus ja vaatimattomat majoitusolosuhteet.⁴

Suovankiloiksi kutsuttiin työsiirtoloita, joiden tehtävänä oli valtion omistamien suursoiden kuivattaminen ja muokkaaminen viljelysmaaksi. Ojitettuja suoalueita oli hyödynnetty 1800-luvun alkupuolelta lähtien, mutta vasta 1900-luvun alun suoviljelymenetelmien kehitys antoi niille asutuspoliittista merkittävyyttä. Valtion tavoitteena oli uudisraivausta edistämällä parantaa maan huoltovarmuutta.

Maamme ensimmäinen suovankila perustettiin vuonna 1913 Ilmajoelle, jossa se toimi Helsingin kuritushuoneen alaisena vankisiirtolana. Hieman myöhemmin perustettiin vastaavat laitokset myös Sukevalle ja Konnunsuolle.⁵

1 Nuorteva 1987 s. 19

2 Nuorteva 1989 s. 20

3 ibid. s. 17

4 ibid. ss. 20-21

5 ibid.

Konnunsuo on yksi 1900-luvun alussa perustetuista maatalousvankiloista, joiden tarkoituksena oli raivata ja kuivata soita viljelysmaaksi. Alueelle rakennettiin myöhemmin konepaja, tiilitehdas ja saha. KUVA: Museovirasto CC BY 4.0, Lentokuva Hannu Vallas 2006 Museovirasto

Suovankilan toimintaperiaate

Suovankilan työmailla ojitettiin soita, raivattiin turvemaan pintakerrokset ja kuljettiin raiviolle hiekkapitoista painomaata. Vankeinhoitolaitoksen oli määrä viljellä raivaamia pelloja muutaman vuoden ajan, jonka jälkeen ne luovutettaisiin asutustilallisten käyttöön. Uudisasukkaita autettaisiin alkuun rakentamalla vankityövoimalla myös maatilan tarvitsemat asuin- ja talousrakennukset.

Suovankiloissa työskenneltiin usein hajautetusti useassa erillisessä siirtolassa. Niille oli tyypillistä vankien yhteismajoitus ja puutteelliset huoltomahdollisuudet. Päälaitosten rakennuskanta vakiintui vähitellen, kun niiden ympäristöön rakennettiin maatalousrakennuksia ja henkilökunnan virka-asuntoja. Muurien ympäröimä vankila-alue rakentui suovankiloissa vaihteittain tai joissain tapauksissa ei lainkaan.

Sukevan vankila perustettiin suovankilaksi, josta tehtiin ensin varavankila ja myöhemmin keskusvankila. Vuoden 1960 ilmakuva näkyy Sukevan päälaitos, jonka uusi hallintosiipi on juuri valmistunut. Etualalla näkyy vankilan asuinrakennuksia. KUVA: Sonkaharjun kotiseutuyhdistys

1930-luvulla Suomen vankilat alkoivat täyttyä poliittisista vangeista, kieltolain rikkojista sekä lama-ajan mukanaan tuomilla ilmiöillä. Maatalouteen ja pellonraivaukseen keskittyneet vankisiirtolat tarjosivat tehokkaan keinon sopeutua vankimäärien kasvuun. Työtoiminnan kehittämistä suunnitelleen K.A. Paloheimon komitean vuonna 1935 antaman suosituksen mukaisesti maahamme perustettiin neljä uutta suovankilaa: Karvian, Köyliön, Huittisten ja Pelson varavankilat.³

Suovankiloiden alkuperäinen ajatus toteutui osittain. Asutustiloja perustettiin vankilan raivaamille maille erityisesti sodan jälkeisenä aikana, mutta monet väliaikaisiksi suunnitellut varavankilat muodostuivat lopulta pysyviksi maatalousvankiloiksi. Pellonraivaus lopetettiin 1950-luvulla, jonka jälkeen vankiloiden jatkuvuus turvattiin uusia työmuotoja kehittämällä.

3 Nuorteva 1989 ss. 20-21

4 Pelson vankilan varhaiset rakennusvaiheet ja toiminta

Pelson suursuon kuivattaminen viljelyskelpoiseksi peltomaaksi oli esillä jo 1800-luvun alun talouspoliittisissa keskusteluissa. Hanketta suunniteltiin huolellisesti ja ensimmäiset toimenpiteet käynnistettiin 1830-luvulla. Uudisasukkaiden elämä hallaisille soille raivattujen peltöjen keskellä osoittautui kuitenkin vaativaksi ja vasta varavankilan perustaminen 1930-luvulla loi kestävän perustan laajamittaiselle asutustoiminnalle.

4.1 Pelson suon mahdollisuudet

Säräisniemen, Muhoksen ja Temmeksen pitäjien alueella sijainnut Pelso suursuo muodosti noin 15 000 hehtaarin laajuisen asumattoman alueen. Se oli yksi maamme laajimmista yhtenäisistä suoalueista, jonka 6000 hehtaaria käsittävä keskiosa oli valtion omistuksessa. Alueen kuivattamista oli suunniteltu 1800-luvun alkupuolelta lähtien ja ensimmäiset koeviljelmät tehtiin vuosina 1833–1834. Kokeilua seurasivat tarkemmat tutkimukset sekä vuonna 1851 valmistunut uusi kuivatussuunnitelma.¹

Pelsonsuon laajamittainen kuivatus käynnistettiin Krimin sotaa seuranneina vuosina 1857–1866. Työ suoritettiin alueen asukkaiden hätäaputyönä, josta palkka maksettiin rahana, jyvänä tai jauhoina. Kymmenen vuotta kestänyt ja 700 000 markkaa maksanut vaivalloinen kuivatustyö työllisti enimmillään toista tuhatta henkeä.²

Hankkeen mielekkyyttä arvosteltiin. Kaukana asutuksesta sijaitsevia suopeltoja ei pidetty käyttökelpoisina. Lisäksi kertaalleen kaivetut ojat ja kanavat alkoivat varsin pian umpeutua ja suuria alueita vesittyi uudelleen käyttökelvottomiksi.³

Puolitiehen jäänyt kuivatushanke tuotti myöhemmin tärkeäksi muodostuneen liikenneyhteyden Muhoksen Kylmälänkylältä Säräisniemi-Kestilä maantielle. Vuonna 1881 valmistuneen tien varrelta tarjottiin myös asutustiloja, mutta vain alueen metsänvartijaksi nimitetty Heikki Karppinen asettui pysyvästi Pelsoon.⁴

1 Kajaani-lehti 17.9.1935

2 Keiskander Pauli: Pelson keskusvankilan historiikki. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Valtion Painatuskeskus Helsinki, 1985 s. 117-119

3 ibid.

4 Heiska Aale, Mäkelä, Simo (toim): Vaala-Oulujärven pitäjä. Encyclopedia Vaalaensis - pitäjän tietosanakirja. Vaalan kunta, Vaala 2000 s. 557

Valtio selvitti Pelson suursuon kuivattamisen mahdollisuuksia 1800-luvulta alkaen. Kuvassa Suomen Suonviljely-yhdistyksen vuosikokoukseen osallistuneet tutkijat lähdössä Veneheitosta vuonna 1912. Etupenkillä istuvat professorit Arthur Rindell ja Theodor Homén. KUVA: Suonviljely-yhdistys, Jouni Kauhasen kokoelmat

Pelson varhaiset asuttamispyrkimykset

1900-luvun alussa suoviljelyn edistyminen ja viljelystapojen kehittyminen paransivat Pelsonsuon laajamittaisen asuttamisen näkymiä. Uusia alueita ojitettiin Oulun läänin Talousseuran vuonna 1906 teettämän suunnitelman mukaisesti, mutta asuttamiseen liittyneet suunnitelmat eivät vieläkään toteutuneet. Vuonna 1922 annetun lain perusteella Pelsoon saatiin 14 uudistilallista, mutta heistä puolet luopui varsin pian yrityksestään. Olosuhteet olivat ankarat ja usein halla vei sadon.

Kun valtion varoja runsain määrin kuluttanutta kuivatusta oli tehty vuosisadan ajan, Pelso haluttiin viimein saattaa viljeltävään kuntoon. Oli käynyt selväksi, että suon muokkaaminen pelloiksi tulisi vaatimaan vielä paljon työtä eivätkä perhekunnat siihen kykenisi riittävällä laajuudella. Jotta valtion investointi ei valuisi hukkaan, se päätti saattaa kuivatusurakan päätökseen vankityövoimalla.

Ajatus ei ollut uusi. Pelson osalta vankityövoiman käyttöä kuivatukseen harkittiin ensimmäisen kerran jo 1860-luvun alkupuolella. Myös kansalaissodan jälkeen harkittiin sotavankien työpanoksen käyttöä Pelson uudisraivaukseen. Tuolloin hanke tyrehtyi liikenneyhteyksien puuttumiseen sekä vankimäärien vähenemiseen.⁵

4.2 Pelson varavankila perustetaan syksyllä 1935

Pelso oli yksi neljästä 1930-luvun puolivälissä Suomeen perustetusta suovankilasta. Vankimäärät olivat kasvaneet ennätyksellisen suuriksi ja vankiloiden työtoimintaa pyrittiin suuntaamaan teollisesta toiminnasta maataloustyöhön. Soiden kuivaaminen viljelysmaaksi edisti nuoren valtion elintarvikeomavaraisuutta ja huoltovarmuutta.

Uuden suovankilan sijoituspaikkaan vaikutti osaltaan myös 1930-luvun alussa valmistunut Oulu-Kontiomäki rataosuus, jonka varrelle perustetulta Nuojuan pysäkillä oli matkaa Pelsoon noin 40 kilometriä.⁶

Pelson itsenäisen varavankilan perustamisasetus annettiin 13.9.1935 ja hanke käynnistettiin välittömästi eduskunnan myöntämällä seitsemän miljoonan markan määrärahalla.⁷ Kuivatuskanavien lisäksi varavankilan tehtäväksi annettiin uudistiloilla tarvittavien rakennusten tuottaminen.⁸

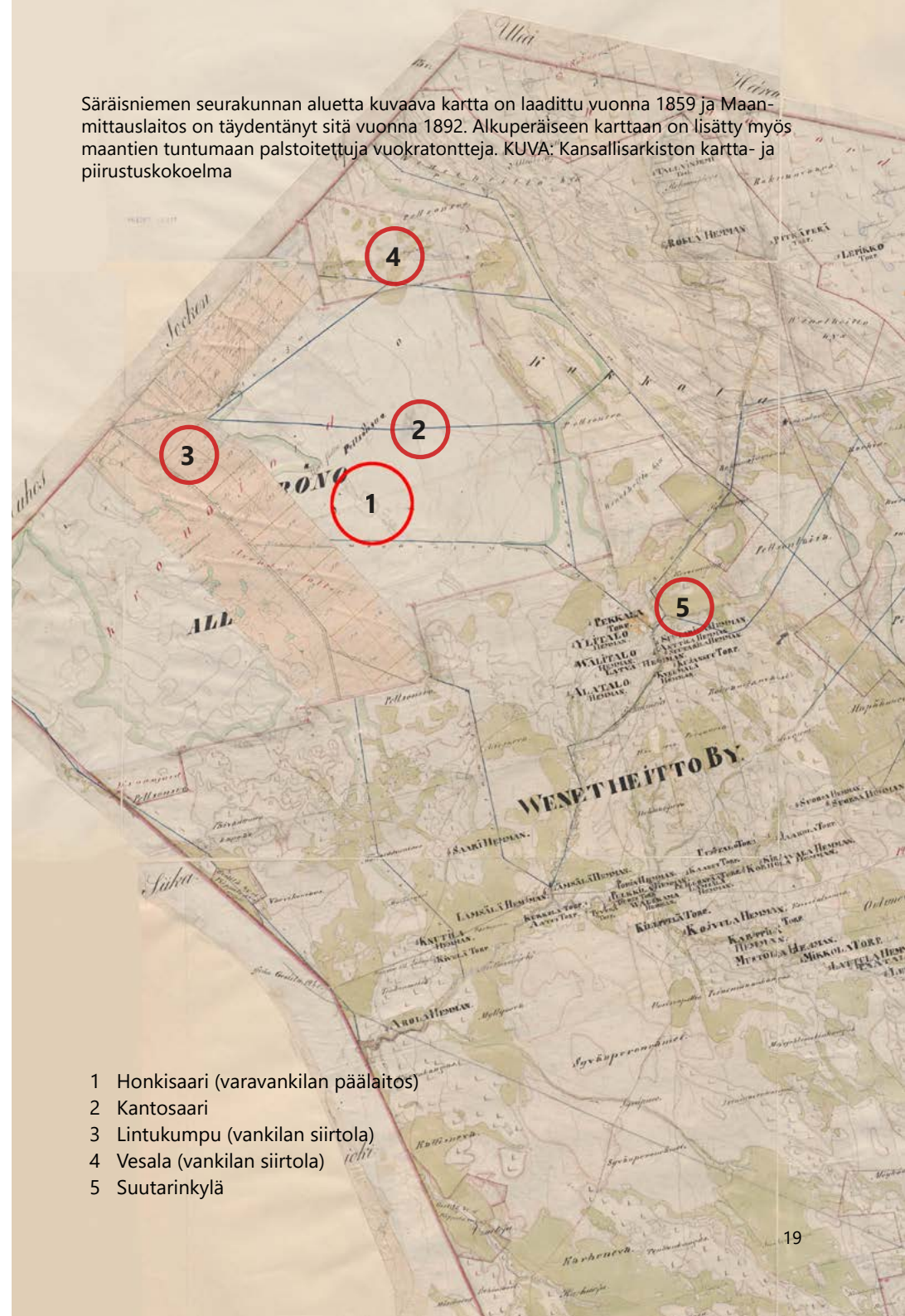
5 Heiska s. 550

6 Kauhanen 2024 s. 32

7 Kajaani-lehti 17.9.1935

8 Pelson varavankilan vuosikertomus 1935, Kansallisarkisto PVA Dg:1

Säräisniemen seurakunnan aluetta kuvaava kartta on laadittu vuonna 1859 ja Maanmittauslaitos on täydentänyt sitä vuonna 1892. Alkuperäiseen karttaan on lisätty myös maantien tuntumaan palstoitettuja vuokratontteja. KUVA: Kansallisarkiston kartta- ja piirustuskokoelma

- 1 Honkisaari (varavankilan päälaitos)
- 2 Kantosaari
- 3 Lintukumpu (vankilan siirtola)
- 4 Vesala (vankilan siirtola)
- 5 Suutarinkylä

VASEMALLA:
Näkymä Pelson
kylänraitilta
vuonna 1915.
KUVA: Museo-
virasto, kuvaaja
Samuli Paula-
harju

OIKEALLA:
Pelson uudis-
asukkaita ko-
tinsa edustalla
vuonna 1915.
KUVA: Museo-
virasto, kuvaaja
Samuli Paula-
harju

Tilanhoitaja Duwaldt asemoi vankilan toiminnot paikoilleen

Perustamisasetuksen jälkeen Sukevan vankilan tilanhoitaja Georg Duwaldt suoritti toimenpiteitä valmistelevan tarkastusmatkan Pelsonsuolle. Vankilan perustamispaikaksi esitettyä Honkisaarta Duwaldt kuvaili noin kahden hehtaarin laajuiseksi alueeksi, jossa on neljä kovan maan saareketta. Vaikka ne kohosivat suon pinnasta vain 60-70 senttiä, hän katsoi paikan soveltuvan tarkoitukseen.¹

Tilanhoitaja Duwaldt laati suunnitelman alueen liikenneyhteyksien luomiseksi. Perustamisvaiheen asumiskysymykset Duwaldt ratkaisi vuokraamalla Honkisaaren lähistöllä sijaitsevan Halmetsalon tilan rakennuksineen. Lisäksi varavankilan perustajat saivat käyttöönsä valtion omistaman Suvantolan tilan ja pirtin sekä tyhjiin olleen Pekkalan tilan.²

Ensimmäinen komennuskunta lähti liikkeelle sadan kilometrin päässä sijaitsevalta

1 Heiska op.cit s. 550

2 ibid.

Sukevan vankilalta kohti Pelsonsuota 20. syyskuuta 1935. Joukko koostui kahdestatoista alkoholirikoksista tuomitusta vangista. Komennuskunnan tehtävänä oli asuinkäyttöön hankittujen rakennusten kunnostaminen 50 vangin tilapäisasunnoiksi sekä tieyhteyksien rakentaminen länsipuoliselta maanteiltä Lintukumpuun ja Honkisaareen.³

Varavankila aloittaa raivaustyöt 1936

Pelson varavankilan johtajaksi nimitettiin karismaattinen Urho Rautavuori, jonka elämäkokemusta värittivät 1910-luvun lopun sodat ja työurat Suomen puolustusvoimissa sekä vankeinhoitolaitoksissa.⁴ Ensimmäisenä toimintavuonna 1935 Pelsoon sijoitettiin noin 120 vankia Sukevan vankilasta.⁵ Seuraavana vuonna Pelsoon alkoi saapua vankeja myös Oulun ja Vaasan lääninvankiloista.⁶ Kaikkiaan Pelson varavankilaan suunniteltiin sijoitettavaksi 500-600 vankia.⁷

3 Heiska s. 551

4 Kauhanen 2024 s. 417

5 Pelson varavankilan vuosikertomus 1935, Kansallisarkisto PVA Dg:1

6 Kauhanen 2005, s. 139

7 Kajaani-lehti 17.9.1935

Vankisiirtola Säräisniemelle.

Pelson suota ryhdytään asuttamaan.

Suolle perustetaan nyt heti varavankila 500—600 vankia varten.

Tasavallan presidentti on vahvistanut asetuksen Pelson suon itsenäisen, väliaikaisen varavankilan perustamisesta Säräisniemen pitäjään Veneheiton kylään Pelson suon raivaamista varten viljelykselle. Kun kysymyksenä on varsin merkittävän vankityömaan avaaminen, on U.S. pyytänyt vankeinhoitolaitoksen ylijohtaja A. P. Arveloa kertomaan siitä lähemmin.

Pelosonsuo on ehkäpä suurin, jota-kuinkin yhtenäinen suoalue maassamme. Se kokonaispinta-ala on noin 15.000 ha. Valtiolle kuuluu suon kes-

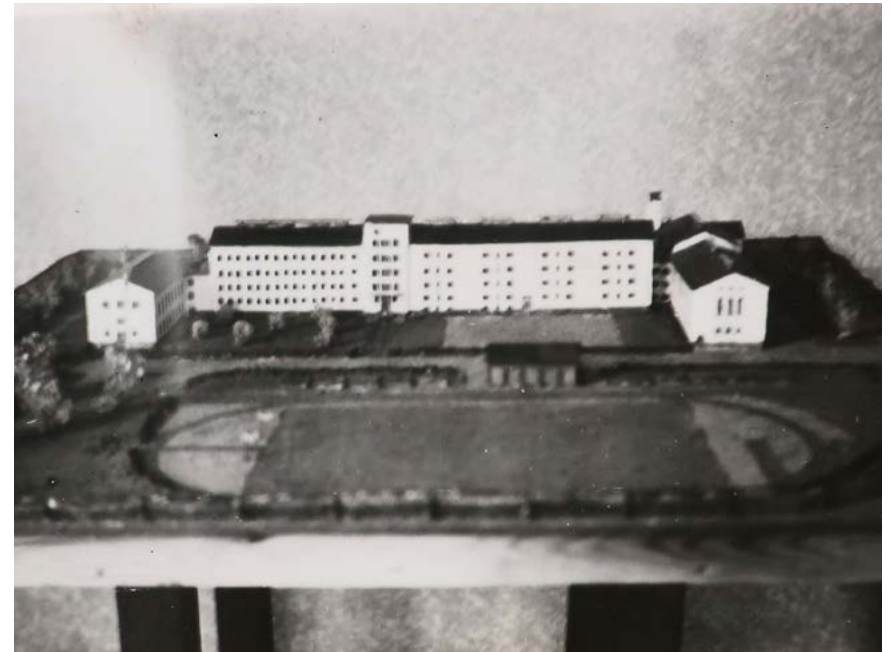
sesta Pelosonsuolle nyt on vahvistettu,

tulee ensimmäinen vankikomennuskunta viipymättä lähetettäväksi suolle töitä alkamaan.

Ensimmäinen vankiparakki, noin 200 miehelle, rakennetaan suon keskiosaan noin 2 km maantien pohjoispuolelle, noin 40 km päähän Nuojuan rautatiepysäkiltä Vaalan—Oulun radalla. Vankiluku tässä vankilassa tulee nousemaan ainakin 500—600

kasvik
häviää
jossa
nen m
ja ku
aineita
päänos
see ih
rimma
sinkin
tavat
Viime
sitteli
tamiin
puksi
sin ki
janru
syytä
ihmiat
telem
josta
sikunt
Sen
luessa
esille
havait
katalo
seura
läsnä
Väl

VASEMMALLA: Köyhässä Säräisniemen kunnassa odotettu uutinen Pelson vankilan perustamisesta julkaistiin Kajaani-lehdessä 17.9.1935. KUVA: Kansalliskirjasto

OIKEALLA: 'Toteutumaton unelma Pelsosta' on suuren vankilarakennuksen pienoismallia esittävän valokuvan saateteksti. Vastaavan mittakaavan laitos rakennettiin Sukevalle, mutta Pelsossa se toteutui vasta 1980-luvulla. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Asutushallituksen laatiman suunnitelman mukaisesti varavankilan tehtävänä oli suon kuivattaminen ja raivaaminen viljeltäviksi pelloiksi sekä osin myös istutettaviksi metsiksi. Määrälliseksi tavoitteeksi asetettiin 54 km vanhojen kanavien perkausta, 185 km uusien kanavien kaivamista sekä 2500 km sarkaojan kaivamista.

Kuivatetulle alueelle tuli kuokkia 4000 hehtaaria peltoa, jonka parannus- ja painomaaksi oli ajettava 1,2 miljoonaa kuutiota hiekkamaata. Viljelysten jatkuvuuden turvaamiseksi Pelsoon oli määrä perustaa 84 asutustilaa.⁸

Päälaitos ja kaksi siirtolaa

Pelson varavankilan ensimmäiset omat rakennukset valmistuivat vuonna 1936. Niihin lukeutuivat 200 miehen vankiparakki sekä muutamia virkailijoiden perheille tarkoitettuja yhden perheen asuinrakennuksia. Käytännössä ensimmäisiin asuintaloihin ja niiden talousrakennuksiin jouduttiin asuttamaan useita ruokakuntia.

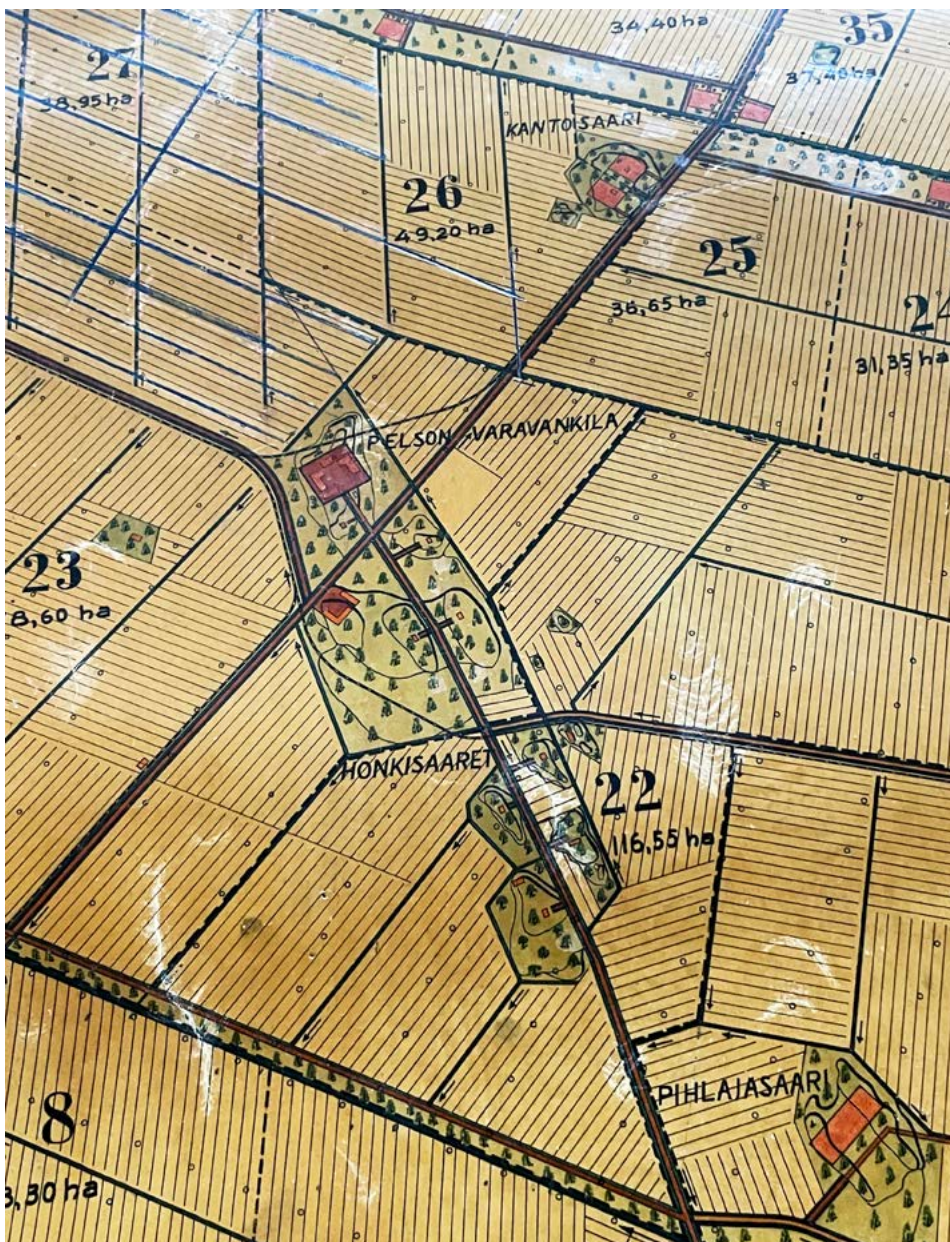
Honkisaaren päälaitoksen lisäksi Pelson varavankila perusti kaksi erillistä vankisiirtolaa muutaman kilometrin päässä sijaitseviin Lintukumpuun ja Vesalaan. Hajauttaminen helpotti etäällä sijaitsevien raivaustyömaiden toimintaa, mutta tiilapäisluonteiset majoitusolot ja puutteelliset yhteydet päälaitokseen aiheuttivat myös ongelmia.

Muutaman kilometrin mittaiset välimatkat olivat Pelson liikenneoloissa pitkiä ja tiilapäisistä siirtoloista muodostui varsin itsenäisiä yksiköitä. Vankilan sisäistä liikennettä helpotti vuonna 1936 valmistunut kapearaiteinen rautatie. Sen kaksi veturia ja pitkät kuuppavaunuketjut kuljettivat painomaata, turvetta ja tarvittaessa myös työmaille matkaavia vankeja.

Alkuvaiheessa vankila joutui turvautumaan polttopuiden ja elintarvikkeiden osalta ympäristökylien ostopalveluihin. Viljelysalan kasvaessa vankilan omavaraisuus kasvoi.⁹ Sitkeäksi haasteelliseksi osoittautui käyttökelpoisen juomaveden saanti.

8 Heiska s. 551

9 Kauhanen 2024 s. 61

Pelson varavankilan päälaitosta esittävä kartta 1930-luvulta. Kantosaaren ja Pihlajasaaren välille tehtiin myöhemmin oikotie, joka ohitti päälaitoksen idän puolelta. KUVA: Pelson vankilan arkisto

Jumalanpalvelus Honkisaaren päälaitoksen pihalla. Ensimmäiset vankilarakennukset olivat parakkimaisia puurakennuksia. Ne olivat käytössä 1960-luvulle asti. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Varavankilan rakennustoiminta ennen toista maailmansotaa

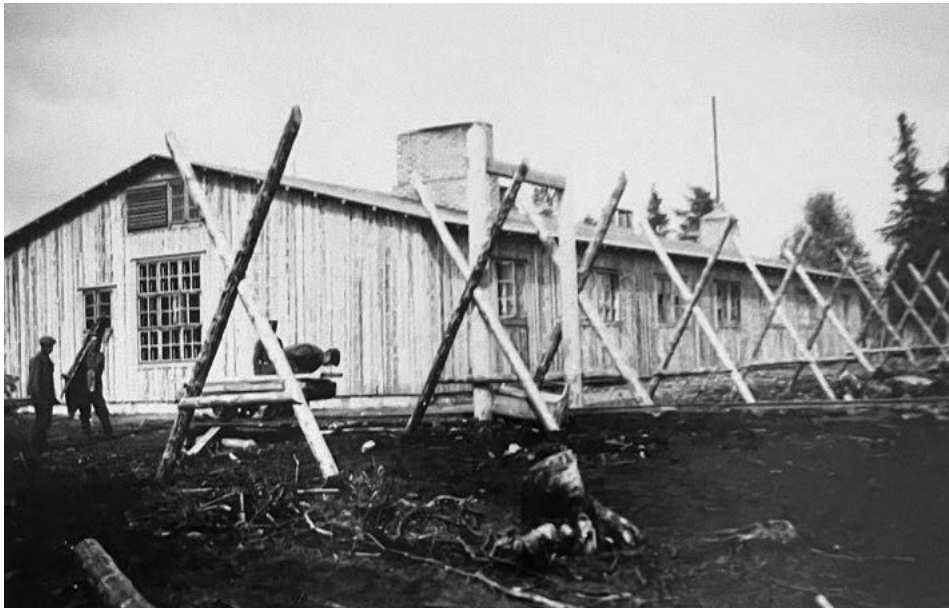
Pelso muodosti noin 300 hehtaarin asutusalueen, jonne varavankilan tuli rakentaa yhteensä 212 erilaista rakennusta kolmen vankisiirtolan ja 84 uudistilan tarpeisiin. Lisäksi varavankilan rakennustehtävään kuului kaksi kansakoulua ja yhteensä 60 kilometriä maantietä.

Rakennusurakka käynnistyi toden teolla 1930-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, jolloin Pelson vankimäärä kolminkertaistui. Vangeista noin kolmannes oli ammatitaitoisia rakennustyömiehiä, ja muurarit, kirvesmiehet sekä kivityömiehet sijoitettiin ensisijaisesti rakennustyöhön.¹

Rakennuspuut hankittiin Pelson pohjoispuolella olevista Rokuan valtionmetsistä, joita sahattiin aluksi kenttäsirkkelillä. Vuonna 1939 Pelson vankila sai oman raamisahan, joka pohjusti myöhemmin käynnistettyä puuteollista työtoimintaa.²

¹ Kauhanen 2024 s. 67

² ibid. s. 62

Lintukummun työsiirtolan vankien asuntoparakki vuonna 1937. Toiminta Lintukummun siirtolassa päättyi 1.12.1958. Vesalan siirtola toimi vuoteen 1968 asti. KUVA: Pelson vankilan arkisto

Varavankilan oli tarkoitus toimia tilapäisesti. Vangeille rakennettiin lautaparakkeja, joissa yhteen huoneeseen saatettiin sijoittaa parikymmentä miestä.³ Honkisaaren vankiparakki II oli alkuvaiheessa vankilan päärakennus, jossa pakkotyöläisten osaston ohessa toimi myös vankilan kanslia. Vesalan ja Lintukummun työsiirtoloihin rakennettiin pienempiä yksikerroksisia parakkirakennuksia.⁴

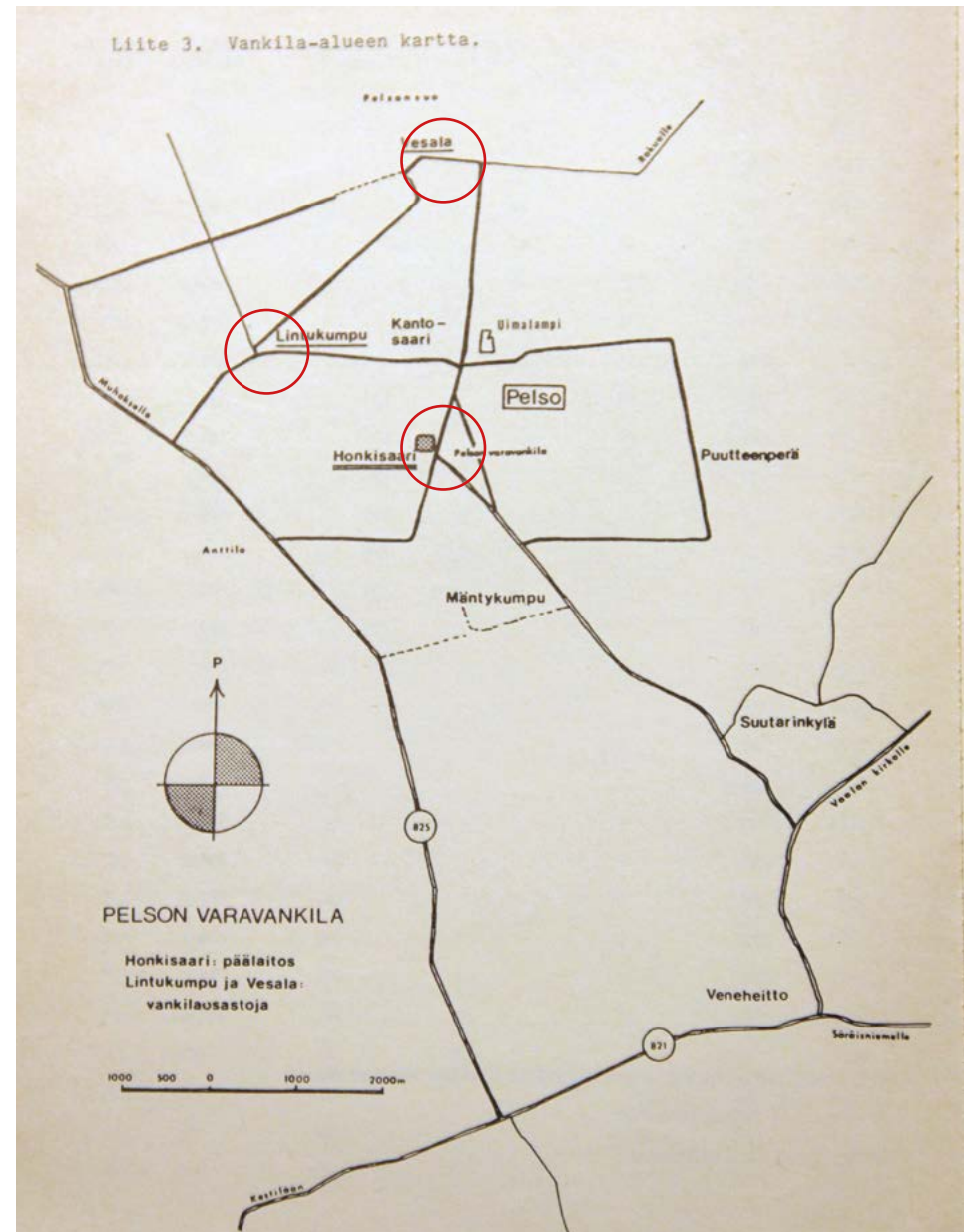
Varavankilan henkilökuntaan kuului 1930-luvun lopulla noin 90 virkailijaa, joista kaksi kolmasosaa oli vanginvartijoita.⁵ Syrjäisen sijainnin vuoksi henkilökunta oli asutettava vankilan tuntumaan. Heille rakennettiin vankeinhoitolaitoksen tyyppi-piirustusten mukaisia hirsirunkoisia erillistaloja, joiden arkkitehtuuri edelsi sodan jälkeisen jälleenrakennuskauden rintamamiestaloja.

Nykyisistä maatalousrakennuksista ennen toista maailmansotaa valmistuivat hevostalli sekä vanhimmat rehuladot. Aikakauden maatalousrakennuksia olivat myös navetta ja sikala, jotka sijaitsivat nykyisen navetan paikalla.

3 Kauhanen 2024 s. 69

4 Keiskander s. 34

5 Kauhanen 2024 s. 68

Pelson varavankilan työsiirtolat Lintukumpu ja Vesala sijaitsivat noin viiden kilometrin päässä Honkisaaren päälaitoksesta. KUVA: Teoksesta Keiskander Pauli 1985

Kantokanavan perkausta vankien lapiotyönä. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Perkaamaton, lähes umpeen kasvanut kanava. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

4.3 Toinen maailmansota ja jälleenrakennusaika

Suomi joutui toisen maailmansodan pyörteeseen marraskuussa 1939, jolloin Pelson varavankilan toiminta oli saatu jo hyvään vauhtiin. Vaikka Pello säästyi sota-toimien aiheuttamilta tuhoilta, sota väritti monin tavoin varavankilan ensimmäistä vuosikymmentä.

Sotavangit ja sotilasvangit

Sota muutti varavankilan vankien laatua. Sotavangit olivat sotatoimien yhteydessä antautuneita ja kiinniotettuja venäläissotilaita. Upseerit sijoitettiin Honkisaareen ja miehistö pääosin Lintukummun siirtolaan.¹ Heidän päivätyönsä muodostui samoista raivaus- ja maansiirtotöistä kuin muillakin Pelson vangeilla.

Sotilasvangit olivat sotilaslakien alaisia suomalaisia, joita rangaistiin kieltäytymisistä, karkaamisista tai rikoksista. Mukana oli myös turvasäilöön otettuja poliittisia vankeja. Sotilasvangit majoitettiin Honkisaaren päälaitokseen. Heidän joukos-

¹ Kauhanen 2024 s. 93

saan oli tunnettuja kulttuuripersoonia kuten näyttelijä Tarmo Manni, kirjailija Raul Palmgren sekä huijarihurmurina mainetta luonut Ruben Auervaara.²

Varavankilan sodan aikaista toimintaa vaikeuttivat ankara pula elintarvikkeista ja varusteista. Myös henkilökuntaa siirtyi vuosien ajaksi rintamalle. Tästä huolimatta rakennus- ja raivaustyötä jatkettiin myös välirauhan ja jatkosodan aikana.

Rakentaminen ja raivaus sodan aikana

Vuonna 1940 Honkisaaren päälaitokselle valmistuivat yhdistetty viljavarasto ja kalustosuoja sekä puimala. Vankilan kupeeseen rakennettiin uusi työhuonerakennus ja henkilökunnan asuntojen yhteyteen rakennettiin peräti 41 pientä navettaa.³

Uudisrakentamista tehtiin myös Vesalan ja Lintukummun työsiirtoloissa. Lisäksi laajalle levittäytyvä maatila tarvitsi jatkuvasti uusia rehulatoja, joita rakennettiin vankeinhoitolaitoksen tyyppipiirustusten mukaisesti vankien urakatyönä.

² ibid. s. 86

³ Keiskander s. 34

Tämä viemärikanava on perattu kaivinkoneella. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Puimala paloi perustuksiin saakka joulukuussa 1941. Korvaava rakennus pystytettiin samalle paikalle viljakuivaamolla täydennettynä heti seuraavana vuonna.⁴

Pelson soiden raivaus jatkui katkeamatta myös sotavuosien aikana. Ennen toista maailmansotaa uutta viljelysalaa oli raivattu 500 hehtaaria. 1940-luvun puolivälissä varavankilan peltoala oli jo noin 840 hehtaaria.⁵ Sotavuosina aloitettiin myös metsäojien kaivu.

Kuivatuskanavia kaivettiin pääosin lapiotyönä. Kuivattua maaperää muokattiin kuokkimalla ja parannettiin hiekkapitoisella täytemaalla. Täytemaan siirtämisessä apuna oli kapearaiteinen juna, jonka kiskot kuljivat Honkisaaren päälaitokselta Lintukummun kautta Vesalaan. Koneellista raivausta oli aloitettu vuonna 1939 ja vuonna 1944 traktorilla kynnetyjen uudismaiden määrä oli nelinkertaistunut.⁶

4 ibid.

5 Kauhanen 2024 s. 61

6 Keiskander s. 33

1940-luvulla otetussa valokuvassa Pelson vankilan naisvartijat ovat kokoontuneet ryhmäkuvaan. Taustalla kuvan keskellä on myös vankilanjohtaja Urho Rautavuori. KUVA: Pelson vankilan arkisto, kuvaaja Unto Palola

Pelson naisvangit

Sota-ajan poikkeusajan säätöjen rikkominen kasvatti vankilarangais-tukseen tuomittujen naisten määrää. Pelsoon perustettiin vuonna 1944 naisvankiosasto, joka toimi vuoteen 1948 saakka. Naisvankipaikkoja oli tämän jakson aikana enimmillään 150.¹

Naisvangit sijoitettiin Honkisaaren päälaitokseen, jossa naisten ja miesten osastojen väliin rakennettiin korkea lankkuaita. Naiset työskentelivät pääosin vankilan keittiössä, pesulassa, karjanhoidossa sekä sadonkorjuutöissä.² Naispuoliset vartijat rekrytoitiin läheisistä kylistä, joten heidän elämäkokemuksensa oli luonnollisesti suppeampi kuin suurissa kaupungeissa ikänsä eläneiden naisvankien. Asetelma teki työstä ajoittain vaikeaa.

Naisvangit palasivat Pelso vankilaan vuonna 1998. Heidän osastonsa sijoitettiin vankiosasto 1:n toiseen kerrokseen.

1 Heiska s 553

2 Kauhanen 2024 ss. 101-105

Kaksi kilometriä pitkä lehtokuja on valmis liikennöitäväksi. Alueen tiet rakennettiin vankityövoimalla ja niitä ylläpidettiin vankilan kalustolla. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Asutustoiminta vauhdittuu 1940-luvun lopulla

Jo varhain kävi ilmeiseksi, ettei uudisraivaus tuottaisi kovin nopeasti vetovoimaista asutuskeskittymää vaan merkittävä osa pelloista jäisi vankilan hoidettaviksi. Toisaalta pitkien välimatkojen eristämän vankilan ruokahuolto perustui suuressa määrin omavaraisuuteen ja maatilán tuottama maito, liha, juurekset ja osa leipäviljasta olivat tarpeellisia erityisesti sota-aikana ja sitä seuranneella pula-ajalla.

Varavankilan alkuperäinen toiminta-ajatus toteutui 1940-luvun lopulla, kun Pelson varavankila alkoi maanhankintain mukaisesti luovuttaa viljelysmaitaan uudistilallisille. Ensimmäiset asukkaat olivat rauhansopimuksessa luovutetuilta alueilta evakuoituja perheitä sekä muita rintamamiestilaan oikeutettuja perheitä.⁷

Vankila tuki asutustoimintaa rakentamalla 13 pienviljelijäin asuinrakennusta sekä niihin kuuluvat ulkorakennukset ja saunat. Ne olivat luovutukseen asti vankilan henkilökunnan käytössä.

⁷ Kauhanen, Jouni: Pelsonsuo - Kuivatuksesta kehittyväksi kyläksi. Pelson kyläyhdistys. Pelso, Saarijärvi Offset 2003 ss. 80-81

Viljan puintia Pelsossa. Oikealla on varavankilan puimakone ja traktori. Taustalla näkyy yksi Pelson vankilan rakentamista suurladoista. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Raivausvaiheen tilinpäätös

Pelson 6 600 hehtaarin kokoisella suoalueella suoritettu kuivatusurakka oli mittava. Viimeiset suomaastoon muokatut pellot valmistuivat vuonna 1956, jonka jälkeen varavankila oli tuottanut kaikkiaan 1440 hehtaaria viljelyskelpoista peltoa. Niistä noin puolet oli muokattu käsityönä. Ensimmäinen kaivinkone saatiin vankilan työmaille vuonna 1948, mutta kuokkatyötä jatkettiin sen rinnalla.

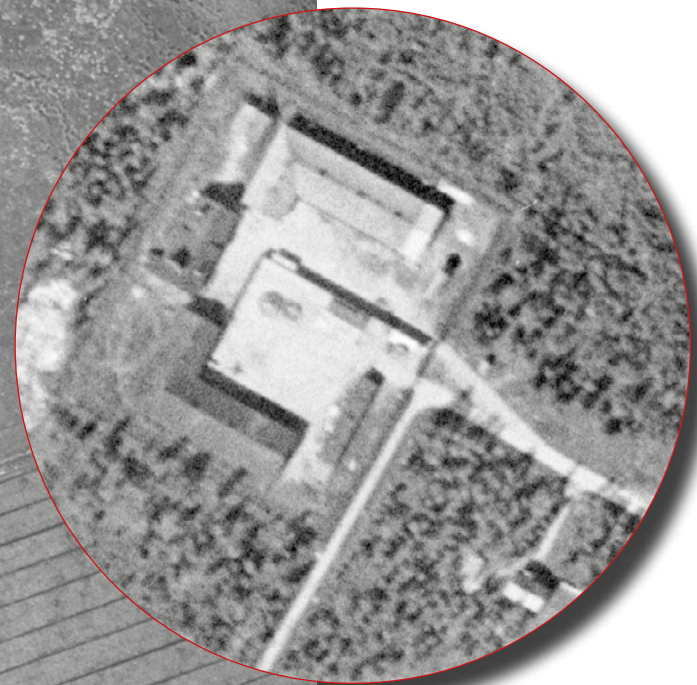
Alkuperäisen tehtävänsä mukaisesti vankila luovutti asutustilallisille 1100 hehtaaria viljelysmaata, mikä mahdollisti 49 yksityisen tilan perustamisen. Painomaata ajettiin 800 000 m³. Suuria inhimillisiä ponnistuksia vaativat myös tiestön rakentaminen sekä turpeenosto, jotka nekin toteutettiin vankityönä.¹

Raivauskausi jatkui vielä 1970-luvun puolelle soiden metsittämisen merkeissä. Ojitettua metsämaata tuotettiin kaikkiaan 1800 hehtaaria. 1960-luvun lopulla kuivatuskanavat kaivettiin konetyönä, jota täydennettiin lapiotyöllä.²

¹ Keiskander ss 121-122

² Kauhanen 2024 ss. 127-128

1946

Vuonna 1946 Pelson varavankila on palannut sotavuosien jälkeiseen siviiliaikaan. Vangit asuvat yhä yhteismajoituksessa vanhoissa puuparakeissa. Yllä on osasuurennos vankilarakennuksista. KUVA: Ilmakuva 1946 (C) Maanmittauslaitos 2025

Pelson varavankilan pääportti vuonna 1958. Näkymän päätteessä on vankilan talousrakennus.
KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO kuvaaja Pentti Sammallahti

Pelson vangit asuivat 1960-luvulle asti puisissa parakeissa. Kuva on otettu talousrakennuksen itäpäädyssä vuonna 1961. Talousrakennuksessa toimi vankilan keittiö, leipomo sekä laajennus-osaan tehty lämpövoimala. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO, kuvaaja Pentti Sammallahti

4.4 Pelson vankilarakennukset 1950-luvulla

1950-luvulla Pelson varavankilan yleisilme oli kaukana vakinaisten vankiloiden olemuksesta: siltä puuttui rakennustyyppille tunnusomainen muuri sekä tunnistettava päärakennus. Vangit liikkuivat vankilan alueella erilaisissa työtehtävissä varsin vapaasti.

Vankien sijoittaminen asuinosaan ja työtehtäviin

Pelso oli työvankila, josta töihin kykenemättömät vangit siirrettiin toisiin vankiloihin. Työsijoituksessa otettiin huomioon vangin ammattitaito, ammattiopetuksen tarve ja työkyky. Vangin työpaikasta ja asumisesta päättivät varavankilan johtaja tai ensimmäinen apulaisjohtaja.

Uuden vangin sijoittamisessa huomioitiin alttius karkaamisen sekä sopeutuminen

olosuhteisiin. Osastolle I sijoitettiin täysi-ikäiset moninkertaiset vangit ja osastolle II nuoret vangit. Avoimelle osastolle pääsy edellytti moitteetonta käytöstä.¹

Vangit asuivat väliaikaisiksi rakennetuissa parakeissa, joiden sellit mahdollistivat vain yhteismajoituksen. Vangeilla ei juurikaan ollut mahdollisuutta yksityisyyteen ja hygieniaolosuhteet olivat puutteelliset. Lintukummun ja Vesalan parakeissa tilanne ei ollut Honkisaaren päälaitosta parempi.

Rakennukset saivat kuvailevia liikanimiä kuten Meksiko, Paskala, Herrala ja Pojula. Samoin nimettiin tunnettuja maastonkohtia muun muassa Atlantiksi, Puutteenperäksi ja Pirunsaareksi.²

1 Kauhanen 2024 s. 143

2 Heiska s. 552

Vanhan puuparakin kahdeksan miehen yhteisselli oli ahdas eikä tarjonnut mahdollisuutta yksityisyyteen. KUVA: Jouni Kauhasen kokoelmat / Ritva Seppälä

Täydentävää uudisrakentamista ja laajennuksia

1950-luvun alkupuolella Oikeusministeriön alainen vankeinhoitolaitos vastasi itse rakennusten suunnittelusta, rakentamisesta ja valvonnasta. Vuosikymmenen puoliväli oli kireän valtiontalouden aikaa, jolloin suurille rakennushankkeille oli vaikea saada rahoitusta³. Sen vuoksi myös Pelson varavankila jäi odottamaan uutta pää-rakennusta.

Pienimuotoiset parannukset ja lisärakentaminen keskitettiin Honkisaareen. Vuonna 1955 vankilan talousrakennukseen tehtiin arkkitehti Uno Sjöholmin suunnittelema tiilirunkoinen laajennus, johon sijoitettiin vankilan keittiö, leipomo sekä lämpövoimala.⁴ Vankien yhteisruokailu tuli mahdolliseksi, kun talousrakennuksen yläkerran ruokasalista purettiin näyttämö.⁵

3 Halila Aimo: Suomen Rakennushallinto 1811–1961. Valtion painatuskeskus Helsinki, 1967 s. 132

4 Kauhanen 2024 s. 125,138

5 ibid. s. 115

Näkymä vankilan pihalta kohti vuonna 1958 valmistunutta hallintorakennusta. Rakennus sijaitsi puolittain aidan sisäpuolella. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Honkisaaren paja- ja lämpökeskus tuhoutui tulipalossa vuonna 1953. Myös samassa rakennuksessa toiminut veturitalli tuhoutui. Uusi aluelämpökeskus rakennettiin vuonna 1956 vankilan pohjoispuolelle.⁶

Kesällä 1958 vankila sai rakennusmestari Urpo Nummelan suunnitteleman uuden hallintorakennuksen, jonka paikalta purettiin vankien harrastetilana toiminut kerhoparakki.⁷ Uusi hallintola sijaitsi osittain vankilan porttien sisäpuolella ja siellä työskentelivät vankilan johtajat, taloushallinto sekä vankilan muut virkailijat.

Lämpökeskusta lukuun ottamatta kaikki edellä mainitut vankilarakennukset on sittemmin purettu. Vankien asuinparakit purettiin 1960-luvun kuluessa ja talousrakennus vuoden 1983 rakennusvaiheen yhteydessä. Vanha Hallintola teki tilaa pysäköinnille vuonna 2005, kun uusi hallintorakennus oli saatu käyttöön.

6 ibid. s. 118

7 ibid.

Polttoturpeen koneellista nostoa. Pelson koneet hankittiin Englannista 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Turve kuivattiin nostokentällä. Se koottiin ensin kasoihin ja sitten kuvassa näkyviin aumoihin, joista se kuljetettiin talvella käyttöpaikoille KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

4.5 Turvevarantojen hyödyntäminen

Turpeen nosto ja hyödyntäminen ovat merkittävä osa Pelson vankilan historiaa. Paikoitellen jopa nelimetrisen turvekerroksen nähtiin monessa eri vaiheessa merkittävänä resurssina.

1900-luvun alussa Pelson kruununtorpparit käyttivät turvetta asumusten rakennusmateriaalina. Myöhemmin samaa tekniikkaa käyttivät Pelson vankilan vartijat. Suurin merkitys turpeella oli polttoaineena, jonka käyttö aloitettiin Suomessa 1870-luvulla. 1920-luvulla polttoturpeen suurin käyttäjä oli Valtion Rautatiet.

Pelson varavankilan turvetyömailla turvetta nostettiin aluksi lapiotyönä. 1940-luvun lopulla keruuta tehostettiin kahdella Englannista ostetulla koneella, jonka käyttöön hankittiin tarvittavaa osaamista Pohjanmaalta. Turvepalat kuivattiin avoimella kentällä, josta ne koottiin kasoihin ja aumoihin. Vankila käytti turvetta aluksi höyrykoneissaan ja osittain myös hekilökunnan asuntojen lämmityksessä.¹

Yksi luku Pelson turpeen hyödyntämisessä oli jatkosodan aikainen suunnitelma turveöljytehtaan perustamisesta Rokuanjärven rannalle. Suurisuuntainen suunnitelma hautautui sodan loppuvaiheissa. Myös sodan jälkeen laaditut suunnitelmat Pelson turpeen teollisen käytön laajentamisesta jäivät toteumatta.

Vankila käytti turvetta omassa lämpölaitoksessaan. Kun 1970-luvun öljykriisi teki turpeen poltosta yleisesti kannattavaa, luovutettiin Pelson turvekentät Vapo Oy:n omistukseen ja turpeen nostotyö siirrettiin yksityisille yrityksille.² Myös kasvuturpeen tuotantoa kokeiltiin, mutta se jäi kysynnän vähyyden vuoksi lyhytaikaiseksi.

Pelson lähimmät turpeennostopaikat ovat nähtävissä Honkisaaren ja Lintukummun välisellä alueella. Turvetuotanto ei tuottanut vankila-alueelle pysyvää rakennuskantaa lämpövoimalaan tehtyjä muutoksia lukuun ottamatta.

¹ Kauhanen 2003 ss. 106-111

² Kauhanen 2024 ss. 111-114

Soita raivattiin viljelysmaaksi vielä 1950-luvulla ja kuivatusta jatkettiin metsittämisen merkeissä 1970-luvulle asti. Pelson soiden paksua turvekerrosta hyödynnettiin myös polttoturpeen lähteenä. Kuvassa yliohtaja Valentin Soine ja tarkastaja Kukkamäki suokävelyllä Pelson suursuolla. KUVA: Kansallisarkisto VAHO Ude 1.1

VASEMMALLA:
Vuonna 1952 avattu
Kestilän Osoyyskaup-
pa oli yksi kolmesta
Pelsolla toimineesta
kauppaliikkeestä.
Kuva on otettu
vuonna 1958. KUVA:
Kansallisarkisto Ude
1.1 VAHO

OIKEALLA: Kylän
kaupat, posti ja
pankit on lakkau-
tettu. Osoyyskaupan
rakennuksessa
toimii autokorjaamo.
Pihalla on itetaitei-
lija Kerttu Mehtälän
betoniveistoksia.

4.6 Pelson kylän elämä vankilan liepeillä

Pelson maarekisterikylä perustettiin virallisesti 24. lokakuuta 1930. Se oli alkuvaiheessa jokseenkin eristäytynyt yhteisö pienen Säräisniemen pitäjän luoteisosassa. Välimatkat muihin seutukunnan kyliin olivat pitkät ja liikenneyhteydet huonot. Asukkaita oli vain muutamassa maalaistalossa.

Vuonna 1935 perustettu vankila mullisti kylän elinpiirin. Ulkopuolisten liikkuminen vankilan liepeillä oli kiellettyä. Vankilan rahapalkkaa nauttiva ja työaikoja noudattava virkamieskunta toi alueelle totutusta poikkeavan elämänmuodon. Vankilasta kasvoi nopeasti myös Säräisniemen suurin maatila, jossa jo 1930-luvulla oli autoja, sähköt ja oma sahalaitos.¹

Asutustoiminta tuo perheitä Pelson

Pelson asukasrakenne monipuolistui toisen maailmansodan jälkeen, kun asutushallitus aloitti varavankilan raivaamien peltojen lohkomisen sodassa menetetyil-

tä alueilta muuttaneiden perheiden sekä rintamamiesten uudistiloiksi. Vuosina 1946–1947 asutustiloille asettui asumaan kolmetoista Laatokan Karjalasta evakuoitua perhettä. Heidän entisiä kotikuntiaan olivat Salmi, Suojärvi, Suistamo ja Ruskeala. Seuraavat asutustilalliset muuttivat Pelson Pohjois-Savon kunnista, Nilvalasta ja Kuusamosta.²

Vuosina 1946–1958 Pelsolle perustettiin yhteensä 42 asutustilaa, joille luovutettiin keskimäärin 18,4 hehtaaria peltoalaa. Monet perheet saivat kodikseen vankien rakentaman talon piharakennuksineen.³ Sittemmin kontaktit vankilan ja kylän asukkaiden kesken muodostuivat osaksi molemminpuolista arkea.

Uudisasutuksen myötä aiemmin omissa oloissaan toimineen vankilan tuli ottaa toimissaan huomioon muut alueen toimijat. Monelle asutustilalliselle vankila muodostui sivutoimiseksi työpaikaksi omien viljelysten ohessa tai jopa uudeksi kokopäiväiseksi ammatiksi.⁴

1 Kauhanen, Jouni: Kohtaamispaikkana Pelso - Pakosta, tarpeesta ja halusta. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 42, Joensuun yliopistopaino 2005. s. 162

2 Heiska s. 563

3 ibid. s. 560

4 Kauhanen 2024 s. 165

VASEMMALLA: Pelson kansakoulu valmistui vuonna 1952. Koulu lakkautettiin vuonna 2007, jolloin sen oppilaat siirtyivät Veneheiton kouluun. KUVA: Pelson vankilan arkisto

OIKEALLA: Suomaja valmistui paikallisen urheiluseuran talkootyönä vuonna 1954. Sen vieressä toimi uimala sekä urheilukenttä. Taustalla näkyy vankilan vuonna 1964 rakentama vesitorni.

Vankilan ja kylän tiivis rinnakkaiselo

Vankilan ja alueen asukkaiden elämänpiirit kietoutuivat toisiinsa monin tavoin. Aukkaat tukeutuivat tarvittaessa vankilan resursseihin ja vastaavasti vankila pystyi hankkimaan palveluita lähialueelta.⁵ Vankilan henkilökuntaa integroitui asutuskylään myös avioliittojen kautta.⁶

1940 ja 1950-luvut olivat yhteisöllisyyden aikaa. Varavankilan puimalassa järjestettiin ohjelmallisia tapahtumia, joihin myös ulkopuoliset olivat tervetulleita. Vuonna 1954 Puimala tapahtumapaikkana vaihtui Kantosaareen, jonne valmistui urheiluseura Pelson Suo-Poikien talkootyönä rakentama Suomaja. Sen viereen rakennettiin urheilukenttä ja maa-ainesten ottomonttuun tehtiin uimala. Montun reunalle rakennettiin hyppymäki, kuntorata ja talvisin hiihtolat.

Vankila vastasi alueen teiden rakentamisesta ja hoidosta. Se oli keskeisessä roolissa myös Pelson vesijohtoverkoston ja vesitornin rakentamisessa siihen asti, kunnes kunta 1980-luvulla otti vesijärjestelmän hallintaansa.

Pelson kylä eli kukoistavinta aikaansa 1960-luvun alkuvuosina, jolloin sen väkiluku nousi yli seitsemänsadan ja kaikki sodan jälkeen asutetut tilat olivat toiminnassa. Kylällä oli koulu sekä kaikki asumisen ja toimeentulon kannalta keskeiset toiminnot kuten tiestö, sähkö, vesi, kolme kauppaa, kaksi pankkia ja posti.⁷

Vankilan henkilöstö asui 1960-luvulle asti pääosin Honkisaaren asuntoalueella. 1970-luvulla henkilökunnalle rakennettiin rivitaloasuntoja myös Kantosaareen. Vankilatyön luonne ja palkkaus saivat pelsolaisia hakeutumaan myös muihin työtehtäviin. Hyväpalkkaiset Oulujoen voimalaitostyömaat ja Otaniemeen avattu kaivos houkuttelivat monia vankilan työntekijöitä vaihtamaan ammattia.

Ympäröivän yhteiskunnan muutos ulottui lopulta myös Pelson kyläyhteisöön. Suuret ikäluokat muuttivat pois ja rakennemuutos heikensi asutustilallisten elinkeinoa. Yksityisautojen yleistymisen laajensi kyläläisten elämänpiiriä ja vankilan asuinalue alkoi tyhjentyä. Vuonna 2007 hiljensi myös Pelson kyläkoulu. Loppuaikoina Pelson vankilan henkilökunta kävi töissä pääosin Vaalasta ja Muhokselta käsin.

5 Kauhanen 2003 s. 102

6 Kauhanen 2024 s. 165

7 Kauhanen 2005 s. 111-116

Pelson varavankilan päälaitos toisen rakennusvaiheen valmistuttua vuonna 1968. Kuva on otettu nykyisen Hallintolan kohdalta. Uusien osastojen 1 ja 2 välissä on vanha talusrakennus, jossa toimi tuolloin keittiö, ruokala ja lämpökeskus. Kuvassa näkyvät vankiosastojen päädyt liitettiin myöhemmin keskusrakennukseen. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1, kuvaaja Pentti Sammallahhti VAHO

5 Vankilan nykyisen rakennuskannan rakennusvaiheet

Pelson vankilan nykyinen rakennuskanta on rakennettu pääosin vuosien 1963-2004 välisenä aikana. Vaiheittain edennyt uudisrakentaminen on korvannut samoilla rakennuspaikoilla sijainneet vanhat rakennukset eikä väistyviä kerrostumia ole pyritty säilyttämään. Nykyiset vankiosastot ja hallintorakennukset edustavat modernia arkkitehtuuria ja ajalle tyypillistä rakentamistapaa.

Pelson raivausvaiheen päätyminen 1960-luvun lopulla merkitsi siirto-osastojen lakkauttamista ja toiminnan keskittämistä Honkisaaren päälaitokselle. Tässä yhteydessä Pelson varavankilalle tunnusomaista vankien yhteismajoitusta ja parakkiasumista alettiin korvata ajanmukaisilla selliosastoilla.

Muita varavankilan rakennuksiin vaikuttaneita muutostekijöitä olivat vaihtelevat vankimäärät sekä 1970-luvulla uudistetut vankeinhoidon menetelmät ja tavoitteet. Uudisrakennuksissa näkyvät myös henkilökunnan työolosuhteiden kehittäminen sekä vankien valvonnan teknistyminen.¹

Jälkikäteen tarkasteltuna Pelson vankilan uudistuminen oli hidas ja evoluution kaltainen prosessi, jota varjosti epävarmuus laitoksen toiminnan jatkuvuudesta. Seuraavassa vankilan rakennusvaiheet on nimetty laitoksen omia hanketermejä käyttäen vaiheisiin I-III. 2000-luvun rakennushankkeet on nimetty tässä yhteydessä IV vaiheeksi. Teollisuus- ja maatalousrakennusten kehitysvaiheet on esitetty erillisinä alalukuina.

¹ Keiskander ss. 117-119

1963

Osasto 1 juuri valmistuneena vuonna 1963. Sisäänkäynti on syvennyksessä ja pienessä siipirakennuksessa on vartijan toimisto. Päätyyn lisättiin myöhemmin poistumistieporras. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1

Osasto 1:n neljän miehen selli 1970-luvun alussa kuvattuna. Verhoilla ja matoilla on pyritty luomaan kodikkuutta arkeen. KUVA: teoksesta Keiskander 1985 s. 106

5.1 Ensimmäinen rakennusvaihe 1963

Ensimmäinen rakennusvaihe toteutettiin vuonna 1963 ja se tuotti vankiosasto 1:n uudisrakennuksen. Arkkitehti Henno Kamppurin suunnittelema satulakattoinen rakennus toteutettiin betonirunkoisena ja sen rakentamisesta vastasivat pääosin vangit. Vankisellit ryhmiteltiin pitkän keskuskäytävän varrelle kahteen kerrokseen. Ensimmäiseen kerrokseen tehtiin myös vastaanotto-osasto. Eristysosasto ja pesutilat sijoitettiin kellarikerrokseen.

Osasto 1:n uusiin tiloihin muutti 179 vankia ja Honkisaaren vanhin parakki voitiin purkaa. Suuria yhteissellejä oli 19 ja niihin sijoitettiin kuhunkin kuusi henkilöä. Pie-

nempiä neljän vangin sellejä oli 15. Osasto II:n parakkirakennukseen jäi asumaan 122 ja talousrakennukseen 12 vankia. Lisäksi Vesalan siirto-osastolla asui tuolloin 72 vankia. Lintukummun siirto-osasto oli lakkautettu vuonna 1958.¹

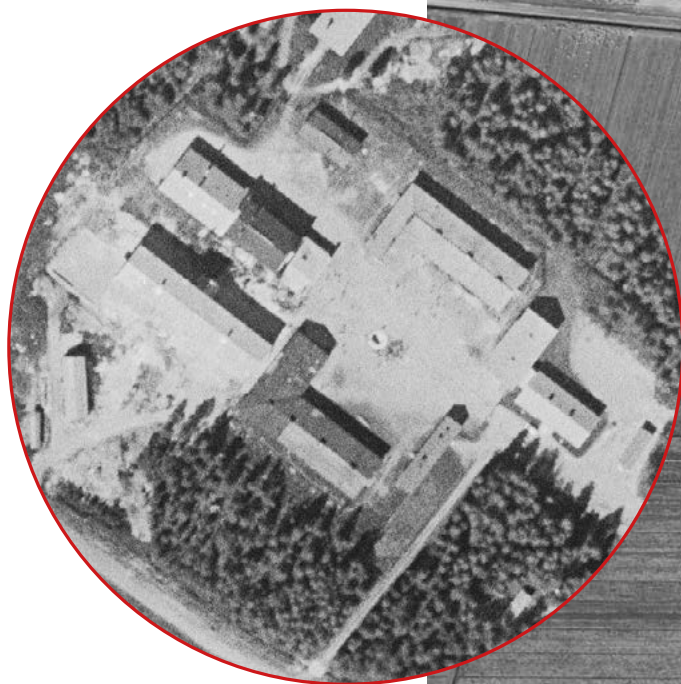
1960-luvulla laitosten paloturvallisuuteen alettiin kiinnittää entistä suurempaa huomiota. Siihen vaikuttivat Köyliön varavankilan 16 uhria vaatinut vuoden 1959 vankilapalo sekä vuoden 1966 Lapinlahden kunnalliskodin tuhoisa tulipalo.² Pelson varavankilan osasto 1 varustettiin sammutuskalustolla, palomuureilla ja myöhemmin rakennetuilla poistumisteillä.

1 Kauhanen 2024 s. 135-138 ja Heiska s. 553

2 Kauhanen 2024 s. 138

1963

Vuonna 1963 Pelson vankila on yksi maamme suurimmista maatalousvankiloista. Myös vankilan sahailaitosta kehitettiin. Henkilökunta asui laitoksen kaakkoispuolelle rakennetulla asuinalueella. Vankila-alueen itäpuolinen ohitustie on valmistunut. KUVA: Ilmakuva 1946 (C) Maanmittauslaitos

YLLÄ: Vankila-alueen muodonmuutos on käynnistynyt osasto 1:n rakentamisella. Vankilan pääpiha on tässä vaiheessa nykyisen Hallintolan kohdalla. KUVA: Ilmakuva 1946 (C) Maanmittauslaitos

Pelson varavankilan pihanäkymä. Vasemmalla on vankiosasto 1 ja kuvan keskellä talousrakennus, jonka laajennuksessa on lämpövoimalan punatiilinen piippu. Kuvassa näkyvien henkilöiden kasvot on sumennettu. KUVA: Kansallisarkisto VAHO Ude 1.2

1968

Toinen rakennusvaihe on saatu päätökseen. Vasemmalla on aiemmin valmistuneen osasto 1:n pääty ja vanhan talousrakennuksen takana uusi vankiosasto 2. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1

5.2 Toinen rakennusvaihe 1968

Toisessa rakennusvaiheessa talousrakennuksen pohjoispuolelle rakennettiin vankiosasto 2, joka oli ulkoisesti osasto 1:n peilikuva. Arkkitehti Henno Kamppurin laatima suunnitelma valmistui elokuussa 1966 ja rakentaminen aloitettiin vankityönä. Toisen rakennusvaiheen valmistuttua Pelson varavankilan vankitilojen kerrosala kasvoi 3500 kerrosneliöön.

Vankiosasto 2:n molempiin maanpäällisiin kerrokseen tehtiin asuinsellejä. Ensimmäiseen kerrokseen tuli 54 vankipaikkaa ja toiseen kerrokseen 60. Pelson varavankilasta aiemmin puuttuneita yhden hengen sellejä tehtiin 35 ja viiden vangin yhteissellejä 15 kappaletta. Kellarikerrokseen tehtiin väliaikainen ruokasali ja pesula. Uusia vapaa-ajan tiloja olivat kirjasto ja hartaushuone. Saunat jatkoivat toimintaansa vanhassa parakissa.¹

Rakennus otettiin käyttöön keskeneräisenä, kun puisessa päärakennuksessa toiminut osasto II tuhoutui tulipalossa tammikuussa 1968. Asuinhuoneensa menettäneiden vankien lisäksi osasto 2:lle sijoitettiin lakkaute-
tun Vesalan siirto-osaston vangit.²

1 Pelson varavankilan III rakennusvaiheen suunnittelu, Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisuja, tutkimuselosteet ja pöytäkirjat sarja B, Helsinki 1974

2 Kauhanen 2024 ss. 140-141

Osasto 2:n julkisivu pohjoiseen. Rakennukseen tehtiin yhden hengen sellejä, joita Pelsossa ei aiemmin ollut. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.2 kuvaaja Riku Virtanen

- 1 Vankilaosastot 1 ja 2 ovat käytössä. Niiden välissä on vanha talousrakennus.
- 2 Vankilan aidan ulkopuolella on hallintorakennus ja porttirakennus.
- 3 Vankilan lounaispuolella on varaus urheilukenttää varten.
- 4 Nykyisen navetan ympäristössä on pihattorakennus, sikala ja pieni lampola.
- 5 Teollisuusalueella on sahan rakennuksia ja nykyinen konetoimisto.
- 6 Kaakkoon suuntautuva tie on nimetty Honkisaarentieksi. Tien varrella on uusia henkilökunnan asuinrakennuksia.
- 7 Hevostallin ja viljavaraston muodostama pihapiiri on nykyisen kaltainen.
- 8 Hevostallin pohjoispuolella on hevosille tehty uimalampi.
- 9 Viljakuivaamo-puimala on nykyisessä muodossaan.
- 10 Vankilan itäpuolinen ohitustie on esitetty varauksena.
- 11 Vankilan ja ohitustien väliin on piirretty Kõrmyntie. Sitä ei koskaan toteutettu.
- 12 Pelson kylältä tuleva tie on nimetty Teollisuustieksi.

KUVA: Vaalan kunnan rakennusvalvonnan arkisto

5.3 Pelson vakinaistetaan keskusvankilaksi 1983

Pelsossa elettiin 1970-luvulla epävarmoissa tunnelmissa. Suomen vankeinhoitoa uudistettiin ja uusi suuntaus painotui avovankiloihin, pienempiin yksikkökokoihin ja sen myötä henkilökunnan vähennyksiin. Lopulta nämä toimenpiteet kohdistuivat vain Köyliön, Huittisten ja Konnunsuon varavankiloihin. Pelson muuttamista avovankilaksi jarruttivat vankimäärän kasvu ja valtiontalouden yleinen heikkeneminen.¹

Lokakuun 1. päivänä vuonna 1983 Pelson varavankila vakinaistettiin. Vankilan nimi muutettiin Pelson keskusvankilaksi.

Pelson vakinaistaminen oli ollut esillä 1940-luvulta lähtien. Loppuaikoina ratkaisua perusteltiin 350 ajanmukaisella vankiasunnolla, maaseudun rauhallisella ilmapiirillä ja maatilan suuruudella – Pelsosta oli tullut Suomen suurin vankilamaatila. Myös sahan ja korjauspajan kehittämismahdollisuudet sekä laajalle ulottuva rakentamaton ympäristö nostettiin esiin vahvuuksina.²

Vakinaistamisen hetkellä Pelsossa oli käynnissä mittava laajennushanke, jolla kehityksestä jälkeen jäänyttä vankilaa uudistettiin. Rakennushanke sai tuulta purjeisiin, kun Kostonuksen suurhankkeesta vapautui huomattava määrä Kainuussa ja Pohjois-Suomessa toimivien rakennusliikkeiden kapasiteettia ja rakentajia. Valtio pyrki löytämään tekijöille korvaavaa työtä ja investointi Pelson vankilan laajennukseen soveltui tähän tilanteeseen oikein hyvin.³

Edellä mainittujen lisäksi myös Vaalan kunnan ja Pelson vankilan henkilöstön ponnistelut olivat merkittäviä myönteisen keskusvankilaratkaisun aikaansaamiseksi.⁴

1 Kauhanen 2024 ss. 212-213

2 ibid. s. 210

3 ibid. s. 231

4 ibid. s. 213

Kolmannessa rakennusvaiheessa toteutetun keskusrakennuksen harjannostajaisia vietettiin kesällä 1983. Vasemmalla on vanha toimistorakennus ja vankilan portti. Vasemmalla kävelevä vankilanjohtaja Veikko Salo johdattaa vieraita ulos työmaalta. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.2

Keskusrakennuksen takajulkisivu vankilan sisäpihan suuntaan. Suoralinjaisesta rakennusmassasta nousee esiin kirjaston korkea kattolyhyt. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.2 kuvaaja Riku Virtanen

Keskusrakennuksen pohjoispääty, johon rakennettiin vankiosasto 2:een yhdistyvä korkea muuri. Sisäyhteys rakennettiin vasta myöhemmin. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.2 kuvaaja Riku Virtanen

5.4 Kolmas rakennusvaihe 1982-1984

Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto asetti 23.8.1973 työryhmän selvittämään Pelson varavankilan kolmannen rakennusvaiheen tilatarpeita ja suunnittelemaan vankilan toimintoja. Tähän tuotantopäällikkö Risto Jallin johtamaan työryhmään kuuluivat arkkitehti Henno Kamppuri, vankilanjohtaja Mauno Karisto, talousmestari Jussi Mäkinen sekä sisustusarkkitehti Marketta Laakso.

Työryhmän 6.6.1974 päiväämä mietintö sisälsi yksityiskohtaisen huonetilaohjelman ja sekä ohjeellisen suunnitelman rakennusten sijoittelusta. Uudisrakentamisella tultaisiin yhdistämään erilliset vankiosastot 1 ja 2 siten, että rakennuksista

muodostuu yhtenäinen kokonaisuus. Lisäksi 1960-luvulla rakennetut vankiosastot saatettaisiin sisäasiainministeriön asetuksen mukaiseen kuntoon.¹

Päätös III rakennusvaiheesta oli tehty jo 9.2.1968, mutta suunnitteluun tarvittavan rahoituksen puute oli lykännyt sen aloittamista. Oikeusministeriön arkkitehti Henno Kamppuri pohjusti hanketta laatimalla vankilalle asemakaavallisen jäsentelyn, jossa Honkisaari jaettiin toiminnallisesti neljään osaan: vankilarakennusten, teollisuusrakennusten, maatalousrakennusten ja henkilökunnan asuinrakennusten alueille.

¹ Pelson varavankilan III rakennusvaihe 1974 op.cit

Näkymä vuonna 1983 laajennetun vankiosasto 1:n eteläjulkisivusta. Äärimmäisenä oikealla on keskusrakennuksen liikuntasalin pääty. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.2 kuvaaja Riku Virtanen

Vankilan henkilökunta sai kolmannen rakennusvaiheen tuloksena asianmukaiset toimitilat. Kuvassa vartijoiden huone vastaanotto-osastolta. KUVA: Jouni Kauhasen kokoelma

Varavankilasta ajanmukaiseksi keskusvankilaksi

1970-luvun lopulla Pelson varavankila oli Pohjois-Suomen ainoa täytöntöönpano-vankila ja sitä pidettiin keskeneräisenä. Pitkään viivästynyt kolmas rakennusvaihe katsottiin nyt kiireelliseksi. Vankilassa oli jatkuva yliasutus ja henkilökunnan työtilat olivat puutteelliset. Vangeilta puuttui yhteistoimintaan ja yhdessäoloon kannustavat tilat sekä mahdollisuus omaan rauhaan ja intymiteettisuojaan.

Kolmas rakennusvaihe käsitti uuden keskusrakennuksen, kahden vankiosaston laajentamisen sekä lämpökeskuksen laajentamisen. Lisäksi rakennusvaiheeseen liitettiin kolmen rivitalon rakentaminen Honkisaareen. Rakennusvaihe päätettiin toteuttaa viisiportaisen laatuluokituksen III laatuluokan mukaisesti.¹

Kolmannen vaiheen pääsuunnittelijana toimi arkkitehti Ilkka Pajamies. Työryhmän suosituksen mukaisesti hän loi uudisrakennuksille punatiilisen ulkoasun. Uudisosat toteutettiin aikakaudelle tyypillisinä betonirakenteina, jossa paikalla valettuja rakenteita täydennettiin elementtiosilla. Välipohjat tehtiin ontelolaatoista.

¹ Pelson varavankilan III rakennusvaihe 1974 op.cit

Pulpettikattoisesta keskusrakennuksesta tuli vankilan päärakennus. Se yhdisti erilliset vankiosastot ja toimi porttina vankilaan. Vankiosastojen laajennukset tehtiin 1960-luvun rakennusvaiheiden jatkeiksi samaa mittakaavaa ja kattomuotoa noudattaen. Vankilasiipien väliin jääneen talousrakennuksen puinen väliosa ja kiviainainen lämpökeskus purettiin. Talousrakennuksen keittiö säilytettiin siihen asti, kunnes uusi keskusrakennuksen keittiö valmistui.

Kolmannen rakennusvaiheen tilaohjelma

Kolmannen vaiheen tilaohjelma oli mittava. Yhden hengen sellejä rakennettaisiin 32 kappaletta. Lisäksi osastoille tehtäisiin kokoontumis- ja vapaa-ajantiloja sekä ajanmukaiset sairaanhoitotilat: sairastupa 5-6 potilaalle, 10-12 vuodepaikkaa, kaksi potilashuonetta sekä vastaanotot lääkärille, sairaanhoitajalle ja psykiatrille.²

Keskusrakennukseen suunniteltiin valmistuskeittiö varastoineen sekä ruokasali.

² ibid.

Kuuden vangin yhteisselli ei mahdollistanut yksityisyyttä silloin kun vanki sitä tarvitsi. Kolmas rakennusvaihe toi vankilaan 32 uutta yhden hengen selliä. KUVA: Jouni Kauhasen kokoelma

Vankien henkistä hyvinvointia ja opiskelua palvelivat vankilan kappeli, kirjasto-lukusali sekä luokka- ja kerhohuoneet. Henkilökunta sai uudisrakennukseen asianmukaiset työ- ja taukotilat.

Vankien fyysistä kuntoa palveli keskusrakennuksen eteläpäätyn suunniteltu kuntoutusosasto, johon kuuluivat liikuntasali, kuntosali sekä kaksi saunaosastoa. Liikuntasali varustettaisiin siirrettävällä näyttämöllä, parvella sekä elokuvakonehuoneella. Liikuntasalista tulisi Vaalan kunnan hienoin.

Vankilan vaatehuolto sai uudet varasto- ja toimitilat keskusrakennuksen ensimmäisestä kerroksesta. Toiseen kerrokseen tehtiin vastaanotto-osasto, jossa oli matkasellejä uusille ja siirrettäville vangeille.

Uusi vartiointikeskus sijoitettiin keskuskäytävän varrelle. Sen myötä siirryttiin aiempaa pidemmälle vietyyn tekniseen valvontaan.

Osasto 2:n laajennusosaan tehtiin yhden hengen selliä sekä vankilan uusi poliklinikka. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.2 kuvaaja Riku Virtanen

Rakentaminen ulkopuolisena urakkana

Kolmas rakennusvaihe toteutettiin vuosina 1982-1984 osana päättymässä olevan Kostamus-hankkeen jälkihoitoa. Samalla yksi merkittävä ajanjakso päättyi, kun rakentaminen suoritettiin kokonaan ulkopuolisten rakennusliikkeiden voimin. Tähänastiset rakennusvaiheet oli toteutettu pääosin vankityövoimalla.³

Pääurakoitsija oli oululainen OMP-yhtymä. LVI urakoitsijana toimi Onninen Oy ja sähköurakoitsijana Sähkö-Polar Oy. Vastaavana mestarina toimi Pelson vankilan rakennusmestari Reino Kukkoaho ja rakennusliikkeen osalta rakennusmestari Olli Vimpari.

Uutta kerrosalaa tehtiin kaikkiaan 3 300 m² ja toteutuneet rakennuskustannukset olivat noin 20 miljoonaan markkaa. Kolmannen rakennusvaiheen valmistuttua Pelson keskusvankila oli viimein saanut paitsi ajanmukaiset tilat, myös vankilaksi tunnistettavan ulkoisen hahmon.

³ Kauhanen 2024 s. 214

Opetus- ja harrastustilat

Pelson vankilan kerhotoiminta oli 1950-luvulle asti vilkasta. Vankikerho Kuokka-Veikoilla oli kuoro, orkesteri, torvisoittokunta sekä näyttämötoimintaa. Vankien joukossa oli muusikoita ja tunnettuja taiteilijoita, joiden ohjelmanumerot vetivät puimalassa järjestettyihin yleisötilaisuuksiin parhaimmillaan jopa 800 henkeä.¹ Yksi suurimmista vetonauloista oli Pelsossa rangaistustaan suorittanut hurmuri ja huijari Ruben Oskar Auervaara.

Kerhotoiminta ja vankien omatoimisuuteen perustunut harrastaminen hiipuivat 1960-luvulle tultaessa. Vankilaan päätyneiden koulutettujen vankien määrä väheni ja televisio lannisti harrastustoiminnan myös vankilan muurien sisäpuolella.²

Vankilan urheiluharrastusta tuki 1940-luvulla Kantosaareen rakennettu urheilukenttä ja uimala. Vankien piirissä suosituiksi lajeiksi muodostuivat lentopallo, pesäpallo ja jalkapallo. Vuonna 1983 Pelson vankilaan valmistunut liikuntahalli oli Vaalan kunnan nykyaikaisin ja tarjosi hyvät puitteet liikunnalle.³

1970-luvun vankeinhoidon uudistuksissa parannettiin vankien opiskelumahdollisuuksia. Pelsossa opetus järjestettiin yhteistyössä alueen koulujen ja opistojen kanssa. Keskusrakennukseen tehtiin luokkahuoneita sekä opiskelijoiden lukusali-
na toiminut kirjasto, jossa oli lähes 5600 niteen kokoelma kirjoja, lehtiä ja levyjä.

Uusia sielunhoidon ja sairaanhoidon tiloja

Yhteiset jumalanpalvelukset kuuluivat alusta alkaen vankien pakolliseen viikko-ohjelmaan. Vuodesta 1975 alkaen niihin osallistumisesta tuli vapaaehtoista, mutta hengellinen työ eri muodoissaan jatkui. Pelson vankilassa aloitti Suomen ensimmäinen ja tuolloin ainoa vankiladiakoni. Vuonna 1986 Pelsolle saatiin vankilapastorin virka.⁴

Uuteen keskusrakennukseen rakennettiin kappeli. Se toimi aluksi ensimmäisessä kerroksessa, josta se siirrettiin toisen kerrokseen entisen kirjastohuoneen paikalle. Kappeli sisustettiin vankilan omana tuotantona valmistamalla puukalusteilla ja alttaritaulu saatiin lahjoituksena Kuopiosta 2010-luvulla.

Vankilan kirjasto toimi aluksi nykyisen kappelin paikalla keskusrakennuksen toisessa kerroksessa. Se muutti myöhemmin ensimmäiseen kerrokseen. KUVA: Pelson vankilan arkisto

1950-luvulla Pelson varavankilassa toimi vakituisesti kaksi sairaanhoitajaa ja lääkäri kävi viikoittain.⁵ Vuonna 1972 saatiin oma psykologi. Vankiterveydenhuollon puitteet paranivat merkittävästi vuonna 1983, kun vankiosasto 2:n laajennukseen rakennettiin uusi poliklinikka. Siitä tuli koko 300 henkisen vankilayhteisön terveyskeskus.

2020-luvulla osa poliklinikan vastaanottotiloista muutti uuden hallintorakennuksen alakertaan, jonne peruskorjattiin kolme vastaanottihuonetta. Hammaslääkärin vastaanotto jäi alkuperäiselle paikalleen.

1 Keiskander ss 54-55

2 *ibid.* ss. 97-98

3 Kauhanen 2024 ss. 150-153, 278

4 *ibid.* ss 283-285 ja 358

5 *ibid.* s. 158

1990-luku

- 1 Entistä turpeennostoaluetta
- 2 Uusi jätevedenpuhdistamo
- 3 Vankiosasto 1:n punatiilinen laajennus
- 4 Vankiosasto 2:n laajennus, jossa toimii myös vankilan poliklinikka
- 5 Vanha talousrakennus on purettu osastojen välistä. Tilalla on avoin ulkoilupiha.
- 6 Uusi keskusrakennus, jonka eteläpäädyssä on liikuntahalli.
- 7 Vanha kanttiini ja sauna, josta tehtiin myöhemmin perhetapaamistila sekä pitkämatkalaisten tilapäinen yöpymistila "Poijula".
- 8 Vanha hallintorakennus vuodelta 1958
- 9 Perunakellari, joka toimi myöhemmin säätänpumaratana.

Ilmavalokuva idästä vankilarakennusten suuntaan. Uusien vankilarakennusten edessä on tässä vaiheessa vielä vanhoja toimistorakennuksia. KUVA: Pelson vankilan arkisto

Pelson varavankilan ensimmäinen raamisaha otettiin käyttöön vuonna 1939. KUVA: Ilona Kilpiä/ Jouni Kauhasen kokoelma.

5.5 Teollisuusrakennukset

Puutuotteiden valmistus ja käsityöt edustivat vankiloiden perinteisintä työtoimintaa. Pelson puuteollisuuden lähtökohdat olivat sen ympäristössä, jossa oli runsaasti valtion metsävarantoja sekä mittava rakentamishjelma suurine materiaalitarmeineen. Omavarainen metsätalous, vankityövoima ja tuotteiden kysyntä loivat luontaisen perustan vankilan puuteollisuuden jatkokehittämiselle.

Sahatoimintaa vuodesta 1939

Pelson ensimmäinen kaksiraaminen sahalaite otettiin käyttöön vuonna 1939. Laitoksen puutavarakenttä perustettiin nykyisen teollisuusalueen paikalle. Saha tuotti lautoja ja lankkuja, jotka käytettiin vankilan omissa rakennuskohteissa.

Sahaa uudistettiin ensimmäisen kerran vuonna 1953. Sen jälkeen laitos tuotti koko prosessin tukkipuusta kuivaksi höylätavaraksi. Vankilan oma käyttö oli tuolloin

Laajimmillaan Pelson vankilan sahalaite kattoi koko tuotantoprosessin raakapuun käsittelystä jatkojalostetuksi höylätavaraksi. Kuvassa on automatisoitu raamisaha. KUVA: Pelson vankilan arkisto / Jouni Kauhasen kokoelma.

edelleen merkittävä, kun sen rakennustehtäviin kuului omien kohteiden lisäksi asutustalallisten asuin- ja talousrakennusten rakentaminen. Saharakennusten suunnittelusta vastastasi pääosin rakennusmestari Urpo Nummela.

Teollisuudesta kehitetään työtoiminnan tukijalka

Siirtyminen teollisuuspainotteiseen työtoimintaan aloitettiin Pelson varavankilassa 1960-luvun lopulla. Raivausvaihe oli tulossa päätökseen ja uusia työpaikkoja tarvittiin korvaamaan maatalouden rakennemuutosta sekä koneellistamisen myötä tehostunutta maanparannustyötä.

Toinen merkittävä peruste oli yhteiskunnan ja vankiaineksen muutos. Yhä harvemmalla oli kokemusta maataloustöistä eikä alkutuotanto tarjonnut työpaikkoja vapautuville vangeille entiseen tapaan. Teollisuustyöhön valmentavan koulutuksen

Hirsihuvilat olivat yksi Pelson vankilan kysytyimmistä myyntituotteista. Ne koottiin puutyöhallissa ennen toimitusta KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.2 kuvaaja Riku Virtanen

ja työkokemuksen katsottiin antavan vapautuville vangeille aiempaa paremmat valmiudet palata työelämään.

Ajanjakso 1960-luvun puolivälistä 1970-luvun puoliväliin oli Pelso varavankilassa voimakkaan teollistamisen aikaa. Sahatoiminnasta alkanutta tuotantoa kehitettiin puun jatkojalostuksen ja lopulta omien tuotteiden muodossa. Vankilan oman rakennustoiminnan supistuessa puutavaraa toimitettiin jalostettavaksi vankilan mökkihallille ja puusepänverstaalle.

Vuonna 1967 Pelson varavankilassa alettiin valmistaa sauna- ja kesämökkejä, joille oli suuri kysyntä. Vähitellen saatiin käyntiin myös veneteollisuutta ja sarjatuotantoon soveltuvia puutuotteita. Talvisin keskityttiin sahaustoimintaan. Vuotuinen sahausmäärä oli varsin huomattava 90–130 000 kuutiojalkaa vuodessa.¹

1 Kauhanen s. 266

Pelson vankilan sahan tuotti pitkälle jalostettua puutavaraa, jota myytiin myös ulkopuolisille asiakkaille. Kuvassa vankilan listamallistoa esittelevä taulu puutyöhallin luokahuoneesta.

Teollisuushallien rakentaminen 1970-luvulla

Nopeasti kasvaneeseen kysyntään ei kyetty vastaamaan työliikkeen tilojen pienen vuoksi. Kysyntä mahdollisti toiminnan kehittämisen ja 1970-luvun kulussa vanhalle saha-alueelle rakennettiin useita uusia teollisuushalleja.

Ensimmäinen teräsrakenteinen 800 m² mökkityöhalli valmistui vuonna 1972. Siellä tuotettiin hirsirakennuksia sekä muun muassa TVL:n taukovaunuja. Uusien tilojen myötä kesämökkien vuosituotanto kaksinkertaistui 116 kappaleeseen.²

Vuonna 1974 valmistui toinen 800 m² teollisuushalli, johon sijoitettiin 30 vankia työllistävää puusepänversta. Vankilan tuotevalikoima täydentyi muun muassa pirttikalusteilla ja kangaspuilla. Samana vuonna 1974 valmistui työliikkeen tuotteille uusi varastohalli ja vanha puutyöhuone purettiin pois.

2 ibid.

1990-luku

- 1 Varastokenttä
- 2 Kuorimo ja lajittelukone
- 3 Palovesialtaat
- 4 Halkovaja
- 5 Ulkotyöryhmän varasto
- 6 Korjaamo
- 7 Konetoimisto
- 8 Sahan toimisto
- 9 Raamisaha
- 10 Lajitteluhalli
- 11 Höylätavarahalli
- 12 Höyläämö
- 13 Kuivaamo
- 14 Lautatavaravarastot
- 15 Puuteollisuushalli
- 16 Puutyöhalli (kokoonpano)
- 17 Keskusvarasto
- 18 Työliike

Ilmakuva Pelson vankilan teollisuusalueesta todennäköisesti 1990-luvun alusta, jolloin teollinen toiminta oli laaimmillaan. KUVA: Pelson vankilan arkisto

VASEMALLA: Metalliverstas keskittyi vankilan oman kaluston huoltoon ja ylläpitoon. Metalliosia tuotettiin myös vankilan rakennushankkeisiin. KUVA: Jorma Blomqvist, Veikko Salon kokoelma

OIKEALLA: Sahan rakennuksia laajennettiin useassa vaiheessa. Kuvassa rakennetaan teräsrunkoista höylätavaraa. KUVA: Pelson vankilan arkisto

Vuonna 1975 teollisuusalueelle valmistui uusi metalliverstas, joka keskittyi koneiden ja ajoneuvojen korjauksiin sekä rakennusosien valmistukseen. Verstaalla ei ollut omia tuotteita ja sen työsuoritukset painoutuivat vankilan omiin hankkeisiin.³ Ajoneuvojen tekniikan monimutkaistuesssa korjaukset jouduttiin hankkimaan ulkopuolisilta toimijoilta.

Vuonna 1979 valmistui vielä uusi puusepänverstas, joka varustettiin nykyaikaisilla työstökoneilla ja tehdasautomaatiolla. Kakkoshallista tehtiin kokoonpanohalli.⁴

PELVA-tuotteet

Pelson keskusvankilan teollisten ja maataloustuotteiden yhteinen tuotemerkki oli PELVA. Puutuotteita olivat muun muassa veneet, kangaspuut, keittiö- ja pirttikalusteet sekä hyllyt. Suosittuja olivat myös, jätekatokset, koirankopit, ripustimet, portaat ja leikkimökit. Kokoamisvalmiita hirs- ja levymökkejä valmistui vuosittain 80-100 kappaletta ja taukovaunuja noin 50. Varasto- ja kuljetusalustojen määrät olivat tuhansissa.⁵ PELVA-maatalous tuotti mm. villalankoja ja lampaantaloja.⁶

3 Kauhanen 2024 s. 146

4 ibid. s. 226-228

5 ibid. s. 146

6 ibid.

Kymmenen vuotta kestäneen kehittämisjakson jälkeen Pelson vankilalla oli 2 400 m² puuteollisuuden ja 800 m² metalliteollisuuden tiloja. Se oli kokonaistuotannoltaan maan suurimpia vankiloita, jonka tuotteita toimitettiin myös vientiin.

Sahan toiminta päättyi 2008

Vankilan sahalaistosta peruskorjattiin ja laajennettiin vuosina 1980-1981, jolloin se sai uuden huoltorakennuksen, höyläämön sekä lautavarastot. Myös prosessin pulonkaulaksi muodostunutta kuivaamoa laajennettiin.

Saha- ja höylätavaran valikoima monipuolistui ja työliikkeen myynti kasvoi. 1980-luvulla sahaa koneellistettiin ja 1990-luvulla panostettiin sen automatisointiin. Modernisoinnin vuoksi vankityövoiman tarve ei lisääntynyt, vaikka tuotantomäärät kasvoivat.

Sahan toiminta päättyi vuonna 2008, mutta puuteollisuuden työtoiminta jatkui viimeisiin vuosiin asti. Loppuaikoina Pelson vankilan teollisuushalleissa käsiteltiin suuria määriä vankilan mailta kaadettua polttopuuta.⁷

7 Kaleva 27.4.2024

Käsin piirretty 1970-luvun kartta kuvaa Pelson keskusvankilan viljelypalstojen sijaintia vankilan lähiympäristössä. KUVA: Pelson vankilan arkisto

5.6 Maatalousrakennukset

Pelson vankilan perustehtävä oli soiden raivaaminen viljelysmaiksi ja valmistu-neiden tilojen luovuttaminen asutustilallisten viljeltäviksi. Maatalousrakennukset suunniteltiin vankeinhoitolaitoksen tyyppipiirustusten pohjalta. Varhaisimmissa rakennuksissa näkyy myös Alfred Sjöströmin 1890-luvun mallikirjojen vaikutus.

Kehitys suurmaatilaksi

Pelson varavankilan maatalouden voimaperäisin kehitysjakso ajoittui 1940-luvul-ta 1960-luvun loppuun. Tilan toimintoja koneellistettiin, karjaa jalostettiin ja uu-sia viljelymenetelmiä otettiin käyttöön. Varavankilan viljelyala jatkoi kasvua, kun asutustilallisille luovutettujen peltojen tilalle raivattiin uusia. Maatalouden kehit-tämisessä keskeisessä roolissa oli vuonna 1937 Pelson vankilassa työnsä aloittanut tilanhoitaja Aulis Telkki.¹

Navetta- ja tallitöitä tekivät tehtävään nimetyt vankiryhmät. 1950-luvun suurella osasta vangeista oli vielä kokemusta maaseudun töistä, mutta muutos oli jo nä-köpiirissä. Pelson vangeista vain noin neljännes oli kirjoilla Helsingin ja Vaasan kal-taisissa kaupungeissa.²

Pelson varavankilan maatalouden saavutuksia esiteltiin ylpelydellä vuonna 1952 puimalan ja uuden kivenavetan ympäristössä järjestetyssä maatalousnäyttelyssä. Myöhemmin Pelsosta kehittyi maamme suurin maatalousvankila, jossa toimi Suo-men suurin lammastila.³

Kaksi maatalousrakennusten keskittymää

Pelson varavankilan maataloustoiminnot keskitettiin Honkisaaren päälaitoksen yhteyteen. Alueelle muodostui kaksi maatilarakennusten rakennusryhmää, jotka sijaitsevat edelleen alkuperäisillä paikoillaan, vaikkakin monilta osin uusittuina.

Vankilarakennusten tuntumaan rakennetut navetat mahdollistivat sujuvan karjan-hoidon vankityövoimalla. Navetan ympäristössä olivat pihatto, sikala sekä lantava-rastot. Maatalousrakennusten kivimateriaali louhittiin navetan rakennuspaikalta.

Toinen maataloutta palveleva keskittymä muodostui Honkisaaren kaakkoiskul-malle. Sinne rakennetut viljavarasto, konesuoja ja hevostalli saatiin käyttöön en-

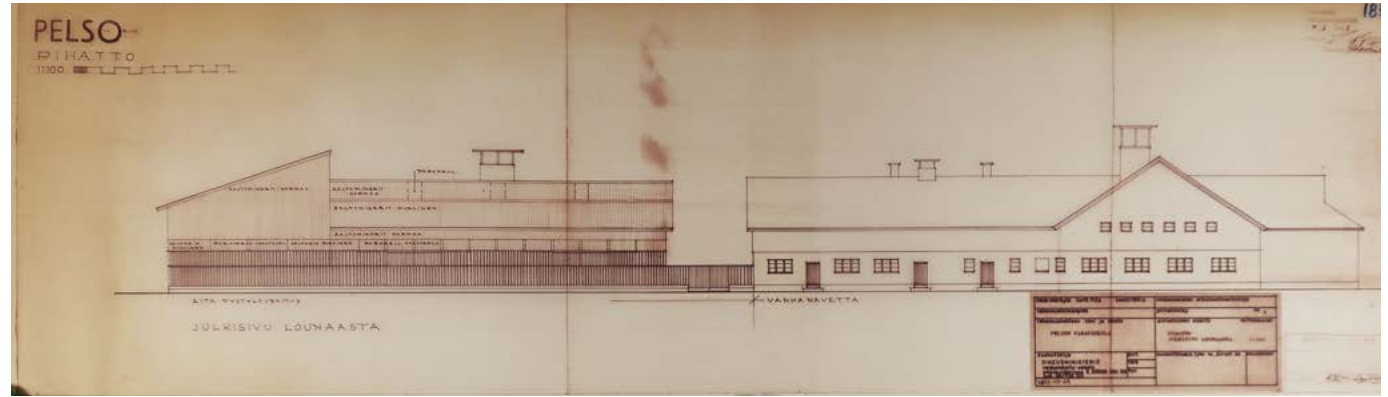
¹ Heiska ss. 553 ja 555

² Kauhanen 2024 s. 67

³ Heiska s. 552

Rakenteilla olevan kivinavetan eteläpääty talvella 1948. Työ aloitettiin vankilan omin voimin ja omalla luvalla. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Rakennusmestari Urpo Nummelan 4.7.1963 laatima pihattosuunnitelma. Uudisrakennus toteutettiin vanhan pihaton paikalle eli nykyisen navetan länsipuolelle. KUVA: Ia 1464-1468 Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston kartat ja piirustukset

nen toista maailmansotaa. Puimala valmistui sotavuonna 1941. Tulipalo tuhosi rakennuksen pian käyttöönoton jälkeen, mutta se rakennettiin uudelleen samalla paikalle kuivaamalla ja myllyllä laajennettuna.

Heinää varastoitiin myös uudispelloille, jonne vankila rakensi kymmeniä suuria rehulatoja. Rehuladot rakennettiin vankien urakkatyönä ja niissä noudatettiin vankeinhoitolaitoksen yleisesti käyttämiä tyyppipiirustuksia. Ylhäältä täytettävät sadan tonnin ladot rakennettiin amerikkalaisten esikuvien mukaan.

Maatalousvankila etsii uusia toimintamuotoja rakennemuutoksessa

Pelson vankilassa suosittiin alkuvaiheessa länsisuomen karjaa, josta siirryttiin myöhemmin friisiläiskarjaan. Myös sikataloutta harjoitettiin, mutta sen laajentaminen jäi investointitarpeiden ja kiristyneiden ympäristömääräysten takia toteutumatta.⁴

1970-luvulla Suomi kohtasi ylituotannon ongelman, joka koski myös valtion harjoittamaa maataloutta.⁵ Lähes puolet Pelson vankilan pelloista paketoitiin ja viljojen viljelemisestä luovuttiin kokonaan. Vankila keskittyi heinän ja rehun tuotantoon.⁶ Vaikka tuotantorajoitukset poistettiin jo vuonna 1974, ehdittiin Pelson varavankilan peltoja metsittää noin 218 hehtaaria.⁷

1970-luvun rakennemuutoksessa maatalous vankilan työtoiminnan muotona kyseenalaistettiin. Maatilan työt kuuluivat entistä harvempien vankien elämänpiiriin eikä alkutuotanto työllistänyt vapautuvia vankeja entiseen tapaan. Pelsossa maatalouteen sijoitettua vankityötä alettiin suunnata puunjalostusteollisuuteen sekä lämmityksessä käytetyn polttoturpeen tuotantoon.⁸

1980-luvulla Pelso oli Suomen suurin maatalousvankila, jonka pellot muodostivat kolmanneksen maamme vankiloiden viljelysalasta.⁹ Pelsossa viljeltiin lähes kaikkia pohjoisessa menestyviä lajeja sekä karjan ruokintaan tarvittavia rehuksveja. Maidon ylituotanto edellytti kuitenkin uusien tuotantosuuntien kehittämistä ja tässä paineessa kansallinen erityistehtävä alkuperäisrotujen säilyttämistehtävä muodostui jatkuvuuden kannalta keskeiseksi.

Kun keskustelu Pelson vankilan tulevaisuudesta jälleen 2000-luvulla käynnistyi, jatkoa puoltavien argumenttien joukkoon lisättiin Green Care -maatalousvankilan toimintaympäristö ja -kulttuuri. Myös eläintenhoitoon ja siihen liittyvän ulkoilmatyön myönteiset vaikutukset vankien kuntoutuksessa tuotiin esiin. Pelson vankilan maatalo siirtyi luonnonmukaiseen tuotantoon peltojen osalta vuonna 1996 ja lehmien osalta vuoteen 2001 mennessä. Vain lampaat jäivät luomutuotannon ulkopuolelle.¹⁰

4 Kauhanen 2024 s. 238

5 ibid. ss. 145-146

6 Keiskander ss. 122-123

7 Kauhanen 2024 ss. 145-146

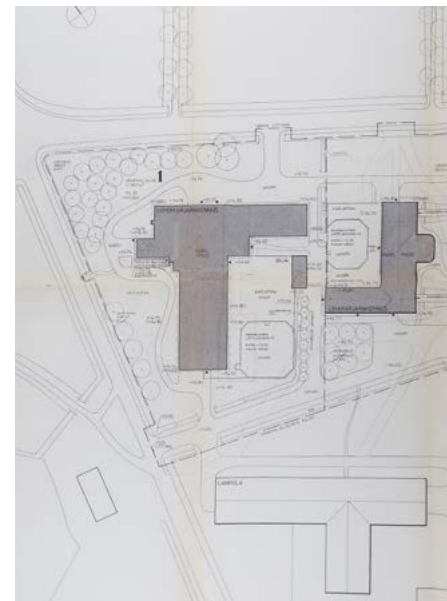
8 ibid.

9 ibid. s. 238

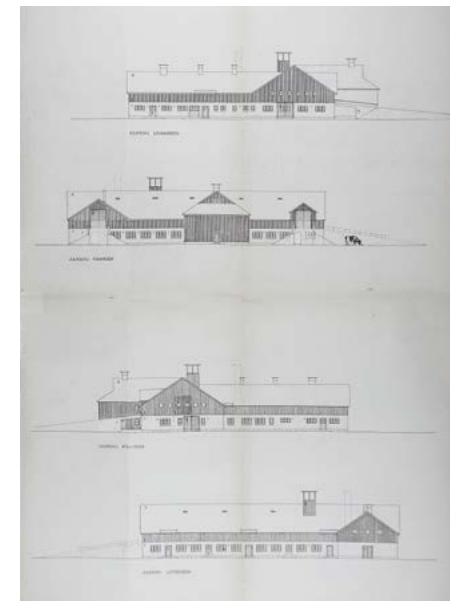
10 ibid. ss. 210 ja 339

Pelson vankilan geenipankkia ylläpitävää pohjoissuomenkarjaa vuonna 2011. KUVA: Pelson vankilan arkisto / Jouni Kauhasen kokoelma

Arkkitehtitoimisto Jaakko Rantanen-Unto Rantanen 26.10.1987 laatima suunnitelma uudesta lihakarjarakennuksesta ei toteutunut. KUVA: li:12 Rakennushallituksen III arkisto

Karjatalouden rakennuskantaa uusitaan 1990-luvulla

Pelson vankilan karjarakennukset ovat toimineet koko olemassaolonsa ajan samalla paikalla, jossa rakennuskantaa on uudistettu, korjattu ja laajennettu. Nykyistä kavinavetta alettiin rakentaa vanhan huonokuntoisen navetan viereen vuonna 1948. Kun uusi navetta vuonna 1952 valmistui, todettiin että se oli rakennettu ilman lupaa varastorakentamiseen varatuilla määrärahoilla.¹

Vankityövoimalla toiminut karjatalous ja siihen liittynyt rehutuotanto muodostivat Pelson varavankilan maatalouden painopisteen. Vuonna 1974 lypsäviä lehmä oli 80 ja lihakarjaa edusti 50-päinen sonnkarja. Navetassa oli tuolloin 110 paikkaa ja lisäksi karjaa oli sijoitettu vanhaan pihattoon. Myös hevostallin eteläpääty oli muutettu sonninavetaksi.

1 Heiska s. 554

Huonokuntoinen pihatto purettiin vuonna 1988, mutta uuden parsipihaton rakentamista ei saatu käyntiin laaditun suunnitelman mukaisesti. Myös vanha kavinavetta odotti peruskorjausta aina 1990-luvun puoliväliin asti.

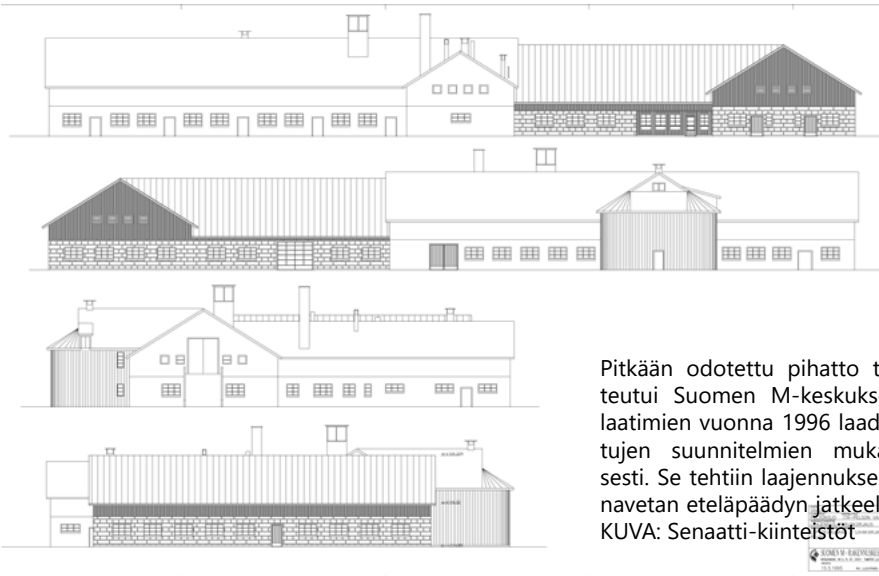
Pihatonnavetan harjannostajaisia vietettiin kevättalvella 1996. Laajennuksen suunnitteli Suomen M-rakennuskeskus ja urakoi Tehorakentajat Törmälehto Oy. Rakennushankkeen kokonaisbudjetti oli 6,7 miljoonaa markkaa, josta uudisrakentamisen osuus oli 3,5 miljoonaa markkaa.

Rakennushanke ei lisännyt vankilan eläinpaikkoja vaan se korvasi puretun pihaton sekä vuonna 1990 vesikaton sortumavaaran vuoksi käytöstä poistetun hevostallin. Uuteen navettaan sijoitettiin 70-päinen lypsykarja sekä hiehot. Peruskorjattuun vanhaan osaan sijoitettiin noin sata sonnina, vasikat sekä vankilan kuusi hevosta.²

2 Kauhanen 2024 s. 257

Pelson vankila keskittyi vuodesta 1996 alkaen luomutuotantoon. Lopulta vain lammastalous jäi sen ulkopuolelle.

Pitkään odotettu pihatto toteutui Suomen M-keskuksen laatimien vuonna 1996 laadittujen suunnitelmien mukaisesti. Se tehtiin laajennuksena navetan eteläpään jatkeelle. KUVAT: Senaatti-kiinteistöt

Vanki hevoskurssilla vuonna 2008. Hevoset siirrettiin huonokuntoisesta hevostallista navetan tiloihin. KUVAT: Pelson vankilan arkisto / Jouni Kauhasen kokoelma

Pelson vankilan hevostalous

Hevonen oli pitkään maatilavankilan tärkein työväline, jota käytettiin maa- ja metsätöissä sekä arkisissa kuljetustehtävissä. Varavankilan hevostalli rakennettiin vuonna 1939 alueen kaakkoiskulmalle, jossa säilytettiin myös ajoneuvoja sekä maatalouskoneita. Hevostallin takana oli lampi hevosten uittamista varten.

Traktoreiden ja autojen lisääntyessä hevosten merkitys maataloustöissä säilyi. Niitä käytettiin maatalouden, taloustoimintojen ja karjatalouden pieniin kuljetuksiin. Lisäksi vangeille järjestettiin hevosten hoitoon liittyvää koulutusta. Pelson varavankilalla oli enimmillään 56 hevosta.¹

Pelson vankilan työhevoscantaa vaalittiin ja jalostettiin vuoteen 2010 saakka, jonka jälkeen vankila myi viimeiset hevosensa.²

1 Keiskander s. 78

2 Kauhanen 2024 ss. 340-341

VASEMMALLA:
Pelson lampaista
erottelemassa van-
kilaan henkilökuntaa
sekä Maatalouden
tutkimuskeskuksen
työntekijä. KUVA:
Museovirasto,
JOKA, kuvaaja Rasi-
la Risto

OIKEALLA: Pelson
lampaat lajiteltuina
ulkokarsinoissaan.
KUVA: Museoviras-
to, JOKA, kuvaaja
Rasila Risto

Suomen suurin lampola

Lammastalous aloitettiin Pelson varavankilassa vuonna 1969. Tuolloin hankittiin Halikon Peksalan kartanosta suomenlampaista ja rakennettiin ensimmäinen kylmä-lampola parille sadalle uuhelle. Toiminta ei ollut alussa erityisen tuottoisaa.¹

Vuonna 1983 toteutuneen keskusvankilaratkaisun yhteydessä tehtiin maataloutta koskeva linjaus, jonka mukaan Pelson vankila tulisi jatkossa keskittymään lammastalouteen. Asiaa valmistellut työryhmä esitti lampolan rakentamista 500 uuhelle. Hankkeen rahoitus järjestyi valtion työllisyysohjelman kautta osana Kostamus-projektin jälkihoitoa.²

Pelson suurlampola valmistui vuonna 1984. Rakennuttajana toimi Rakennushallitus ja suunnittelusta vastasi arkkitehti Ilkka Pajamies. Elementtirakenteisen lampolan urakoi Rakennuskartio Oy. Lampola jaettiin kylmään sekä puolikylmään osaan. Lisäksi rakennukseen tehtiin tutkimustiloja ja keskitetty rehuvarasto.

Pelson vankilassa oli maamme suurin lammaskarja, jonka pääluku oli enimmillään 1160. Se tuotti lihaa, nahkaa ja villaa, joista jalostettiin PELVA-tuotteita. Pelson tutkimus- ja jalostuslampolan teki myös kansainvälistä yhteistyötä suurten lammastalousmaiden kuten Australian ja Uudesta-Seelannin kanssa.³

1 Kauhanen 2024 ss. 238-245

2 ibid.

3 ibid.

VASEMMALLA:
Pelson vankilan
lammastalous tuotti
Pelva-tuoteperhee-
seen Walma-villa-
lankoja ja -taljoja.
KUVA: Pelson vanki-
lan arkisto

OIKEALLA: Pelson
vankilan lampolan
toiminta päättyi
syksyllä 2023, jolloin
geenikarja siirrettiin
Tervolan Louelle.
KUVA: Pelson van-
kilan arkisto / Jouni
Kauhasen kokoelma

Alkuperäisrotujen geenipankki Pelsoon

1980-luvulla maitokiintiöt ja yksityisten tuottajien kokema kilpailuasetelma ohjasivat Pelson vankilan karjataloutta etsimään uutta suuntaa. Pelson vankila sai kansallisen tehtävän alkuperäisrotujen geenipankkina.

Päätös pohjautui maa- ja metsätalousministeriön vuonna 1984 asettaman professori Kalle Majjalan työryhmän mietintöön, jossa alkuperäisrotujen säilytystehtävä jaettiin Pelson ja Sukevan vankiloiden kesken.⁴

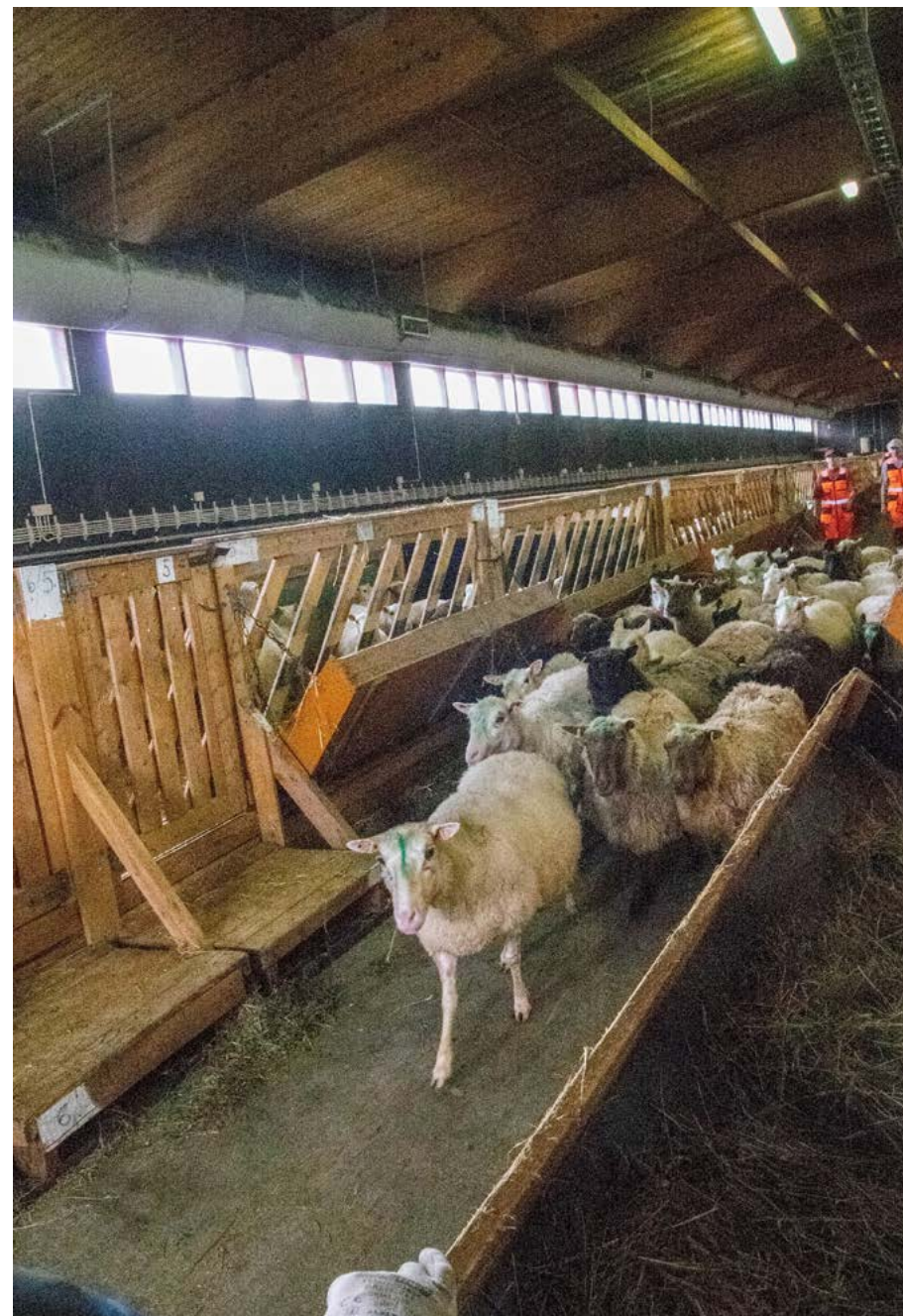
Suomalainen lammastalous oli hiipunut jo 1960-luvulla siinä määrin, että kaimuunharmaalammas oli sukupuuton partaalla ja suomenlampaan perimää oli suojeltava. Lehmien osalta uhanalainen rotu oli Pohjois-Suomen karjaan kuuluva lapinlehmä, jonka 4000 vuoden mittainen perimä haluttiin sekin turvata.⁵

Pelson vankilan osalta alkuperäisrotujen turvaaminen asetettiin taloudellista tuottoa tärkeämmäksi.⁶ Taloudellisena tavoitteena oli kattaa toiminnan aiheuttamat kustannukset. Alkuperäisrotujen geenipankkitoimintaa jatkettiin Pelsossa syksyyn 2022 saakka, jonka jälkeen karja siirrettiin Ammattiopisto Louen tilalle Tervolaan.

4 Kauhanen 2024 ss. 241 ja 248

5 Heiska op.cit ss. 552-553

6 Kauhanen 2024 s. 250

Hallintotalon rakennustyömaa 17.9.2003 keskusrakennuksen katolta kuvattuna. Rakennuksen pohjoispääty koottiin keveistä seinäelementeistä. KUVA: Pelson vankilan arkisto

1950-luvun hallintorakennus purettiin vuonna 2004 uuden Hallintolan valmistuttua. Sen paikalle tehtiin vankilan pysäköintialue. KUVA: Pelson vankilan arkisto / Jouni Kauhasen kokoelma

5.7 Pelson vankilan neljäs rakennusvaihe

Vuoden 2001 vankilauudistuksen yhteydessä Pelson suljetun vankilan nimi muutettiin Pelson vankilaksi.¹ Vankilan rakennuskanta siirtyi valtio-omisteisen liikelaitos Senaatti-kiinteistöjen hallintaan ja Pelson vankila jatkoi tiloissa vuokralaisena. Myös vankilan itse tuottamia siivous- ja ylläpitotoimintoja ulkoistettiin.

Hallintolan suunnittelu

Vuosituhanen vaihteen lähestyessä Pelson vankilan vuonna 1958 valmistuneen kansliarakennuksen olosuhteet eivät enää vastanneet vaatimuksia. Lisäksi oli käynyt ilmi, ettei 1980-luvun rakennushankkeessa oltu huomioitu riittävästi naispuolisten työntekijöiden tarvitsemia sosiaalityötiloja. Myös vankien tapaamistilat olisi uusittava. Näistä tarpeista käynnistyi viimeinen merkittävä rakennushanke, jota tässä yhteydessä nimitetään neljänneksi rakennusvaiheeksi.

Uuden hallintolan suunnittelutehtävän sai oululainen Arkkitehtitoimisto Raila ja Tapio Rönköharju, joka oli laatinut suunnitelmia myös Oulun, Ylitornion ja Sukevan vankiloihin.

Kaksikerroksinen uudisrakennus sijoitettiin keskusrakennuksen eteen, jossa se muodosti vankilalle uuden etufasadin. Rakennuksen kaareva muoto ja inhimillinen mittakaava pehmensivät vankilan olemusta. Hallintola kytkettiin keskusrakennukseen kapealla yhdyskäytävällä ja rakennuksen pohjoispäättyyn tehtiin yksikerroksinen keskusvalvomo.

Ensimmäiseen kerrokseen sijoitettiin vankilan tapaamistilat sekä sosiaalityötiloja. Rakennukseen ei tehty kellaria ja sen vuoksi merkittävä osa ensimmäisen kerroksen tiloista toimi samalla vankilan väestönsuojana. Toimistotilat sijoitettiin toiseen kerrokseen, josta avautui laajat näkymät ympäröivään maisemaan.

¹ Kauhanen 2024 s. 297

"Pelson vankilan toimistorakennuksen kaareva muoto johtui siitä, että rakennuksen piti olla kiinteässä yhteydessä vanhaan osaan. Uusi rakennus toimi omaisten vastaanottotilana ja porttina vankilaan.

Halusimme uuden rakennuksen poikkeavan vankilan rakennushierarkiasta siten, ettei toimistoista tarvinnut katsella vankilan seinää, vaan luontoa. Olihan siellä suuri osa muitakin kuin suoraan vankinhoidon kanssa työskenteleviä virkailijoita.

Lisäksi säällinen ero olevien vankilarakennusten muotoon toi hierarkkisen järjestyksen muutoin ankeaan kokonaisuuteen."

Arkkitehti Tapio Rönköharju 6.5.2025

Rakentaminen

Hallintorakennuksen rakennustyöt aloitettiin heinäkuussa 2003. Pääurakoitsijana toimi kajaanilainen rakennusliike Halonen Oy.² Rakennuksen ensimmäinen kerros koottiin pienenälementeistä ja toinen kerros tehtiin puurunkoisena. Maanpäällisen väestönsuojan rakenteet valettiin paikalla. Julkisivujen punatiili liitti uudisosan aiempiin rakennusvaiheisiin. Puuosat maalattiin vaaleankeltaisiksi ja tehosteväriä käytettiin turkoosia.

Uuden Hallintolan valmistuttua vankilan portin yhteydessä sijainnut vanha hallintorakennus purettiin ja sen paikalle tehtiin pysäköintialue. Hallintolan pihapiiristä purettiin myös vanha "Poijula", mutta vankilan alkuperäiseen rakennuskantaan luokitunut 1930-luvun kengityspaja säilytettiin. Sen aika koitti vuonna 2017.

2 Kauhanen 2024 s. 218

Salaojituksen korjauksessa kellarikerroksen seinät kaivettiin esiin ja kaivannon ulkopuolelle valettiin uusi rintamuuri. KUVA: Pelson vankilan arkisto

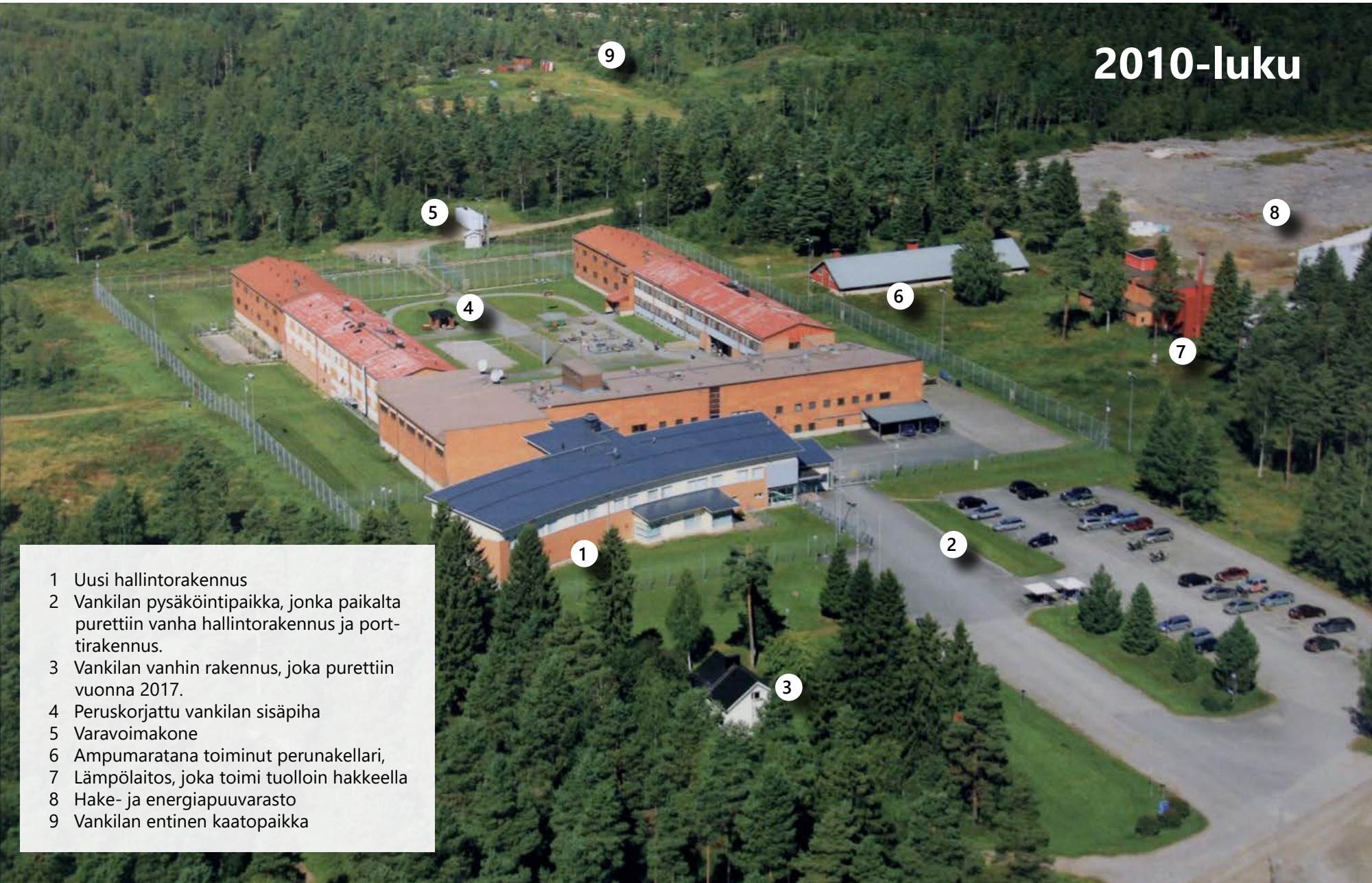
Vankiosastojen 1 ja 2 korjaukset

Neljänteen rakennusvaiheeseen sisältyi vankilan sisäpihan peruskorjaus. Keskusrakennuksen ja kahden vankiosaston rajaamalle pihalle tehtiin ulkoliikuntapaikoja sekä vapaata oleskelutilaa. Pintavesijärjestelmä ja pihan päällysteet uusittiin.

Vankiosastojen 1 ja 2 seinustat kaivettiin auki keskusrakennuksen puoleisista päädyistä. Maa-aines erotettiin kellarikerroksen seinistä betonisella rintamuurilla ja kaivannot varustettiin sadevesijärjestelmällä. Toimenpiteellä torjuttiin pintavesien kellaritiloihin aiheuttamia kosteushaittoja.

Edellä mainittujen lisäksi vankiosastoilla suoritettiin paikallisia korjauksia. 1960-luvun ikkunoita ja julkisivuverhoilua uusittiin. Näkyvin muutos kohdistui vankiosasto 2:n sisäpihan puoleiseen ulkoseinään. Sisätiloissa korjaukset keskittyivät lähinnä saniteettitilojen ja koneellisen ilmanvaihtojärjestelmän parantamiseen.

2010-luku

-
- 1 Uusi hallintorakennus
2 Vankilan pysäköintipaikka, jonka paikalta purettiin vanha hallintorakennus ja porttirakennus.
3 Vankilan vanhin rakennus, joka purettiin vuonna 2017.
4 Peruskorjattu vankilan sisäpiha
5 Varavoimakone
6 Ampumaratana toiminut perunakellari,
7 Lämpölaitos, joka toimi tuolloin hakkeella
8 Hake- ja energiapuuvarasto
9 Vankilan entinen kaatopaikka

2010-luvulla otettu ilmafotokuva etelästä vankilarakennusten suuntaan. Etualalla on uusi kaareva hallintorakennus. Kuva on otettu 2010-luvulla. KUVA: Pelson vankilan arkisto

5.8 Pelson vankilan viimeiset toimintavuodet

Pelson vankilan viimeiset toimintavuodet olivat odotuksen sävyttämiä. Toiminta Pelsossa oli tulossa päätökseen ja uuden vankilan rakentaminen odotti päätöstä. Pienelle noin 2500 asukkaan Vaalan kunnalle vankilan säilyminen paikkakunnalla oli suuri kysymys. Se oli siirtynyt vuonna 2016 Kainuun maakunnasta osaksi Pohjois-Pohjanmaan maakuntaa.

Pelson vankilan rakennuskantaa puretaan 2010-luvulla

2010-luvun puolivälissä vankilan työntekijöitä ei enää asunut Honkisaaren päälaitoksen yhteydessä. Taloustoimintoja ja kiinteistönhuollon tehtäviä oli ulkoistettu. Myös teollisuustoimintaa oli supistettu ja sahaustoiminta lakkautettu. Vankilan maatalous keskittyi viimeisinä vuosina geenipankkitoimintaan sekä heinän ja viljan tuottamiseen 2300 hehtaarin tiluksilla.

Senaatti-kiinteistöt teetti tyhjentyneen rakennuskannan inventoinnin syksyllä 2015.¹ Sen jälkeen noin 30 vankila-alueen rakennusta purettiin pois.

Vuonna 2017 Pohjois-Pohjamaan 3. vaihemaakuntakaavan yhteydessä tehdyssä inventoinnissa Pelson vankilan rakennuskannan 1930 ja 1940-luvun kerrostumat arvotettiin maakunnallisesti arvokkaaksi rakennetuksi kulttuuriympäristöksi.²

Väliaikainen osasto 3 rakennetaan

Vuonna 2020 Pelson vankila oli 80-paikkainen suljettu laitos, jossa työskenteli noin 90 henkilökuntaan kuuluvaa. Vankila jakautui kolmeen asunto-osastoon ja vastaanotto-osastoon.

Vanhoilla vankiosastoilla tehdyissä tutkimuksissa todettiin sisäilmaongelmia.³ Vankien asuminen ratkaistiin siirrettävällä moduulirakennuksella, jonka Teijo-Talot Oy pystytti puretun kellarin paikalle vuonna 2019. Uudella osasto 3:lla toimi loppuaikana sekä avo- että suljettu osasto.⁴

1 Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy: Pelson vankilan lähiympäristön rakennuskannan rakennushistoriaselvitys, Oulu 2015 Senaatti-kiinteistöt

2 Pohjois-Pohjanmaan rakennettu kulttuuriympäristö 2015. Vaalan maakunnallisesti arvokkaan rakennusperinnön päivitysinventointi, Pohjois-Pohjanmaan liitto, 2017

3 Sanomalehti Kaleva 27.4.2024

4 Kauhanen 2024 s. 384

Pelson vankilan asukkaat siirtyivät uuteen satapaikkaiseen Vaalan vankilaan keväällä 2025. KUVA: Senaatti-kiinteistöt.

Vankila muuttaa maaliskuussa 2025

Pelson vankilan tulevaisuus ratkesi kesällä 2020, kun valtioneuvosto hyväksyi Vaalaan rakennettavan uuden vankilan vuokrasopimuksen. Rakennuttajana toimi Senaatti-kiinteistöt, jolle Vaalan kunta osoitti tontin kirkonkylän alueelta ja vahvisti rakentamisen mahdollistaneen asemakaavan.

Vaalan kunnalle uusi vankila oli odotettu ja myönteinen ratkaisu, jonka toivottiin tuovan kuntaan työpaikkoja ja piristävän alueen elinkeinoelämää. Vaalan vankilaan tehtiin sata vankipaikkaa, kun Pelsossa niitä oli loppuvaiheessa kahdeksankymmentä.⁵

Vaalan vankila valmistui keväällä 2025 ja muutto Pelson vankilasta saatiin päätökseen maaliskuun lopussa. Kesän koittaessa Senaatti-kiinteistöt käynnisti Pelson vankila-alueen kiinteistöjen myynnin. Myytävän alueen pinta-ala oli noin 435 hehtaaria, josta peltoalan osuus oli noin 166 hehtaaria. Myyntiin tulivat myös metsäalueet ja vankila-alueen koko rakennuskanta.⁶

5 www.yle.fi: Vaalan kunnanjohtaja: "Tunnelma on ihan katossa" – päätös Vaalan uudesta vankilasta otettiin ilolla vastaan pienessä kunnassa" Risto Degerman 11.6.2020

6 www.senaatti.fi/valtion-kiinteistot/myytavat-kohteet/tila/vaala-pelson-vankila/

A photograph of a gravel road leading to a building in a wooded area. The road is made of light-colored gravel and leads towards a two-story building with a grey roof and a red flag on a pole. The building is surrounded by tall evergreen trees. In the foreground, there are some patches of snow and dry grass. The sky is overcast. A large white circle is overlaid on the image, containing the text 'Vankila-alue'.

Vankila-alue

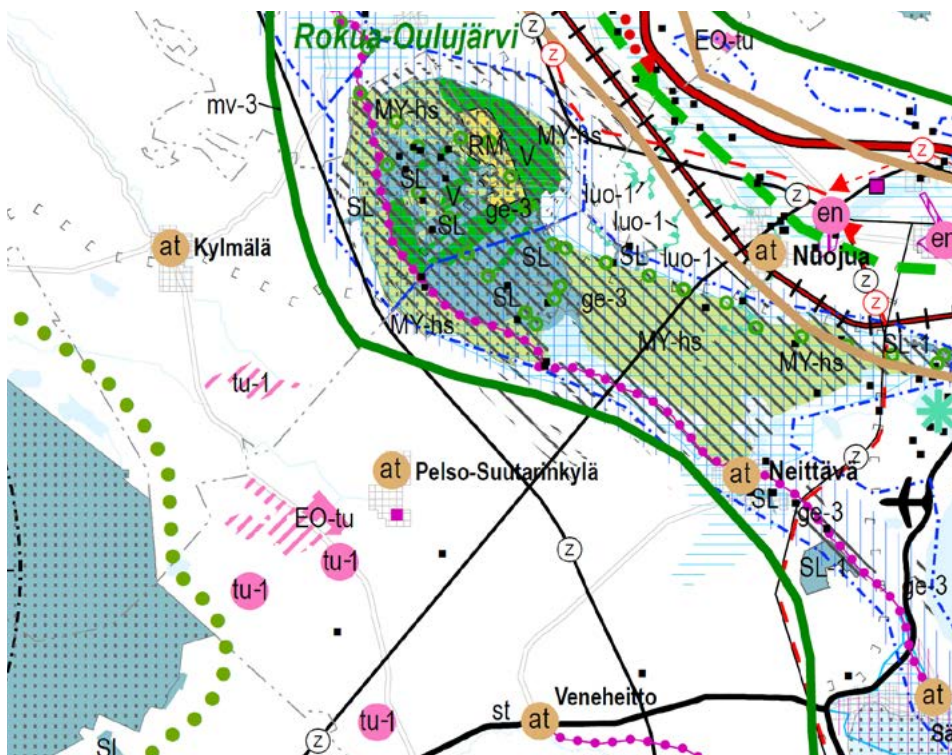
6 Vankila-alue

6.1 Kaavatilanne

Pelson vankilan maa-alueet sijaitsevat Vaalan ja Muhoksen kuntien alueella. Varsinaiset vankilarakennukset sijaitsevat Vaalan kunnan puolella.

Aiemmin Kainuun maakuntaan kuulunut Vaala kunta siirtyi osaksi Pohjois-Pohjanmaan maakuntaa vuonna 2016. Alueella on voimassa Pohjois-Pohjanmaan maakuntakaava, jonka maakuntavaltuusto hyväksyi 11.6.2018 ja sai lainvoiman KHO:n päätöksellä 17.1.2022.¹ Alueella ei ole voimassa yleis- tai asemakaavoja.

1 Pohjois-Pohjanmaan maakuntakaavan uudistaminen, yhdistelmäkartta 18.1.2022

Ote voimassa olevasta 3. vaihemaakuntakaavasta. Pelson vankila on kaavaotteen keskellä.
KUVA: Pohjois-Pohjanmaan liitto

Maakuntakaavan kaavamerkinnot

at = kylä

Merkinnällä osoitetaan maaseutuasutuksen kannalta tärkeitä kyläkeskuksia, jotka ovat toimintapohjaltaan vahvoja, aluerakenteen tai ympäristötekijöiden kannalta tärkeitä tai sijaitsevat taajaman läheisyydessä. Yksityiskohtaisemmassa suunnittelussa kyläkeskuksen asemaa on pyrittävä vahvistamaan sovittamalla yhteen asumisen, alkutuotannon ja muun elinkeinotoiminnan tarpeet sekä kehittämällä kylän ydinaluetta toiminnallisesti, kyläkuvallisesti ja liikennejärjestelyiltään selkeästi hahmotuvaksi kohtamispaikaksi.

Uudisrakentaminen on pyrittävä sijoittamaan siten, että se sijoittuu palvelujen kannalta edullisesti olevan kyläasutuksen sekä tie- ja tietoliikenneyhteyksien läheisyyteen. Yksityiskohtaisemmassa suunnittelussa tulee kiinnittää erityistä huomiota rakentamisen sopeuttamiseen kyläkokonaisuuteen ja -ympäristöön, vesihuollon järjestämiseen ja hyvien peltoalueiden säilyttämiseen maatalouskäytössä.

harmaa ruudukko = asutustihentymä

vaaleanpun. neliö = maakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö.

Merkinnällä osoitetaan maakunnallisesti arvokkaat alueelliset rakennetut kulttuuriympäristöt ja tieosuudet. 3. vaihemaakuntakaavan selostuksen liitteessä 5 a Pelson vankilan 1930-luvun ja 40-luvun rakennukset ovat maakunnallisesti arvokkaiden rakennettujen kulttuuriympäristöjen luettelossa.

Alueiden käytön suunnittelussa tulee edistää kulttuuriympäristön maakunnallisten arvojen säilymistä. Yksityiskohtaisemmassa kaavoituksessa on otettava huomioon rakennettujen kulttuuriympäristöjen kokonaisuudet ja ominaispiirteet. Suunnittelussa tulee erityisesti kiinnittää huomiota Pohjois-Pohjanmaan rakennettu kulttuuriympäristö 2015-selvitykseen kirjattuihin arvoihin ja ominaispiirteisiin.

EO-tu = turvetuotantoalue.

Merkinnällä osoitetaan turvetuotantoalueita, joilla on turpeen ottotoimintaa tai joilla on voimassa oleva ympäristölupa turvetuotantoa varten.

musta neliö = muinaismuistokohde

tu-1 = turvetuotantoon soveltuva alue

6.2 Omistus ja käyttö

Pelson vankilan rakennukset ja maa-alueet ovat Senaatti-kiinteistöjen omistuksessa. Rakennusten käyttäjänä toimi vuonna 2010 perustetun Rikosseuraamusviraston alainen Pelson vankila. Kiinteistön ylläpidosta ovat vastanneet yhteistyössä Senaatti-kiinteistöt, Pelson vankila ja ISS-kiinteistöpalvelut.

Tyhjilleen jääneitä asuin- ja tuotantorakennuksia purettiin vuonna 2015–2017. Pelson maatilan alkuperäisrotujen geenipankkitoiminta päättyi syksyllä 2022, josta lähtien karjatalouteen liittyvät toimitilat ovat olleet tyhjiään. Maanviljelys ja puuteollisuuden työtoiminta jatkuivat vuoden 2024 loppuun asti.

Vankilatoiminta päättyi Pelsossa 30. maaliskuuta 2025, jolloin kaikki vangit olivat muuttaneet uuteen Vaalan vankilaan. Senaatti-kiinteistöt aloitti Pelsossa sijaitsevien kiinteistöjen myynnin keväällä 2025.

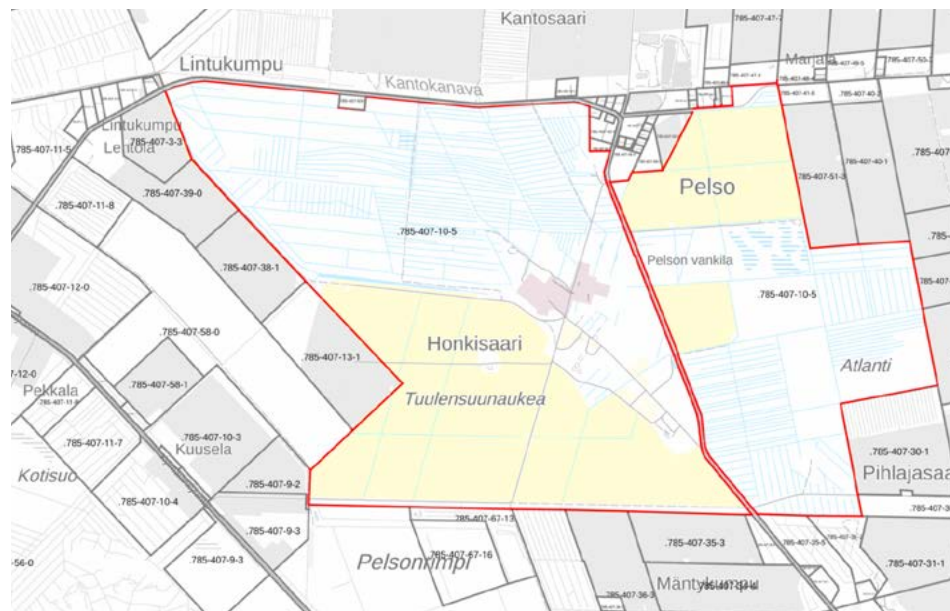
6.3 Suojelu, arvottaminen ja aiempi tutkimus

Pelson vankila on valtion ja erityisesti vankeinhoidon rakennusperintöä, jonka rakennus- ja kulttuurihistoriallinen arviointi ja käsittely muutostilanteissa perustuu Senaatti-kiinteistöjen, käyttäjätahon ja Museoviraston pitkäaikaiseen yhteistyöhön. Useimpien muiden toimivien vankiloiden tavoin Pelson ei liity muodollisia suojelupäätöksiä.¹

Museovirasto ei nähnyt 15.5.2023 antamassaan lausunnossa lain mukaista estettä Pelson vankilakiinteistöjen luovuttamiselle pois valtio-omistuksesta. Ostaja on kuitenkin saatettava tietoiseksi kohteen maakunnallisesta kulttuurihistoriallisesta arvosta sekä rakennuksiin liittyvistä vankilarakentamisen ominaispiirteistä.²

Arvottaminen

Pelson vankila-aluetta esitettiin kulttuurihistoriallisesti merkittäväksi rakennetuksi alueeksi ensimmäisen kerran Kainuun ympäristökeskuksen vuonna 2002 julkaisemassa Vaalan kulttuuriympäristöohjelmassa (kohde nro 131). Kainuun maakuntakaava 2020:ssä Pelson vankila-alue osoitettiin maakunnallisesti arvokkaaksi kulttuurihistorialliseksi kohteeksi (Vaala, kohde nro 15).

Pelson vankilan kiinteistöön kuuluivat vankilan eteläpuoleiset viljelysmaat ja pohjoispuolen ojitettut turvesuot. Kiinteistön itä- ja pohjoisrajana toimii Lintukummusta alkava ja Kantosaaresta etelään kääntyvä Pelsontie. KUVA: Maanmittauslaitoksen kiinteistökartta 2024

Vuonna 2022 lainvoiman saaneessa Pohjois-Pohjamaan 3. vaihemaakuntakaavassa Pelson vankila-alueen maakunnallisesti arvokkaan rakennetun kulttuuriympäristön status rajattiin koskemaan 1930 ja 1940-luvun kerrostumaa (kohde nro 8).³

Aiemmat tutkimukset

Pelson vankila inventoi rakennuskantansa vuonna 1997 ja julkaisi se kaksiosaisena raporttina. Vuonna 2015 Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy laati rakennushistoriaselvityksen vankilan lähiympäristön rakennuskannasta. Museovirasto suositti, että selvitystä täydennettäisiin vankila-alueen kulttuuriympäristöselvityksellä tai vankilarakennusten rakennushistoriaselvityksellä.⁴

1 Museoviraston intendentti Seija Linnanmäen sähköposti Tommi Koukkarille 26.6.2015

2 Museoviraston lausunto Pelson vankilakiinteistöjen myynnistä 15.5.2023 MV/24478/2023

3 Pohjois-Pohjanmaan arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt Vaalassa –alueet ja kohteet Liite 5a

4 ibid.

Varavankilaan perustettaessa Honkisaari oli vain hieman ympäröivää suomaastoa korkeammalla. Muokatun maaperän keskellä on edelleen maanpinnan yläpuolelle kohovia avokallioita.

6.4 Maaperä, luonto ja arkeologia

Pelso sijaitsee keskiborealisella kasvillisuusvyöhykkeellä. Suokasvillisuutensa osalta alue kuuluu Suomenselän ja Pohjois-Karjalan aapasuoalueeseen. Eliömaakuntajaossa alue kuuluu Oulun Pohjanmaan (OP) eliömaakuntaan. Maaperä on pääosin turvetta, jossa kivennäismaalakuilla esiintyy sekalajitteista ja karkeara-keista maalajia. Kallioperä on graniittia sekä vaaleaa pieni porfyryistä graniittia.¹

Pelson vankila-alueen suot ovat ihmisen toiminnan vaikutuksesta muuttuneet viljelysmaaksi ja metsiksi. Suot on kuivatettu ja vesi ohjattu ojen ja kanavien muodostamaan verkostoon. Myös turpeenosto, rakentaminen ja metsittäminen ovat muokanneet maaperää. Paikoin maanpinnan yläpuolelle nousevaa peruskalliota on louhittu rakennushankkeiden yhteydessä.

1 Suppea luontoselvitys, Senaatti-kiinteistöt Pelson vankila Muhos Luontoselvitykset 2017, Pöyry Finland Oy 8.1.2018

Henkilökunnan entisen asuinalueen kasvillisuus muodostuu istutetuista pihapuista, puukujista ja villiintyneistä puutarhoista. Vankilalle johtavan tien molemmilla puolilla on ollut omakotitaloja.

Vankila-aluetta ympäröi mäntyvaltainen kuivahko metsä. Keskusalueella ja Linnantien varren kortteleissa on myös istutettuja havu- ja lehtipuualueita. Purettujen asuinrakennusten pihapiireissä on villiintyneitä puutarhoja ja nuori lehtipuusto on yleisesti vallannut käyttämättömiä alueita.

Lähin muinaisjäänösrekisteriin merkitty kohde on Mäntykummun kivikautinen asuinpaikka (785010002) noin kahden kilometrin päässä vankilan eteläpuolella. Koillisessa sijaitsevan Rokuanjärven ja Rokuanvaaran ympäristössä on useita rekisteriin merkittyjä muinaisjäänöksiä.²

Pelson koillispuolella sijaitseva Rokua on arvotettu valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi. Siellä on kansallispuistona suojeltu Natura 2000 -alue ja se kuuluu UNESCO:n kansainväliseen Geopark-verkostoon.

2 kartta.museoverkko.fi

6.5 Rakennetun ympäristön yleiskuva

Pelson vankila ja sen tuntumassa oleva Pelson kylä muodostavat muusta yhdyskuntarakenteesta erillisen rakennetun ympäristön. Myös kylän ja vankilan välillä on selvärajainen maisemavyöhyke.

Vankilan kolme osakokonaisuutta

Vankila-alueen rakenteesta erottuu kolme suurten rakennusmassojen muodostamaa osakokonaisuutta. Niistä ehein kokonaisuus on neljä toisiinsa kytkettyä vankilarakennusta.

Toisen kokonaisuuden muodostavat aidatun alueen sisäpuolelle sijoittuvat teollisuusrakennukset. Sahaustoiminnan päättymisen jälkeen rakennuksia on purettu ja suuri sahatavarakenttä on tyhjentynyt.

Maatalousrakennukset muodostavat kaksi erillistä ryhmää. Niistä vanhempi sijaitsee Linnantien eteläpäässä. Vankilan tuntumassa sijaitseva rakennusryhmä muodostuu suurista karjarakennuksista, joista uusimmat ovat 1990-luvulta.

Linnantien varrella sijainneen asuinalueen rakennukset on purettu. Vain yksi asuinrakennus ja muutamia maakellareita on säilynyt.

Vankila kaukomaisemassa

Pelson eteläpuolella avautuvien peltoaukeiden kaukomaisemaan kuuluvat vankilarakennukset, navetta ja lampola sekä suurikokoinen puimala.

Pohjoisesta saavuttaessa tienäkymä avautuu ensin teollisuusalueelle ja sen jälkeen vankilarakennusten alueelle. Idästä saavuttaessa tienäkymän päätteenä ovat vankilan hallintorakennus ja sen takana näkyvä keskusrakennus.

Vankilarakennukset

Teollisuusrakennukset

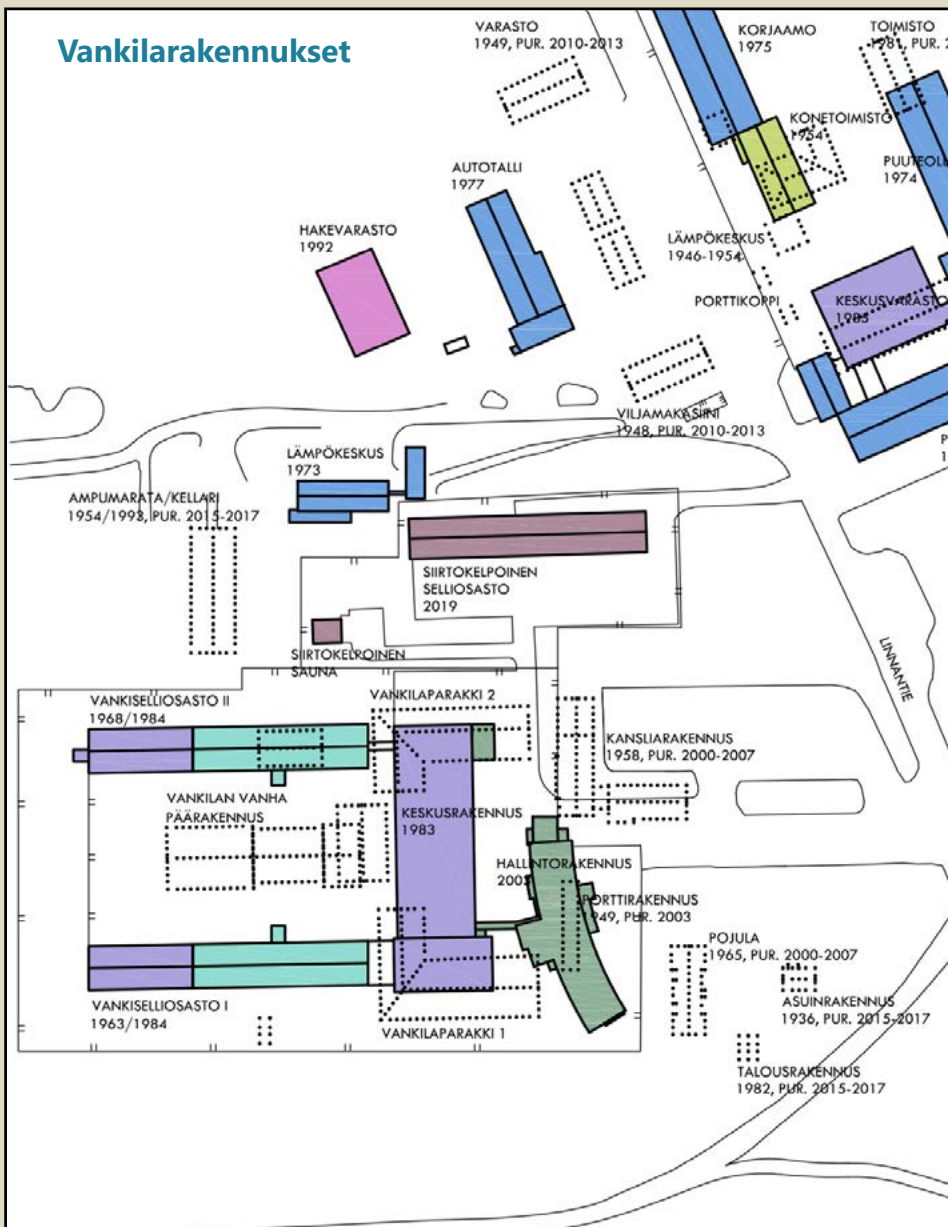
alue

Linnantie

Pelsontie

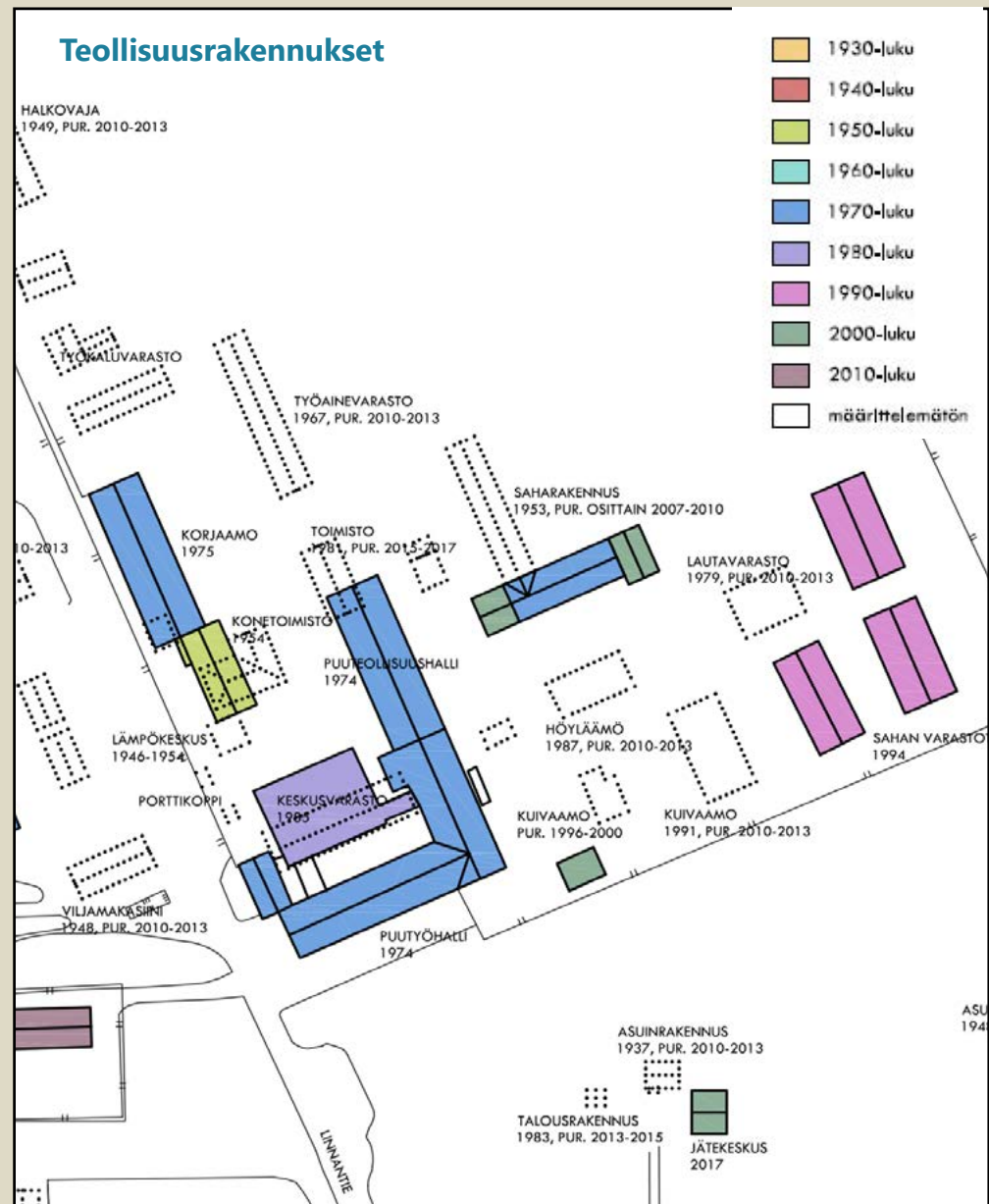
Kesällä 2024 idästä vankilan suuntaan otetussa viistoilmakuvasta ilmenee Pelson maisemarakenne vankilan toiminnan loppuvaiheessa. KUVA: Senaatti-kiinteistöt, kuvaaja Henri Luoma

Vankilarakennukset

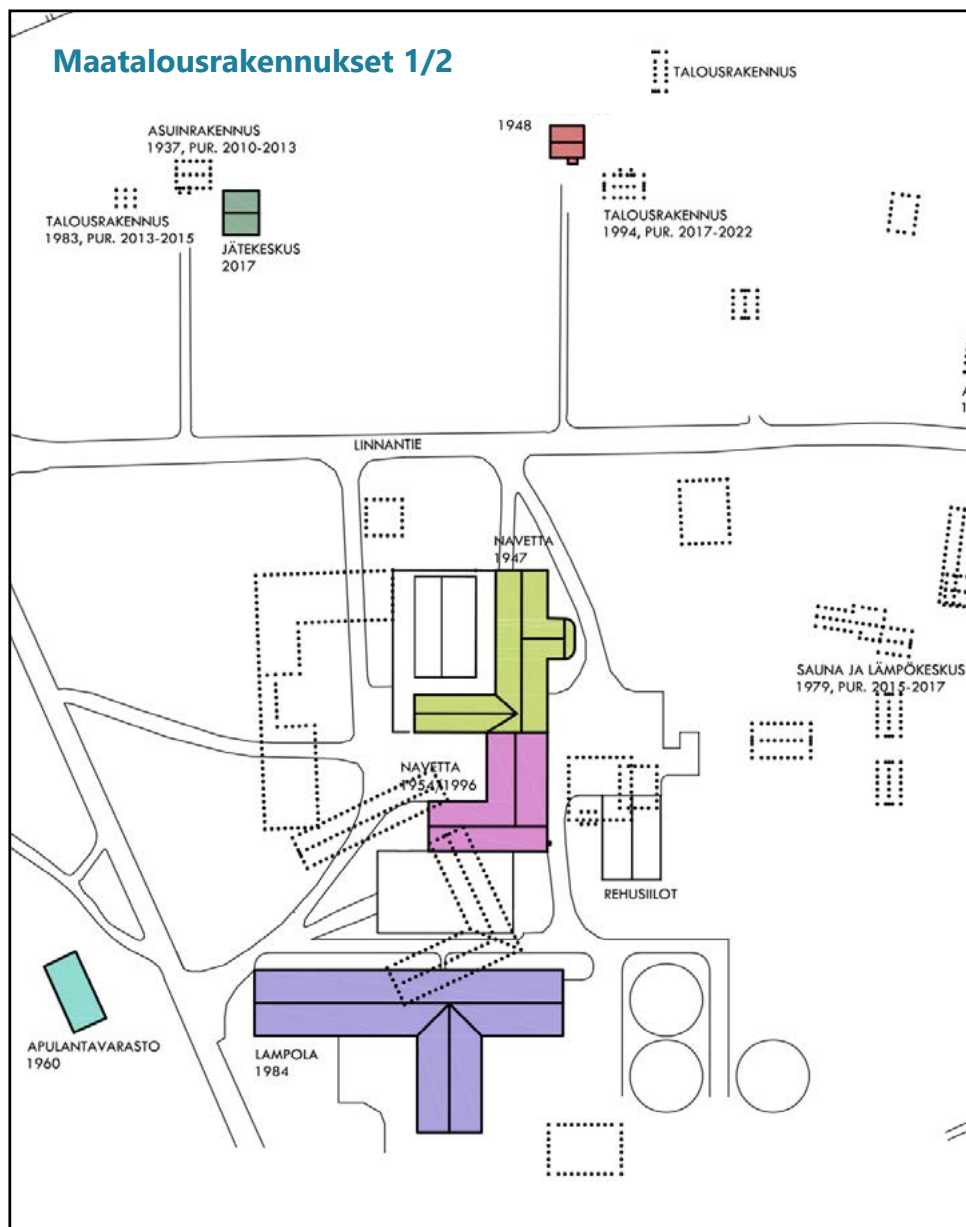

Vankilarakennusten alue, jonka pohjoispuolella on tukirakennuksia. Puretut rakennukset on merkitty pistekatkoviivalla. KUVA: Julia Leppälä, Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo

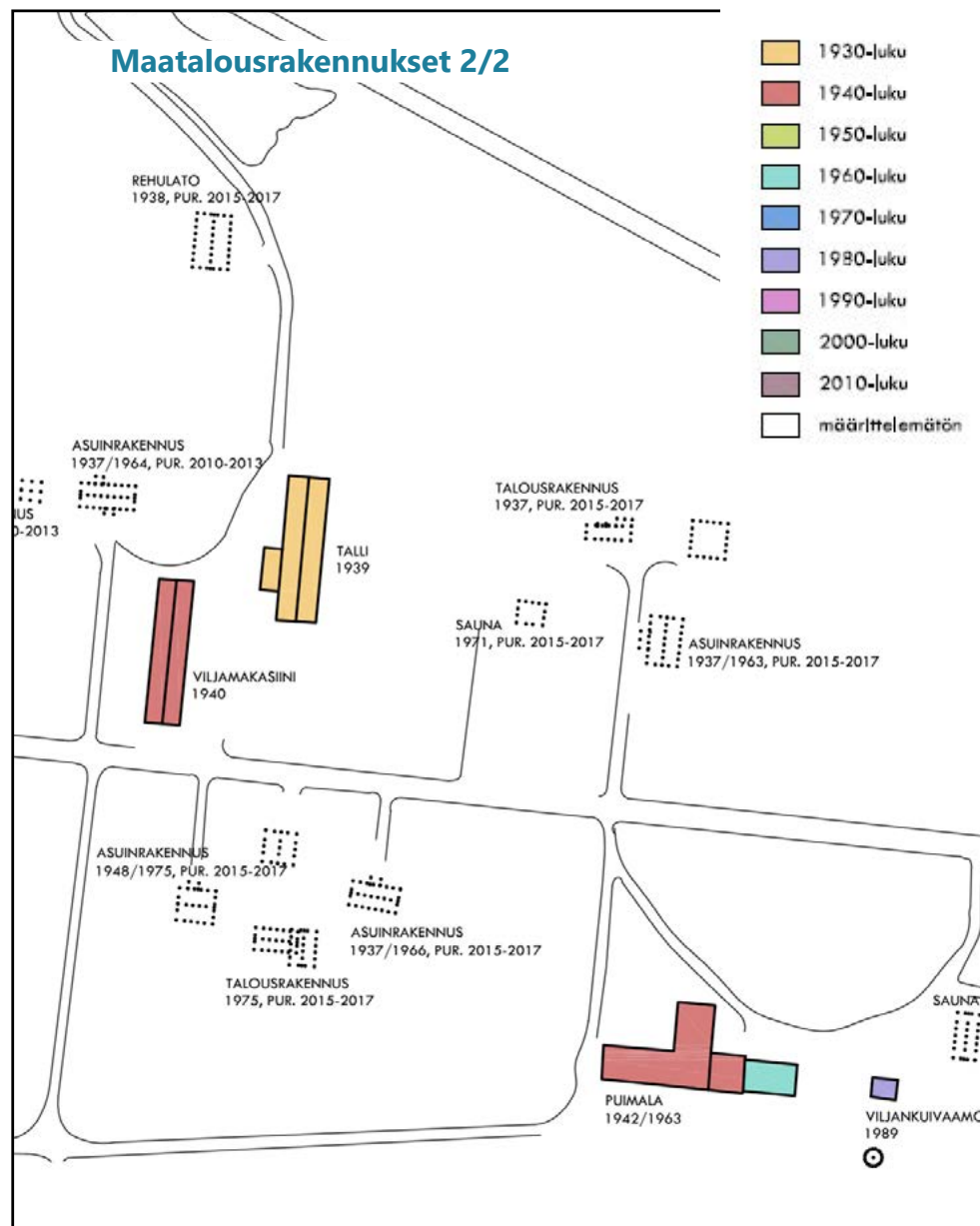
Teollisuusrakennukset

Teollisuusalueen rakennuskanta. Puretut rakennukset on merkitty pistekatkoviivalla. KUVA: Julia Leppälä, Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo

Nykyisen maatalouskeskuksen rakennuskanta. Puretut rakennukset on merkitty pistekatkoiviivalla. KUVA: Julia Leppälä, Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo

Toisen maatalouskeskuksen rakennuskanta alueen kaakkoiskulmalla. Puretut rakennukset on merkitty pistekatkoiviivalla. KUVA: Julia Leppälä, Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo

Linnantie oli aiemmin päällystetty tie. 2010-luvulla sen huonokuntoinen öljysora jyrättiin sittemmin pois ja tie on nykyisin sorapintainen. Asiaton liikkuminen Linnantiellä on kielletty rangaistuksen uhalla.

Näkymä vankilalle johtavan Linnantien ja Pelsontien eteläisestä tienhaarasta.

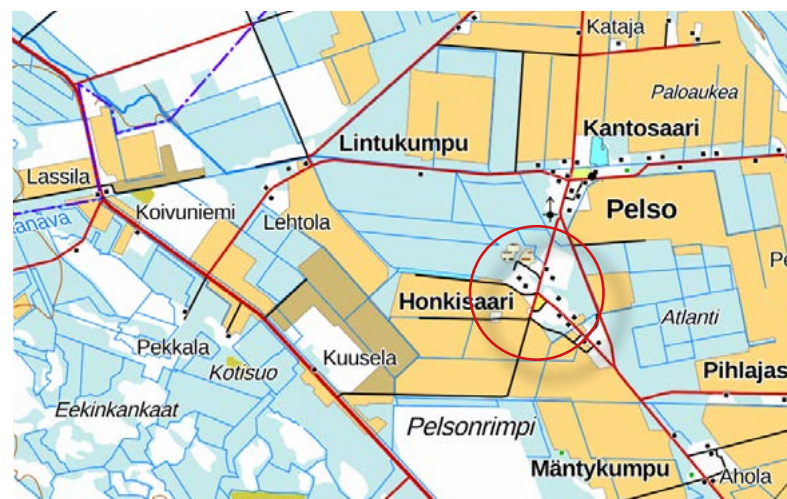
Linnantie lähestyy vankilan porttirakennusta entisen asuinalueen halki.

6.6 Tiestö, liikenne ja pysäköinti

Pelson alueen tiestö on rakennettu pääosin vankityövoimalla. Tieverkkoa on laajennettu vankilan työtoiminnan, viljelysalueiden laajentamisen ja huollon tarpeiden mukaan. Vankila sijaitsee syrjässä suurista taajamista ja sen kautta kulkeva läpikulkuliikenne on vähäistä. Ohittava reitti kulkee vankilan itäpuolelle vuonna 1955 rakennettua Pelsontietä pitkin.

Pelsoon saavutaan alueen länsipuolella kulkevalta Kymälänkyläntieltä (8250), joka alkaa Muhoksen kirkonkylältä (valtatie 22) ja päättyy Vaalan Veneheittoon (seututie 800). Pelson vankilaan käännetään Lintukummun kohdalta ja reitti jatkuu Pelsontietä pitkin Kantosaassa sijaitsevaan Pelson kylään, josta käännetään vankilaan johtavalle Linnantielle.

Linnantien käyttöä on rajoitettu liikennemerkillä, joka kieltää liikkumisen vankila-alueella ilman asianmukaista lupaa. Linnantien huonokuntoinen öljysorapäällyste on poistettu ja tie on palautettu sorapintaiseksi. Vankila-alueella on 50 km/h aluerajoitus, joka koskee myös pelloille johtavia tieosuuksia. Viljelysmailla on kapeita peltoteitä, joiden liikennettä rajoittaneet puomit on poistettu.

Pelson läpikulkuliikenne on vähäistä ja se on ohjattu kulkemaan vankila-alueen itäpuolelta ohitustietä pitkin. KUVA: Vaalan karttapalvelu

Hallintorakennuksen edustalla on noin sata pysäköintipaikkaa. Toinen pysäköintialue sijaitsee teollisuusalueella, jossa oli noin kymmenen lämpöpaikkaa.

Heinäseipäistä tehty näkösuoja vankilan ja pysäköintialueen välillä.

Pysäköintialue rakennettiin 2000-luvun alussa hallintorakennuksen rakennushankkeen yhteydessä. Alueelle rakennettiin kuivatus, se päällystettiin ja varustettiin lämpöpistokeilla.

Pysäköinti

Vankila-alueella on kaksi virallista pysäköintialuetta, jotka on varustettu lämmityspisteillä. Vankilan ja Linnantien välissä on noin sadan ajoneuvon pysäköintialue, joka on jaettu osiin kapeilla nurmisaarekkeilla. Pysäköintialue rakennettiin 2000-luvun alussa hallintorakennuksen rakentamisen yhteydessä.

Toinen henkilökunnalle osoitettu pysäköintipaikka sijaitsee teollisuusalueella, jossa puutyöhallin eteläsivulle on tehty kymmenen lämpöpaikkaa. Virka-autot ja työkoneet säilytetään autohalleissa

Vieraspaikat sijaitsevat keskusvalvomon edustalla olevien lipputankojen läheisyydessä. Polkupyörille on osoitettu teräsrakenteinen katos. Vankilan pysäköintialueella ei ole sähköautojen latauspisteitä.

Keskusalueen vain osittain toteutunut alue-suunnitelma vuodelta 1970 sisälsi sarvimaisen tieverkon. Pysäköintialue suunniteltiin tuolloin nykyiselle paikalleen.

Vankipiha on rakennusten kolmelta suunnalta rajaama alue, jossa on päällystettyjä kulkuteitä, nurmialueita ja pelikenttiä. Pihan varustukseen kuuluu ulkoliikuntavälineitä ja katoksia. Pihaa valaisee korkea valoheitintorni.

Keskusrakennuksen ja Hallintolan välinen alue toimi vankilan ajopihana, jonne myöhemmin rakennettiin perällä näkyvä ajoneuvokatos. Keittiön huoltoliikenne tapahtui keskusrakennuksen pohjoispäädystä. Taustalla on vankiosasto 3:n piha.

Vankipiha ja ympäröi metalliverkkoaita, jonka yläosassa on piikkilankaeste. Aitaa valvotaan teknisesti.

6.7 Pihat ja ulkotilat

Vankilan keskusalue on yleisilmeeltään avoin ja löyhästi rajattu. Muista suljetuissa vankiloista poiketen Pelson vankila-alueella ei ole muuria. Sen sijaan vankilarakennuksia ympäröi piikkilangalla ja elektronisella valvonnalla varustettu teräsverkkoaita.

Aidan rajaama alue muodostuu vankiosastojen reunustamasta sisäpihasta, keskusrakennuksen ja hallintolan välisestä ajopihasta sekä keittiön huoltopihasta. Siirrettävän osasto 3:n ympärillä on erillinen aidattu vankipiha. Pihat ovat pääsääntöisesti päällystettyjä ja valaistu korkeilla valoheitintorneilla.

Vankilan pysäköintipaikkaa reunustaa heinäseipäistä tehty näkösuoja. Pysäköintialueen toisella reunalla on kota, jota on käytetty vankien ja henkilökunnan virkistytymiseen. Alueelle saapuva kiinnittää huomiota lämpökeskuksen ja teollisuusalueen väliseen lämmityskanavaan, joka kulkee maan päällä ja pihojen sekä teiden kohdalla ilmassa. Tämä kirkkaalla teräsohutlevyllä päällystetty putki toimii Linnantien kohdalla porttina vankilan keskusalueelle.

Teollisuusalueella on aidattu ja päällystetty piha, joka sijoittuu tiiviisti rakennettujen teollisuusrakennusten ulkokehälle. Kuvassa on teollisuusalueelta Linnantielle johtava ajoportti.

Teollisuusalueen piha muodostuu rakennusten välisistä ulkotiloista, jotka jatkuvat rajaamattomina suurelle sahatarakentälle. Rakennusten väliset pihat ovat päällystettyjä ja valaistuja. Teollisuusaluetta ympäröi teräsverkkoaita. Linnantien vastakkaisella puolella sijaitseva tukirakennusten alue on aitaamaton.

Navettaa ja lampolaan ympäröi laaja piha-alue, jonka rakennusten siipiosat jakavat pienempiin sisäpihoihin. Navetan pihalla on matala kivilouhos, lanta-aumat sekä palovesiallas. Navetan ja lampolan välissä on karjan käytössä ollut pihatto.

Alueen kaakkoisosassa sijaitseva hevostallin ja viljavaraston välinen piha on tyypillinen 1930-luvun maalaispiha. Purettujen asuinrakennusten pihatiet ja rakennuspaikat ovat yhä tunnistettavissa, mutta kasvavat umpeen lähiaikoina. Entisellä asuinalueella on säilytettäväksi määrätty muistomerkki vuoden 2004 Pelson vankilasurmasta.

Navetan piha on jaettu eläinten liikkumista ohjaavilla teräsaidoilla. Kuvassa on vanhan navetan betonikivillä päällystetty etupiha. Varsinainen pihattopiha on uuden navetan eteläpuolella.

Henkilökunnan käyttöön rakennettu kota tarjosi myös vankiryhmille tilaisuuden irtautua karusta vankilamiljööstä. Kota ja liiteri sijoitettiin helposti saavutettavaan ja valvottavaan paikkaan vankilan etupihalle.

Kappale rautatietä ja neljä kuuppavaunua säilytettiin muistomerkkinä Pelson vankilan työmaiden ja tukikohtien välillä liikennöidystä kapearaiteisesta junasta.

Kuuppavaunu mahdollisti kuljetettavan maa-aineksen kippaamisen sivuille. Vaunujen kyydissä voitiin kuljettaa myös vankeja kaukaisille työmaille.

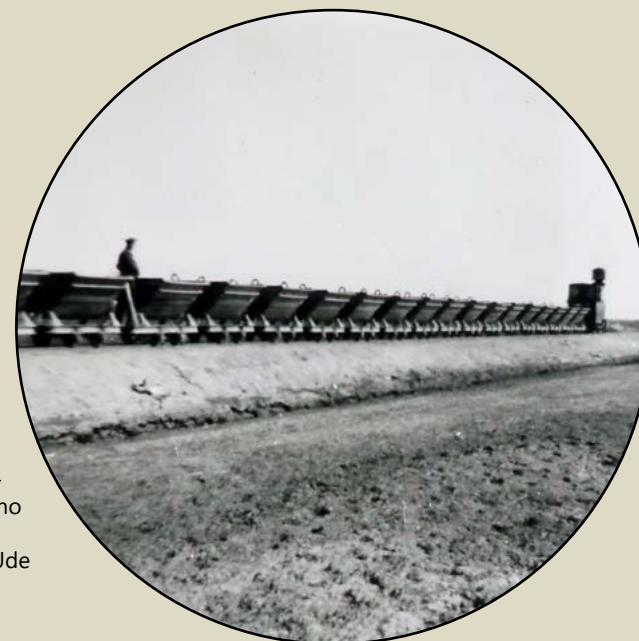
Pelson kapearaiteisen rautatien muistomerkki

Pelson maaperä oli huonosti kantavaa ja teiden tekeminen edellytti mittavia maa-ainesten siirtoja. Työ helpottui, kun alueelle rakennettiin teollisuusalueille tyypillinen kapearaiteinen rautatie. Ensimmäinen höyrykäyttöinen veturi saatiin Pelsoon vuonna 1937 ja seuraavana vuonna saatiin toinen veturi sekä lisää kuuppavaunuja.¹

Pelson juna liikennöi Honkisaaren päälaitoksen ja siitä erillään sijainneiden Vesalan ja Lintukummun siirtolaosastojen välillä. Junan tärkein tehtävä oli painomaan kuljettaminen raivatuille pelloille ja myöhemmin polttoturpeen kuljetus nostotyömailta vankilalle. Vaunuja hyödynnettiin myös vankien kuljettamisessa kaukaisille työmaille. Rata on sittemmin purettu ja ratapenkat on tasoitettu vankila-alueelta.

Neljä kuuppavaunua ja pala rautatietä säilytettiin muistomerkkinä Linnantien bus-sipysäkin yhteydessä. Vankilan toiminnan päättyttyä vaunut myytiin huutokaupalla aihepiirin harrastajalle.

¹ Kauhanen 2024 s. 65

Polttoturpeen kuljetusta kuuppavaunuilla. Vaunuja vetää Lokomo 123/1937. KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

"Pelson Atlatin" pellot toukokuussa 2024. Etualalla näkyvä peltotie johtaa puimalalle ja viljakuivaimolle.

Tuulesuunaukea joulukuussa 2023. Talvisen maiseman keskellä on vankilan rakentama rehulato.

Pellon laidalla on jätevedenpuhdistamon viivästysallas, josta puhdistettu vesi virtaa kohti Limingänlahtea.

6.8 Tilat ja viljelmät

Pelso oli aikoinaan Suomen suurin vankilamaatila. Vankilan viljelysmaat on tehty suomaastoon, joka on kuivatettu kanavia rakentamalla ja painettu tuomalla savipitoista maa-ainesta turpeen päälle. Vankila aloitti laajamittaiset kuivatustyöt 1930-luvulla ja viimeiset pellot raivattiin 1950-luvulla. Myöhemmin peltoja metsitettiin ylituotannon välttämiseksi.

Vankilan viljelytoimintaa jatkettiin vielä kesällä 2024. Loppuajoina painopiste oli rehutuotannossa, josta suurin osa tehtiin tuorerehuksi. Viljalajeista keskeisimpiä olivat ohra, kaura ja ruis. Aikaisemmin on viljelty myös vehnää sekä vuoroviljelynä herneitä ja apilaa.

Ekologisuus ja luonnon monimuotoisuus olivat viimeisten vuosikymmenten keskeisiä teemoja Pelson vankilassa. Pellot ovat olleet luomutuotannossa vuodesta 1996 alkaen. Laiduntamisen päätyttyä harjoitettiin myös hunajakukan viljelyä. Viljelmien rakennuskantaa edustavat viisi säilynyttä 1940-1950-lukujen rehulatoa.

Vankila- rakennukset

7 Vankilarakennukset

7.1 Rakennustyyppit

Honkisaaren päälaitoksen vankiosastot ovat sijainneet nykyisellä paikalla koko historiansa ajan. Nykyisten vankilarakennusten aikasarja muodostuu vuosista 1963-2004. Sitä vanhemmat kerrostumat on purettu uudisrakennusten tieltä.

Hallintorakennus (2004)

Hallintorakennuksen toimintoja ovat keskusvalvomo, vankien tapaamiset sekä henkilökunnan työ-, sosiaali-, kuntoilu- ja kokoustilat. Rakennuksessa on myös vartioiden lepo huoneita ja sen alakerta toimii vankilan väestönsuojana.

Keskusrakennus (1983)

Keskusrakennuksessa toimii vankilan vastaanotto-osasto. Muita toimintoja ovat ruokailu, ruoanvalmistus, kappeli sekä opetus- ja harrastustoiminta. Keskusrakennuksessa ovat myös vankilan vaatevarastot sekä liikuntatilat.

Vankiosasto 1 (1963 ja 1984)

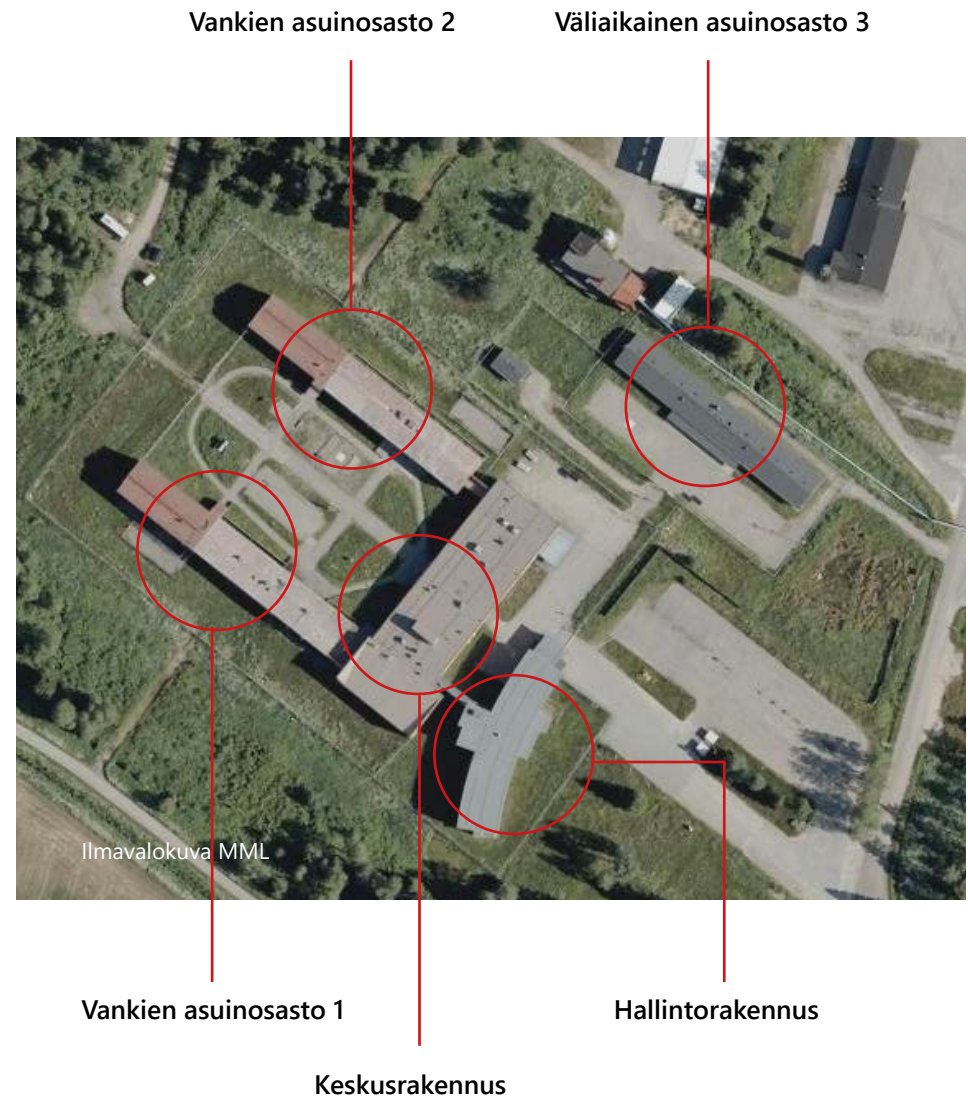
Vankiosasto 1 muodostuu kahdesta rakennusvaiheesta ja sen pääkäyttötarkoitus on vankien asuinkäyttö. Vankien asuinsellien lisäksi osastolla on sauna-, askarteilu- ja harrastetiloja. Kellarissa on vankilan eristysosasto.

Vankiosasto 2 (1968 ja 1984)

Vankiosasto 2 muodostuu edellisen tavoin kahdesta rakennusvaiheesta ja sen pääkäyttötarkoitus on vankien asuinkäyttö. Ensimmäisen kerroksen länsipäädyssä toimi vankilan terveydenhoito. Kellarikerroksessa on sauna- ja harrastetiloja.

Vankiosasto 3 (2019)

Vankiosastoilla todettujen sisäilmaongelmien vuoksi Pelsoon rakennettiin siirrettävä elementtirakennus, joka toimi viimeisten vuosien ajan vankiosasto 3:na. Osaston pihalla on erillinen saunarakennus.

Hallintorakennus

vankila

Hallintorakennuksen etujulkisivu koillisesta. Yksikerroksisessa osassa on porttivalvomo. Oikealla on vankilan pääportti.

Hallintorakennuksen pääty etelästä nähtyä. Päädyssä on porrashuone. Vasemmalla näkyy Hallintolan ja kekusrakennuksen välinen yhdysosa.

7.2 Hallintorakennus

Arkkitehtitoimisto Raila ja Tapio Rönköharjun suunnitelma hallintorakennus valmistui vuonna 2004. Se korvasi paikalla aiemmin sijainneet 1950-luvun puurakenteiset hallintorakennukset. Hallintolan ensimmäisessä kerroksessa on vankilan portti- ja keskusvalvomo sekä vankien tapaamistilat. Kolme pienempää tapaamishuonetta on muutettu terveydenhuollon vastaanottoiloiksi. Ensimmäisen kerroksen pääty toimii vankilan väestönsuojana, johon on sijoitettu henkilökunnan sosiaalityötiloja. Toisessa kerroksessa on toimisto- ja kokoustiloja sekä vartijoiden lepo huoneita.

Arkkitehtuuri

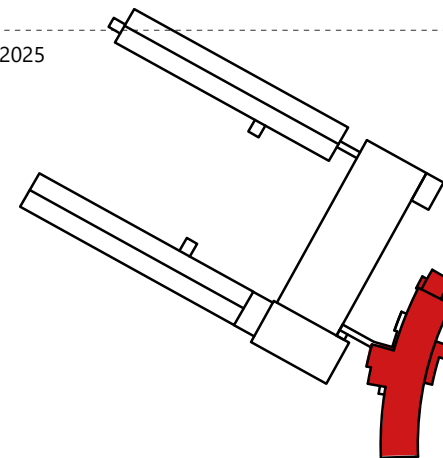
Hallintola on kaksikerroksinen, kapearunkoinen ja pohjamuodoltaan kaareva. Rakennuksessa on kantava pilari-laattarunko. Ensimmäisen kerroksen ulkoseinät on tehty kevytbetonielementeistä ja toinen kerros on puurunkoinen. Väestönsuoja on valettu betonista. Rakennuksessa ei ole kellaria.

Kaareva etujulkisivu etelästä nähtynä. Metalliporras nousee toisen kerroksen parvekkeelle. Alaovi johtaa ensimmäisen kerroksen käytävälle.

Päämassasta poikkeavat yksikerroksinen porttivalvomo sekä etujulkisivun vastaanottotilat. Rakennuksen takajulkisivu kytkeytyy kaksikerroksisella yhdysosalla viereiseen keskusrakennukseen. Rakennuksen sylimäinen muoto ja kepeä olemus ovat tietoisia keinoja luoda vankilalle aiempaa inhimillisempi hahmo.¹

1 Rönköharju Tapio, sähköposti tekijälle 6.5.2025

Hallintorakennuksen etujulkisivu itään. KUVA: Senaatti-kiinteistöt arkisto

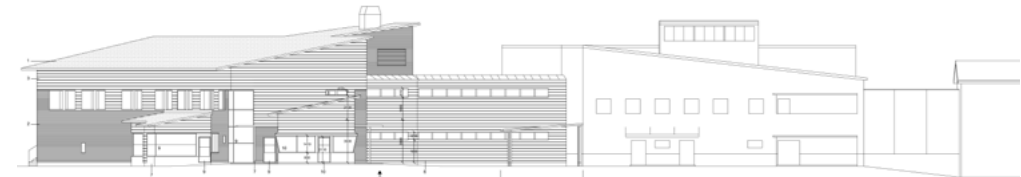

Hallintorakennuksen takajulkisivu keskusrakennuksen suuntaan. KUVA: Senaatti-kiinteistöt arkisto

- AKUSTISUUS- JA MATERIAALIT**
- 1 KONESAUMATTU RIVIPELLILLÄ KATETTU PULPETTIKATTO, JOSSA ON PITKÄT AVORÄYSTÄÄT
 - 2 VALEKORIN PUNAINEN, SILTÄ SAVITTELI
 - 3 TUMMALEHTY KIVIKALVOPÄÄTE
 - 4 VUORATTU VALEKORIN PUNAINEN, SILTÄ SAVITTELI
 - 5 KIVIKALVOPÄÄTE
 - 6 KIVIKALVOPÄÄTE
 - 7 KIVIKALVOPÄÄTE
 - 8 KIVIKALVOPÄÄTE
 - 9 KIVIKALVOPÄÄTE
 - 10 KIVIKALVOPÄÄTE
 - 11 KIVIKALVOPÄÄTE

Hallintorakennuksen pääty ja yhdysosa etelään. KUVA: Senaatti-kiinteistöt arkisto

Hallintorakennuksen julkisivu pohjoiseen. KUVA: Senaatti-kiinteistöt arkisto

Vesikatto on konesaumattulla rivipellillä katettu pulpettikatto, jossa on pitkät avoräystää. Vesikaton väri on musta. Ensimmäisen kerroksen julkisivumateriaali on puhtaaksimuurattu punatiili. Yläosa on vuorattu vaaleankeltaiseksi maalattulla vaakapaneloinnilla, jota rytmittävät kapeat pystysuuntaiset listat.

Pääsisäänkäynti sijaitsee rakennuksen pohjoispäädyssä, josta siirrytään tarkastuksen jälkeen vankilan tiloihin. Molemmassa kerroksissa tilat on ryhmitelty kaarevan keskuskäytävän varrelle. Porrashuone sijaitsee rakennuksen pohjoispäädyssä, eteläpäädyssä on katettu poistumistieporras.

Hallintolan etujulkisivu kaakosta. Rakennus on vankilaa ympäröivän aidan sisäpuolella. Ikkunattomassa osassa on väestön-
suoja ja henkilökunnan sosiaalitiloja.

Hallintotalon ja keskusrakennuksen välinen piha. Vasemmalla on valvomo ja oikealla yhdyskäytävä keskusrakennukseen.

Hallintotalon pohjoispääty ja päärakennuksen välinen yhdyskäytävä, jonka korkeimmassa osassa on ilmanvaihtokonehuone. Oikealla on keskusrakennuksen sivulle vuonna 2004 lisätty katos.

Hallintorakennuksen pohjoispäässä sijaitsee vankilan porttivalvomo, jossa vankilan vierailijat otetaan vastaan ja tarkastetaan.

Perustiedot

Nimi: Hallintorakennus

Rakennusnumero: 308298

Laajuus: bruttoala 1722 kem², tilavuus 6152 m³

Suunnittelija: Arkkitehtitoimisto Raila ja Tapio Rönköharju Oy

Rakentaja: Rakennusliike Halonen Oy

Rakennusaika: 2003-2004

Tiilijulkisivun yläpuolella on vaakalaudoituksella vuorattu puurunkoinen osa.

Pulpettikaton avoräystä hallintotalon eteläpäädyssä.

Hallintotalon kaareva vesikatto. Katemateriaalina on musta konesaumattu pelti.

Säilyneisyys ja muutokset

Rakennuksen alkuperäiset rakennusosat, materiaalit ja värit ovat säilyneet muuttumattomina. Rakennukseen ulkoiseen hahmoon tai julkisivuihin ei ole tehty muutoksia.

Sisällä ensimmäisen kerroksen tapaamistiloja on supistettu ja niiden paikalle on sijoitettu sairaanhoitajan ja lääkärin kolme vastaanottohuonetta. Muilta osin tilajako on alkuperäinen.

Keskuskäytävän päätteenä on korkea ristikkoikkuna.

Porttivalvomon ikkunoista avautuu näkymä vankilan pysäköintipaikalle ja sisäpihalle.

Tuloaula ulko-oven suuntaan. Oikealla näkyvä ovi johtaa käytävään ja portaisiin..

Porttivalvomo

Vankilan porttivalvomo siirrettiin puretusta porttirakennuksesta uuteen hallintotaloon vuonna 2004. Valvomo sijaitsee hallintorakennuksen pohjoispäädys-
sä, josta on esteetön näkymä vankilan pysäköintipaikalle, osasto 3:n suuntaan
sekä keskusrakennuksen pihalle.

Valvomossa työskennellyt vartija tarkasti jokaisen vankilaan saapuvan henki-
öllisyyden ja asiakirjat. Saapuva henkilö kulki metallinilmaisimen läpi ja paikal-
le saatiin tarvittaessa myös viereiseen huoneeseen sijoitettu koiravartio.

Vieraat ohjattiin metallinil-
maisinportin läpi.

Valvomon "loukku", jonka kautta vierailijat
luovuttivat asiakirjat vartijan tarkastettaviksi.

Porrashuone on valoisa tila, josta avautuu näkymä vankilan etupihalle.

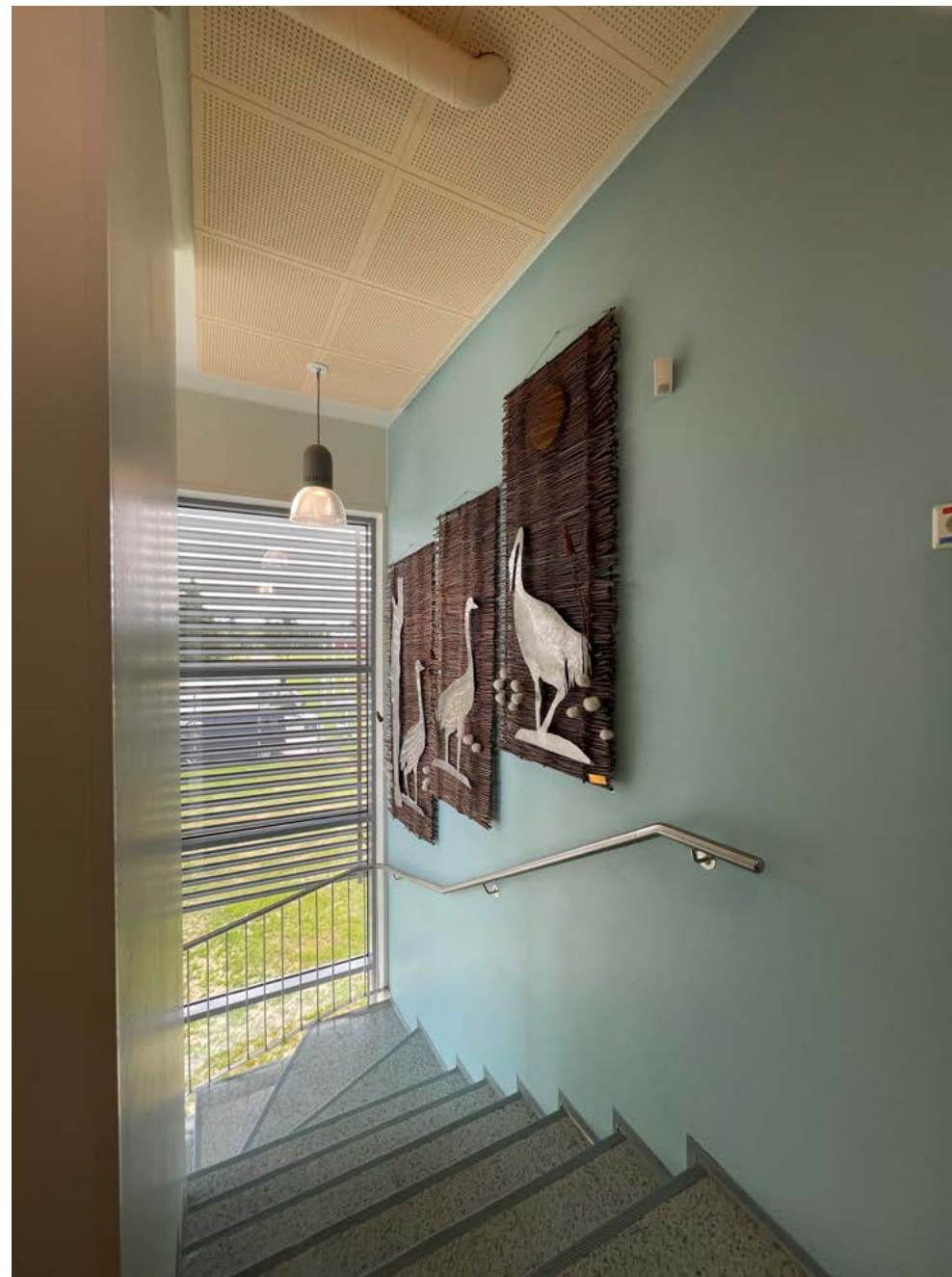
Lasiovellinen hissi on sijoitettu pääportaan rinnalle.

Portaat ja hissi

Hallintorakennuksen pääporras sijaitsee rakennuksen pohjoispäässä, etupihan puolella. Porrashuoneessa on korkeat lasit, jotka antavat tilaan runsaasti luonnonvaloa. Porrashuoneen seinällä on pajusta ja teräksestä tehty taideteos. Hissi sijaitsee oikealle kaartuvan portaan keskellä.

Toinen porrashuone sijaitsee rakennuksen keskellä ja sitä kautta kuljetaan lepo- huoneisiin sekä keskusrakennukseen johtavaan yhdyskäytävään. Eteläpäädyssä on katettu ulkoporras, joka toimii varatienä.

Porrasaula toisen kerroksen tasolta nähtynä. Seinällä on Kurki-aiheisen taideteos, joka on tehty pajusta ja teräksestä.

1 krs

Hallintorakennuksen ensimmäinen kerros.
Muuttunut tilajako on merkitty punaisella
viivalla. KUVA: Senaatti-kiinteistöt arkisto

- 1 Porttivalvomo ja tarkastus
- 2 Keskusaula
- 3 Sairaanhoidajan vastaanottotila
- 4 Lääkehuone
- 5 Lääkärin vastaanottotila
- 6 Erityistapaamiset
- 7 Tapaamishuone
- 8 Perhetapaaminen
- 9 Väestönsuoja
- 10 Sosiaalitilat ja saunat

2 krs

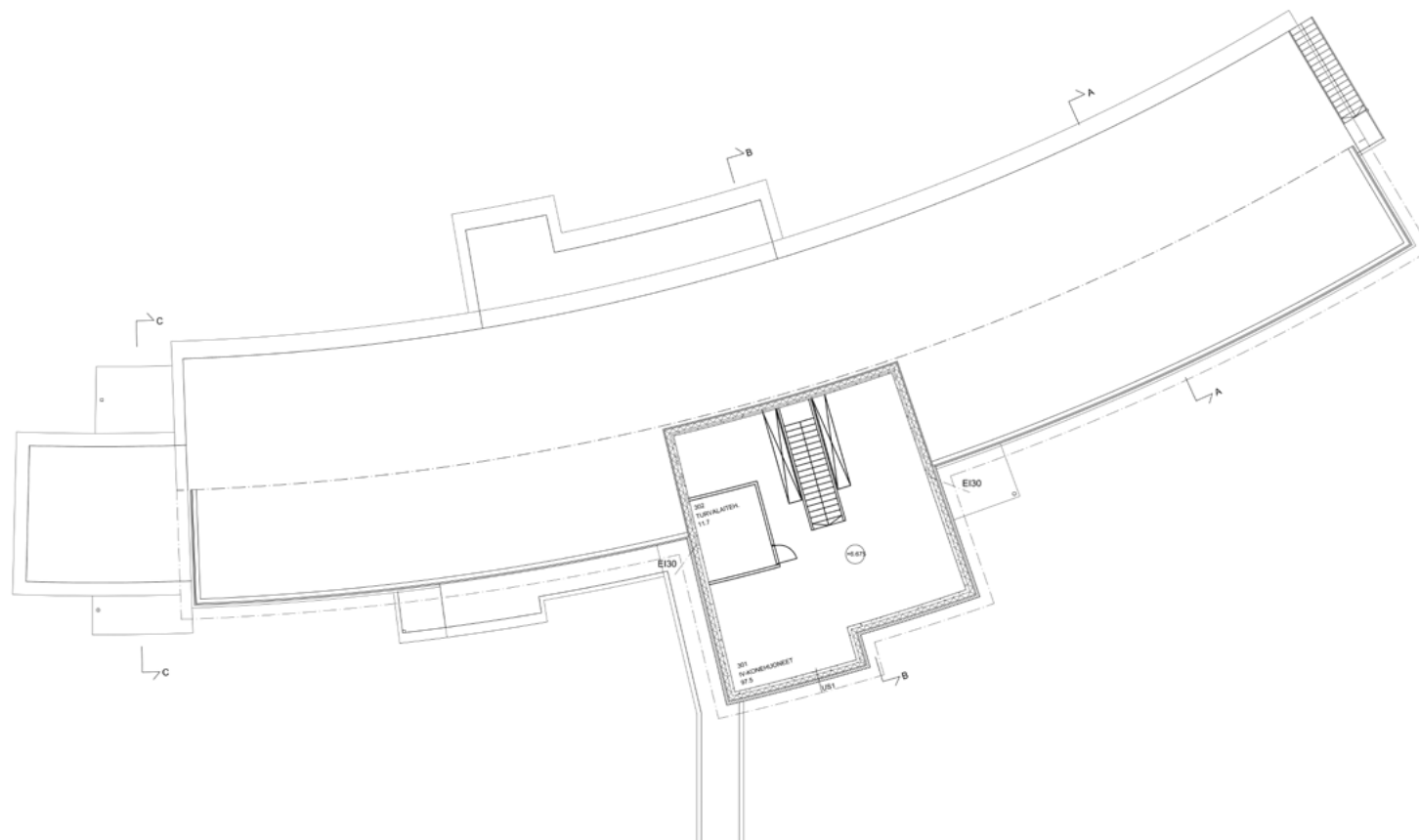
Hallintorakennuksen toinen kerros.
Tilajako on alkuperäinen. KUVA:
Senaatti-kiinteistöt arkisto

- 11 Toimistohuoneet
- 12 Kokoustilat
- 13 Vartijoiden lepohuoneet
- 14 Yhdyskäytävä
- 15 Ilmanvaihtokonehuone

3 krs

Kolmannessa kerroksessa on raken-
nuksen ilmanvaihtokonehuone. KUVA:
Senaatti-kiinteistöt arkisto

Vankeja tapaamaan tulleet vieraat saapuvat vastaanottoaulan kautta. Edessä on aulavalmomon palvelutiski. Oikealla lasiseinän takana on lokerokaapit, tapaajien vaatteille ja laukuille.

Aiemmin tapaamistiloihin kuuluneen leikkihuoneen paikalle on tehty vankiterveydenhuollon poliklinikan kolme huonetta.

Tapaajien vaatteille ja tavaroille on varattu lukollisia pukukaappeja vastaanottoaulan yhteyteen.

Näkymä tapaajien odotustilasta. Vartija valvoi tiloja keskellä näkyvässä aulavalvomossa. Käytävän päässä näkyy sisäntuloaula.

Yleisten tilojen lattia on tehty harmaista ja vihreistä vinyylilaatoista.

Vastaanottotilat

Valvotun vastaanottotilan kautta kuljetaan vankien tapaamistiloihin. Aulaan tehdyssä odotustilassa on istuinryhmiä ja pieni leikkipaikka. Vieraiden lukolliset lokerokaapit ovat lasiseinäisessä tilassa.

Kolme tapaamistiloihin kuulunutta huonetta muutettiin vankilan loppuaikoina lääkärin ja sairaanhoitajan vastaanottotiloiksi. Toiminnot siirrettiin hallintorakennukseen osasto 2:lla toimineelta poliklinikalta.

Alakatto on tehty perforoidusta akustiikkalevystä. Valaisimet ja ilmanvaihtoköijet ovat uppoasennettuja.

Käytävä kaareutuu vasemmalle. Käytävän vasemmalla puolella on kuntosali ja oikealla puolella henkilökunnan sosiaalitilat. Tilat toimivat vankilan väestönsuojina.

VASEMMMAL-
LA: Hallinto-
rakennuksen
eteläpäädy-
ssä on 500
hengen vä-
estönsuoja.

OIKEALLA:
Henkilö-
kunnalla on
kaksi puku-
huonetta.

VASEMMMAL-
LA: Henkilö-
kunnan so-
siaaltilojen
pesuhuone.

OIKEALLA:
Saunan löy-
lyhuone.

Tapaamishuone on avoin tila, jossa keskustelu käydään matalan lasisermin erottamina.

Eryitystapaamishuoneissa vanki ja vieras olivat eri huoneissa. Tapaaja istui etualalla näkyvän pöydän ääressä. Vanki tuotiin takana näkyvästä ovesta lasin toiselle puolelle.

Perhetapaamishuone ovelta nähtynä. Perällä on leikkinurkkaus. Vasemmalla on minikeittiö.

Tapaamistilat

Hallintorakennuksen ensimmäisessä kerroksessa on vankien ja heidän vierailijoidensa tapaamistilat.

Valvottu tapaaminen järjestettiin suuressa avotilassa, jossa vangin ja vieraan välissä on matala lasiseinä. Tapaamistilaa on myöhemmin pienennetty.

Eryitystapaamistiloissa vartija saattoi vangin takakautta suljettuun huoneeseen, jossa hän tapasi lasiseinän vastakkaiselle puolelle omasta ovesta saapuneen vieraan. Keskustelu käytiin sisäpuhelimella.

Valvomattomia tapaamisia varten rakennuksessa on kaksi perhehuonetta. Ne ovat alkovilla ja minikeittiöllä varustettuja perhehuoneita, joissa on leikkinurkkaus lapsille.

Perhetapaamishuoneen alkovi.

Käytävässä on kopiokonehuone ja odotustila vieraille.

Näkymä kaarevan käytävän eteläpäästä. Toimistot sijaitsevat käytävän kaksin puolin.

Neuvotteluhuoneessa on laitteisto videoneuvotteluita varten.

Toimistotilat

Vankilan hallinto- ja toimistotilat sijaitsevat toisessa kerroksessa. Yhden ja kahden hengen toimistot on ryhmitelty kaarevan keskuskäytävän kaksin puolin.

Toimistojen lisäksi tilasarjaan kuuluu neuvotteluhuoneita ja aputiloja. Odotustila on toteutettu keskuskäytävän laajennuksena.

Takasivulla on viisi henkilökunnan lepohuonetta erillisen käytävän varrella.

Toisen kerroksen eteläpäädyssä on parvekkeen kautta järjestetty poistumistie.

Henkilökunnan taukotila. Väliseinissä on käytetty sinisävyistä lasitiiltä.

Hallintolan toisen kerroksen takaosassa on viisi henkilökunnan lepohuonetta.

Hallintolan ja keskusrakennuksen välinen sisäyhteys on tehty toiseen kerrokseen. Yläikkunat suuntautuvat vankilan sisäpihalle ja suuret ikkunat eteläiseen peltomaisemaan.

Käytävän päässä on entinen tupakkahuone, joka toimii henkilökunnan taukotilana.

Yhdyskäytävä ja konehuone

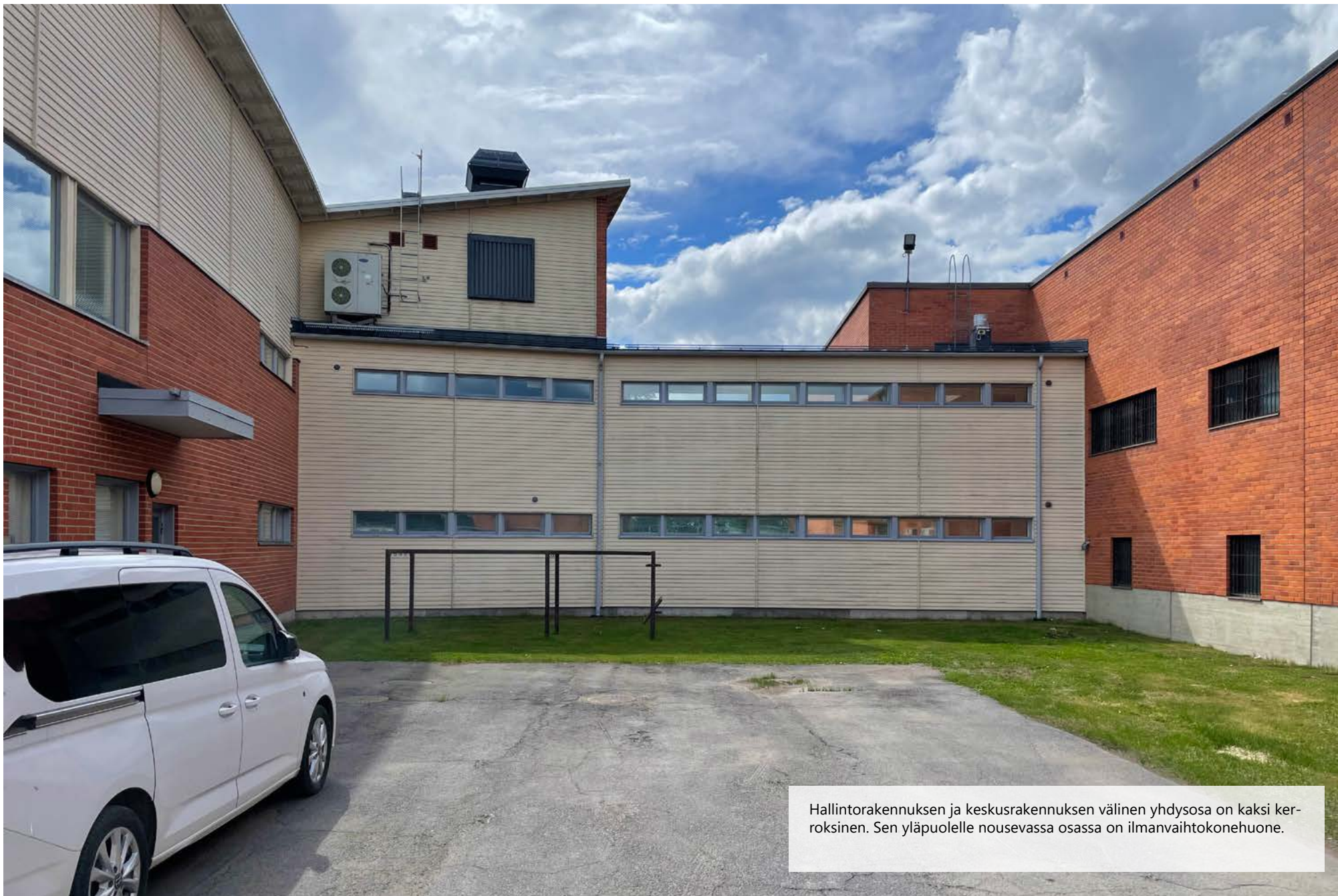
Hallintorakennuksen ja keskusrakennuksen välinen yhteys on toteutettu kapealla kaksikerroksisella yhdyskäytävällä. Käytävästä avautuu näkymä eteläpuolisille pelloille.

Hallintorakennuksen ilmanvaihtokonehuone on sijoitettu rakennuksen korkeimpaan osaan henkilökunnan lepohuoneiden yläpuolelle. Kolmannessa kerroksessa ei ole muita tiloja.

Hallintolan ylimmässä kerroksessa olevaan ilmanvaihtokonehuoneeseen johtavat portaat.

Ilmanvaihtokonehuone on hallintorakennuksen kolmannen kerroksen ainoa tila.

Hallintorakennuksen ja keskusrakennuksen välinen yhdysosa on kaksi kerroksinen. Sen yläpuolelle nousevassa osassa on ilmanvaihtokonehuone.

Keskusrakennus

vankila

Keskusrakennuksen pääsisäänkäynti, jonne kuljetaan suljetulta sisäpihalta. Katetun oven yläpuolella on rakennuksen poikittaisen keskikäytävän ikkunat.

Keskusrakennuksen etujulkisivu jää nykyisin osittain hallintorakennuksen taakse. Rakennusten väliselle pihalle kuljetaan porttivalvomon tai ajoportin kautta.

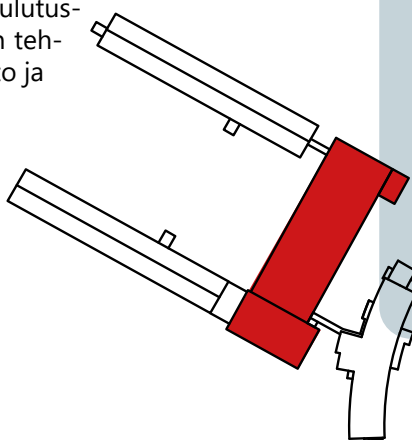
Näkymä vankien ulkoilupihalta kohti keskusrakennuksen länsijulkisivua. Keskusrakennuksella yhdistettiin kaksi erillistä 1960-luvun vankilasiipeä.

7.3 Keskusrakennus

Keskusrakennus rakennettiin Pelson vankilan kolmannessa rakennusvaiheessa. Siitä tuli vankilan uusi päärakennus, joka yhdisti kaksi aiemmin valmistunutta vankiosastoa.

Keskusrakennukseen sijoitettiin vankien vastaanottotilat, koulutus-tilat, ruokasali sekä vaatehuolto ja harrastetilat. Eteläpäätyyn tehtiin liikuntahalli. Keskusrakennuksen erikoistiloja olivat kirjasto ja kappeli.

Rakennuksen suunnitelmat laati arkkitehti Ilkka Pajamies, joka päiväsi piirustussarjan 17.8.1981. Rakennus valmistui vuonna 1983.

Perustiedot

Nimi: Keskusrakennus

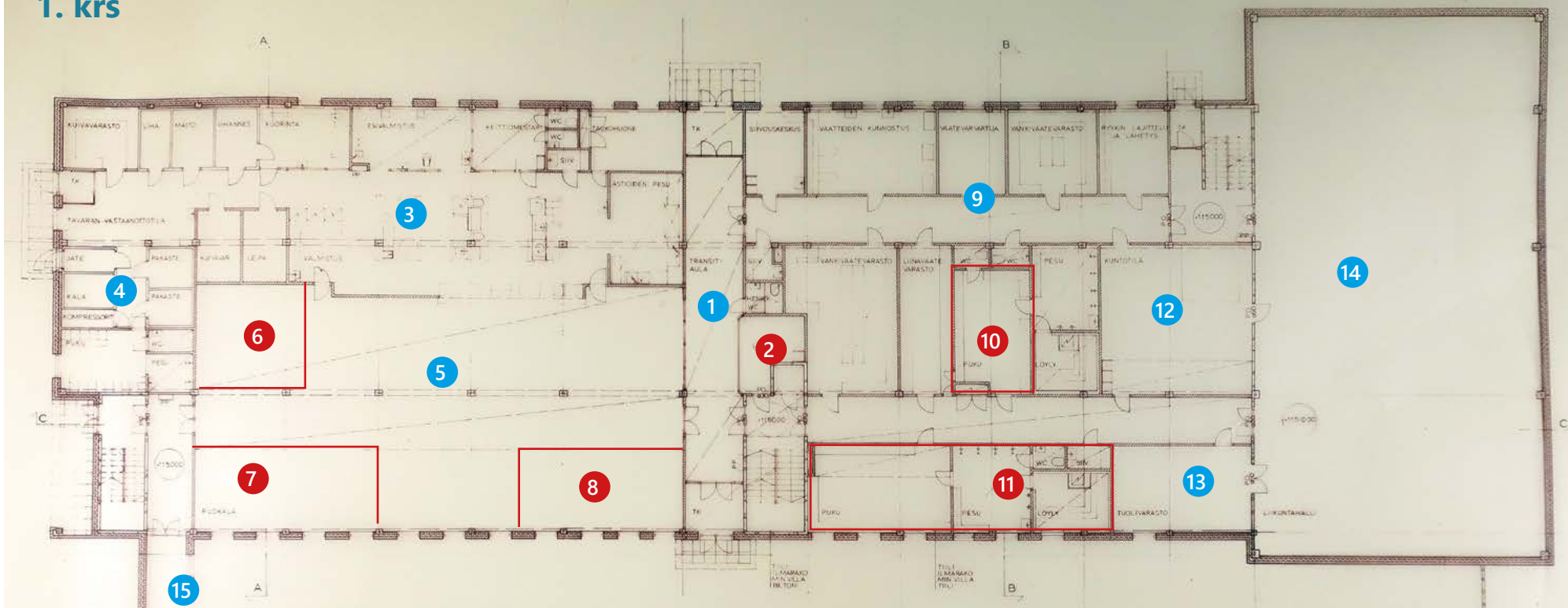
Rakennusnumero: 307866

Laajuus: bruttoala 3598 kem², tilavuus 16 032 m³

Suunnittelija: Arkkitehtuuritoimisto Ilkka Pajamies

Pääurakoitsija: OMP-yhtymä

Rakennusaika: 1984

Keskusrakennuksen ensimmäinen kerros arkitehti Ilkka Pajamiehen 17.8.1981 päiväässä suunnitelmassa. KUVVA: Kansallisarkisto

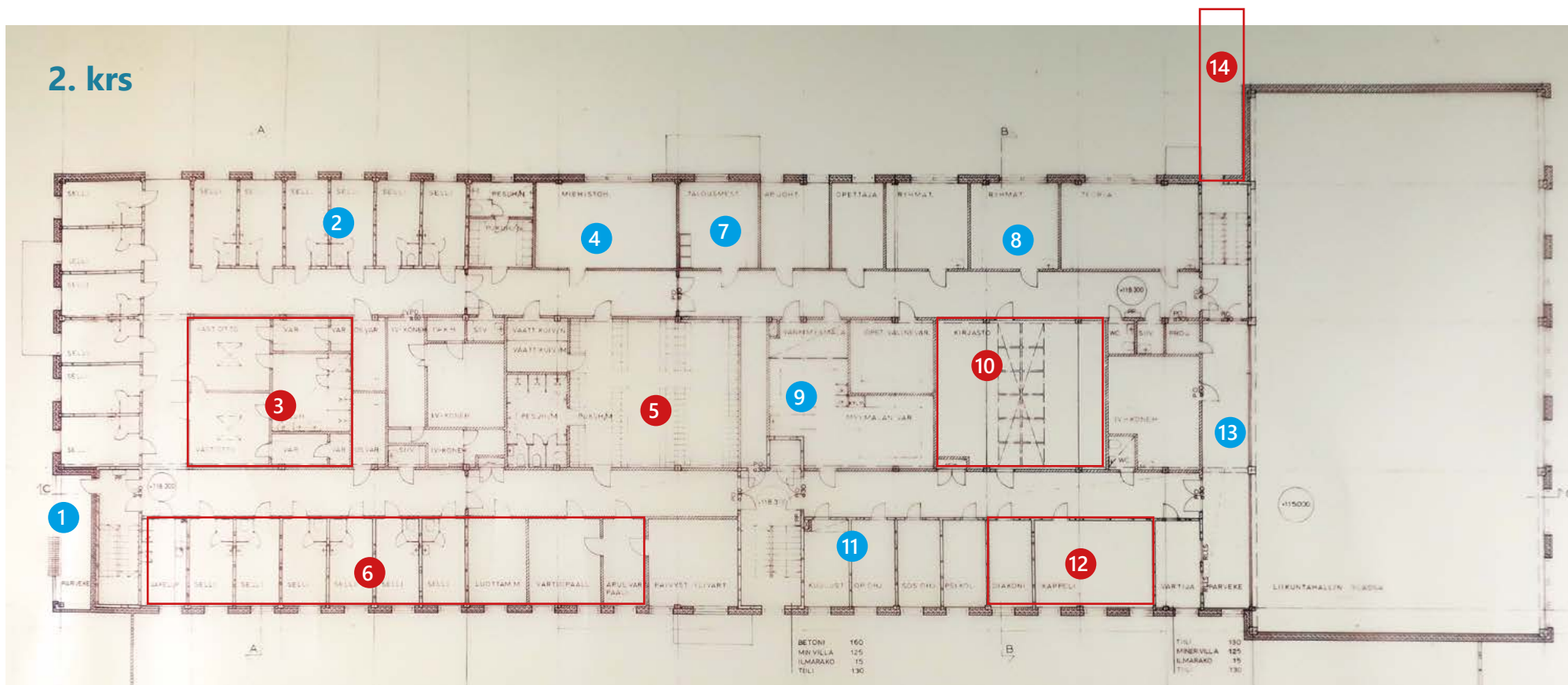
Keskusrakennuksen arkkitehtuuri on suoralinjaista ja sulkeutunutta. Syvärunkoinen ja muurimainen rakennusmassa on pohjamuodoltaan suorakaide. Siinä on kaksi kerrosta sekä pieni kellari.

Julkisivumateriaalina on puhtaaksi muurattu punatiili, jonka jalustana on korkea betonisokkeli. Aukotus on epäsymmetrinen. Rakennuksessa on elementeistä tehty betonirunko, jonka pilarilinjat kulkeva keskellä ja ulkoseinillä. Pituussuuntainen palkisto kannattaa välipohjien ontelolaattoja. Liikuntasalin katossa on poikittaiset TT-betonilaatat.

Rakennuksessa on taakse kallistuva pulpettikatto, jonka katteena on ruskea konesaumattu pelti. Puurunkoisissa ikkunoissa on tummanruskea kuultomaalaus ja ulkopuoliset kalterit. Rakennuksessa on koneellinen tulo- ja poistoilmanvaihto.

- 1 Transitaula
- 2 Valvomo
- 3 Keittiö
- 4 Keittiön varastot
- 5 Vankien ruokailu
- 6 Henkilökunnan ruokailu
- 7 Kanttiini
- 8 Kokoustila
- 9 Vaatehuollon käytävä
- 10 Bändihuone
- 11 Kirjasto (entinen saunaosasto)
- 12 Kuntosali
- 13 Liikuntavälinevarasto
- 14 Liikuntasali
- 15 Yhdyskäytävä vankiosasto 2:lle.

2. krs

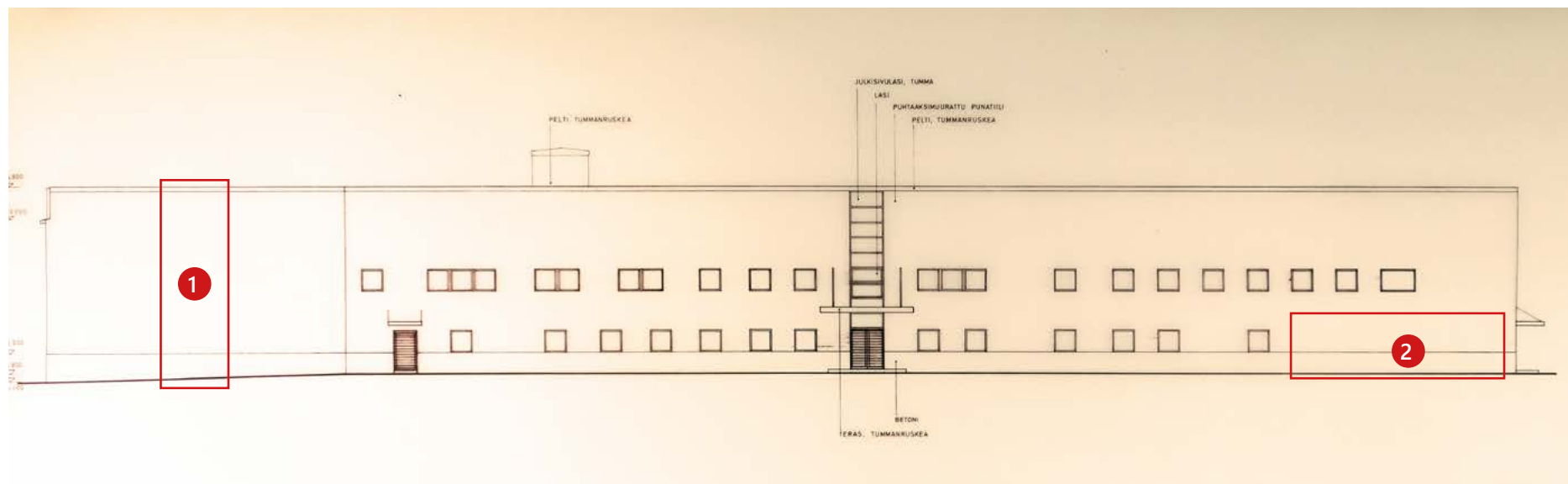
Keskusrakennuksen toinen kerros 17.8.1981 päivätys-sä piirustuksessa. Oikeassa reunassa on liikuntasalin yläosa. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Säilyneisyys ja muutokset

Ulkoisesti rakennus on säilynyt lähes alkuperäisenä. Myös materiaalit, värit ja keskeiset rakennusosat ovat alkuperäisiä.

Mainittavia muutoksia ovat etupihalle tehty autokatos ja hallintorakennukseen tehty yhdyskäytävä. Ensimmäisen kerroksen ruokasalista on erotettu tilat kanttiinille, henkilökunnan ruokailuhuoneelle sekä kokoustilalle. Rakennuksen saunatiloista on luovuttu, ja niiden paikalle on tehty uusi kirjasto. Toisen kerroksen vanha kirjastohuone on muutettu kappeliksi.

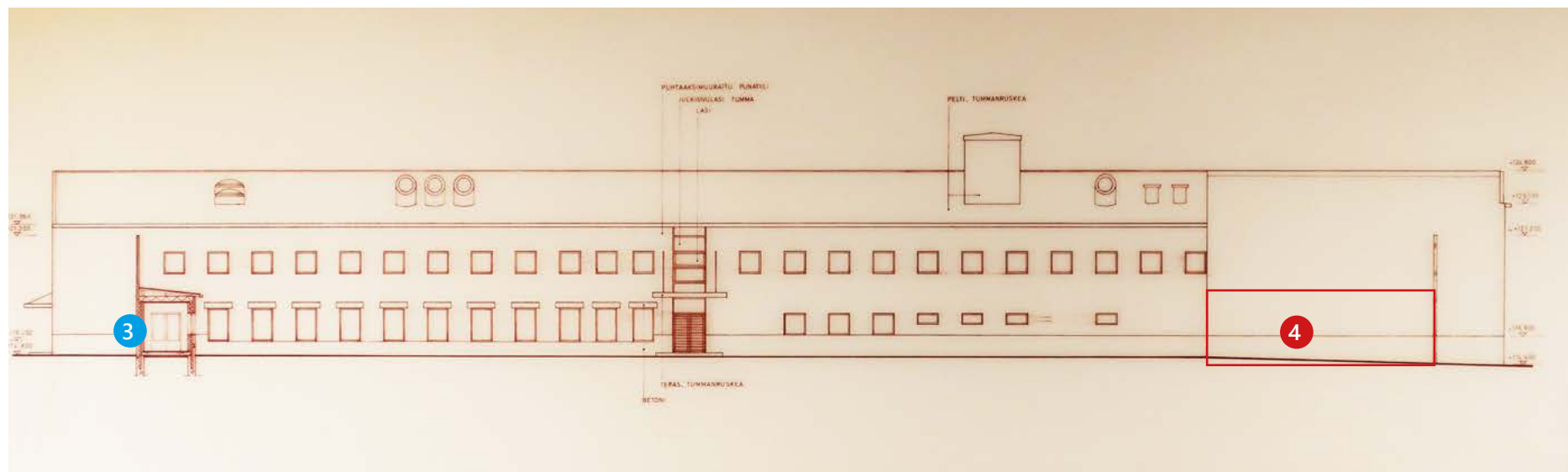
- 1 Parveke
- 2 Matkasellit
- 3 Vankien vastaanottotilat
- 4 Henkilökunnan kokoontumistila
- 5 Henkilökunnan pukuhuoneet
- 6 Valvontahuoneet ja varastot
- 7 Toimistot
- 8 Luokkahuoneet
- 9 Monikäyttötila
- 10 Kappeli (entinen kirjasto)
- 11 Toimistot
- 12 Videoneuvotteluhuone
- 13 Liikuntasalin katsomoparvi
- 14 Yhdysosa hallintorakennukseen

Päärakennuksen etujulkisivu itään eli hallintorakennuksen välipihan suuntaan. KUVA: Kansallisarkisto

- 1 Lisäty yhdyskäytävä hallintorakennukseen (2003)
- 2 Lisäty autokatos (2003)

- 3 Yhdyskäytävä vankiosastolle 2
- 4 Yhdyskäytävä vankiosastolle 1

Päärakennuksen takajulkisivu länteen eli vankien ulkoilupihalle. KUVA: Kansallisarkisto

Keskusrakennuksen pääty pohjoiseen.

Keskusrakennuksen pääty etelään. Päädyssä on vankilan liikuntasali.

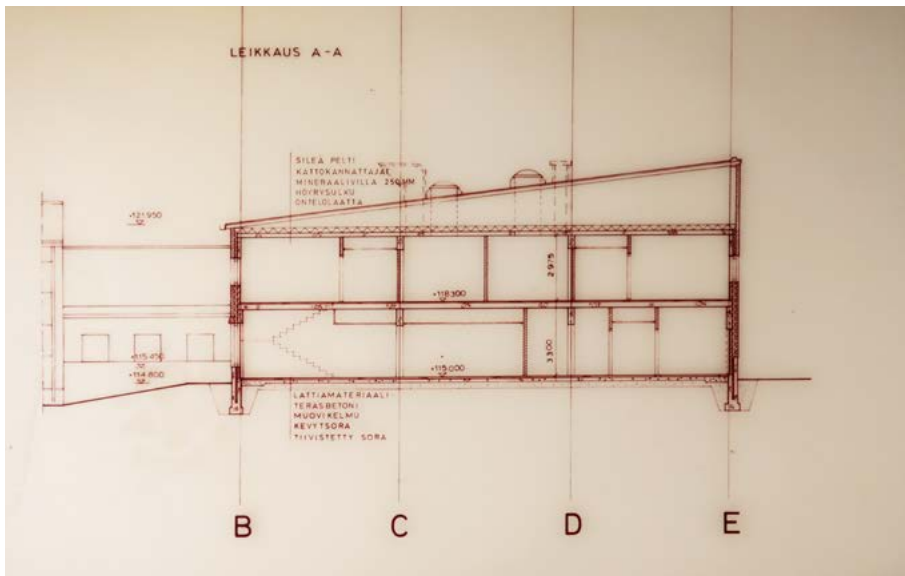
VASEMALLA: Pohjoispäädys-
sä on kaksi ka-
toksella suojat-
tu huolto-ovea,
jotka johtavat
keittiöön ja sen
varastotiloihin.

OIKEALLA: Nä-
kymä etupihalta
kohti keskus-
rakennuksen
pääovea.

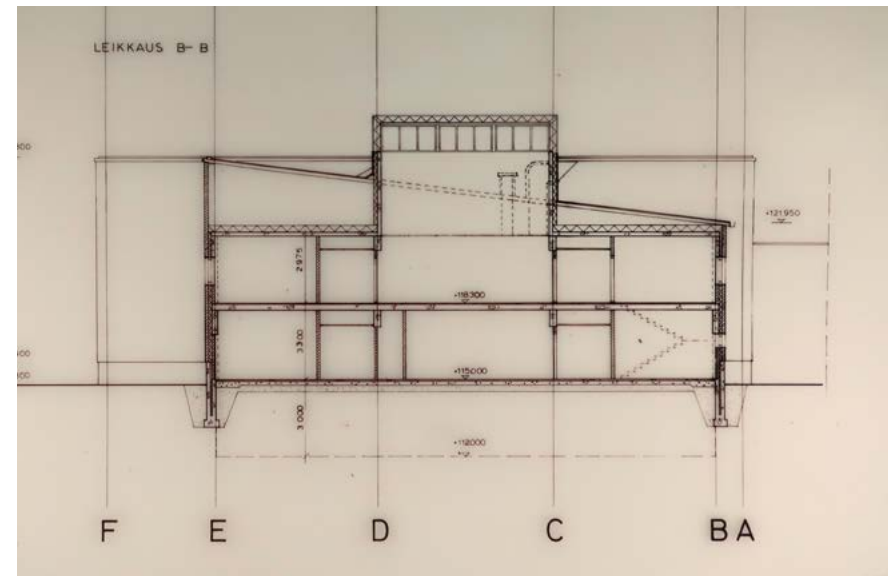

OIKEALLA: Ensimmäisen
kerroksen
ikkuna.

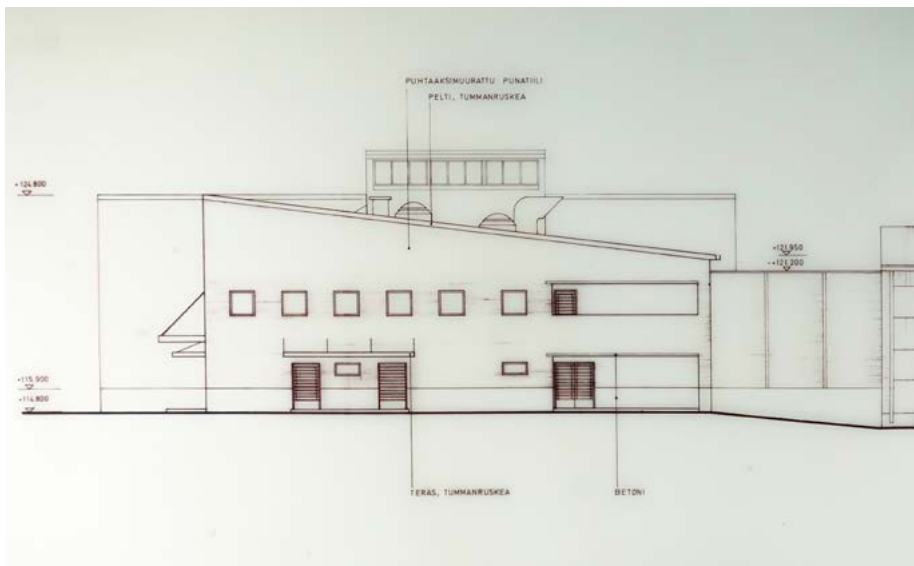

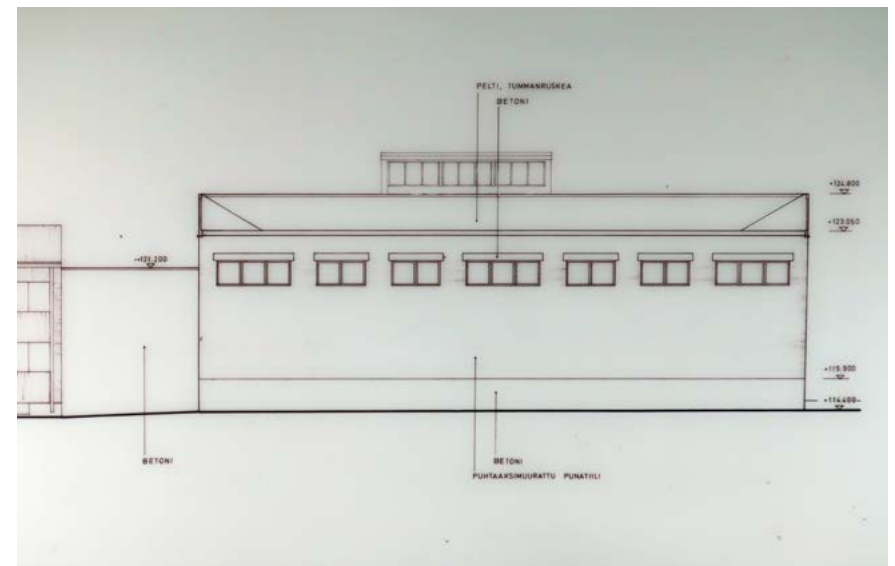
Keskusrakennuksen leikkaus ruokasalin kohdalta. Alapohjana on maanvarainen laatta. Väli-pohjissa on ontelolaatat. KUVA: Kansallisarkisto

Keskusrakennuksen leikkaus nykyisen kappelin kohdalta. Pulpettikatto laskeutuu vanki-lan sisäpihalle. KUVA: Kansallisarkisto

Keskusrakennuksen päätyjulkisivu pohjoiseen. KUVA: Kansallisarkisto

Keskusrakennuksen liikuntasalin julkisivu etelään. KUVA: Kansallisarkisto

Peltikaton saumoissa on käsityön leima. Kattoa on myöhemmin tiivistetty ja maalattu.

Yleisnäkymä päärakennuksen vesikatolta. Katolle on myöhemmin lisätty lumiesteitä ja kulkusilloja.

Tuulettuvalle ullakolle on lisätty puhallettavaa eristettä. Kulkutiet on tehty lankuista.

Kattoikkunassa on korkealle pellitetty kaulus ja muovikupu. Rakennerratkaisu on alkuperäinen.

Valokuilu tehtiin tuomaan luonnonvaloa vankilan kirjastoon. Nykyisin se valaisee samalla paikalla olevaa kappelia.

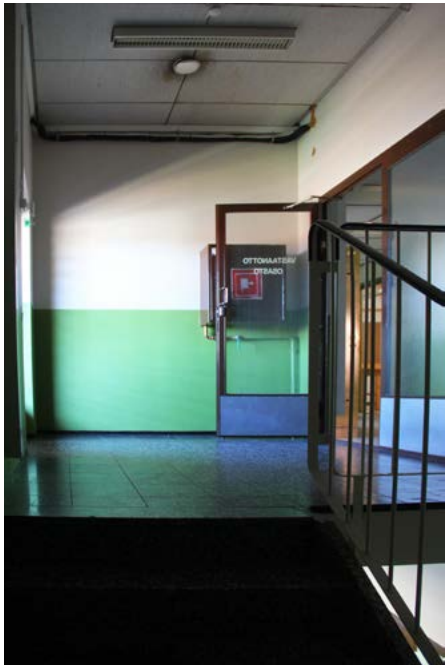
Pääporras toiseen kerrokseen. Oikealla näkyvä porras laskeutuu kellariin.

Porrashuone ensimmäisen ja toisen kerroksen lepotasanteelta nähtynä.

Portaassa on mosaiikkibetoniset askelmat. Teräksisessä pinnakaiteessa on muovipintainen käsijohde.

Pohjoispäädyssä olevat portaat nousevat ruokasalista vastaanotto-osastolle. Vasemmalla on parveke.

Pohjoispäädyn porrashuoneen yhteydessä on henkilökunnan taukopaikannaan käyttämä tuuletusparveke.

Porrashuoneet ja hissi

Keskusrakennuksessa on kolme porrashuonetta. Pääporras sijaitsee rakennuksen keskellä, vankipihan puoleisella sivulla. Toinen porrashuone on rakennuksen pohjoispäädyssä. Sitä kautta liikutaan alakerran ruokasalin ja yläkerran vastaanotto-osaston välillä. Kolmas porrashuone on eteläpäädyssä, ja sitä kautta pääsee liikuntasalin parvelle sekä toisen kerroksen käytävään.

Rakennuksen hissi sijaitsee pääportaan yhteydessä. Vuonna 2008 uusitun hissin kapasiteetti on 500 kg tai kuusi henkilöä. Hissin konehuone sijaitsee kellarissa.

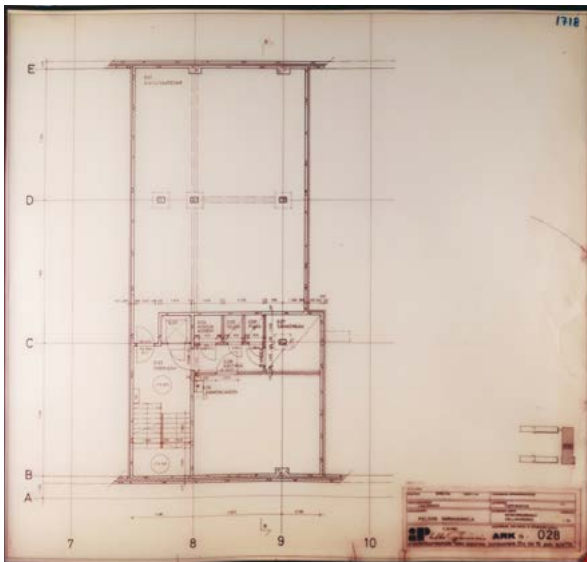
Keskusrakennus / Kellari

Kellarin aulassa on hissien ala-asema ja konehuone. Vasemmalla näkyvä ovi johtaa siviilivaatevarastoon ja oikealta pääsee teknisiin tiloihin.

Siviilivaatevarasto. Varaston ovi on varustettu vankkoilla kaltereilla.

Kellari

Kellarikerros on pieni ja se muodostuu muutamasta rakennuksen keskelle sijoittuvasta tilasta. Suurin tila toimi vankien siviilivaatevarastona. Toinen tilasarja on sijoitettu pienen käytävän varrelle. Siihen kuuluu rakennuksen tekniikkatiloja kuten lämmönjakohuone, sähköpääkeskus sekä telekeskus.

Kellarikerroksen pohjapiirros. Kellari-tilat sijaitsevat rakennuksen keskellä.
KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Lämmönjakohuone kellarissa.

Näkymä ruokasalin ovelta. Oikealla on keittiö ja sen jakolinjasto. Vasemmalla on koulutustila ja sen takana vankilan kanttiini.

Vankilan kanttiini on sijoitettu ruokasalin lounaisnurkkaan. Kanttiinista vangit voivat ostaa elintarvikkeita sekä pientä käyttötavaraa.

Näkymä ruokasalin perältä kohti keskuskäytävää.

Ruokasali

Keskusrakennuksen ensimmäisen kerroksen pohjoispääty jakautuu ruokasalin ja keittiön kesken. Ruokasalissa on pitkät ruokapöydät ja niihin ripustettavat selkänöjättömät istuimet. Ruoka noudetaan avoimelta tarjoilutiskiltä ja astiat palautetaan ruokasalin oven viereen sijoitetulle astialinjastolle.

Ruokasalista on erotettu keveillä väliseinillä henkilökunnan ruokasali sekä pieni koulutustila ja kanttiini. Nämä myöhemmin rakennetut tilat ovat pienentäneet ruokasalia ja rajanneet vankien näkymiä ruokasalista vankilan pihalle.

Henkilökunnan ruokailutila on erotettu keveillä väliseinillä omaksi tilakseen. Tilan kalustus poikkeaa ruokasalin kalustuksesta.

Ruokasalin toisesta nurkasta on erotettu vastaavalla tavalla pitkänomainen koontumis- ja koulutustila.

Näkymä valmistus keittiöön. Vasemmalla on keittiön toimisto.

Kuivien ruoka-aineiden varasto.

Seinät on laatoitettu valkoisilla neliölaatoilla.

Sivukäytävällä on kylmäsäilytystiloja.

Alakatossa on perforoitu metallikasetointi.

Lattiassa on harmaa epoksimassa.

Keittiö

Keskusrakennuksen pohjoispäädyn etupihan puoleisessa osassa on suuri valmistuskeittiö. Keittiötyöt ulkoistettiin vuonna 2019 valtion turvakriittisten laitosten ruokahuollosta vastaavalle Leijona Cateringille Oy:lle.

Keittiön varustuksiin kuuluvat parilat, uunit, kippikattilat, lämpökaapit ja astianpesulinjastot. Erillisiä huonetiloja ovat emännän toimistohuone, henkilökunnan taukhuone ja sosiaalilat.

Keittiön tilasarjaan liittyy sivukäytävä, jonka varrelle on sijoitettu ruoka-aineiden kylmä- ja kuivasäilytystilat. Varastoihin on suora yhteys rakennuksen pohjoispäädyn huolto-ovilta.

Näkymä tarjoilutiskiltä keittiön eteläpäättyyn.

Transitaula vankilan sisäpihan suunnasta. Aulan keskellä on metallinilmamaisinportti.

Aulan keskiosassa on entinen porttivalvomo. Valvonta keskitettiin 2000-luvulla uuteen hallintorakennukseen.

YLLÄ: Transitaula pääoven suunnasta. Käytävän vasemmalla puolella on vaatevarastoon johtava käytävä ja sen jälkeen valvomo. Oikealla puolella on keittiö ja ruokasali. Käytävän päässä näkyvä ovi johtaa vankipihalle.

Transitaula

Keskusrakennuksen keskellä kulkeva poikkikäytävä eli transitaula toimi siirtymätilana vankilan eri osien välillä. Aulan puolivälissä on lasiseinällä varustettu valvomo.

Aula johtaa hallintolan puoleiselta välipihalta vankien asuinsiipien rajaamalle sisäpihalle. Aulan pohjoispuolella on ruokasali ja keittiö. Eteläpuolella on kaksoiskäytävä, jonka varrella on vaatehuollon tiloja, kirjasto sekä liikunta- ja harrasteliloja. Aulan kautta kuljetaan myös sisäpihan puolella sijaitsevaan pääportaaseen.

Rakennuksen eteläpäädyssä on kaksoiskäytävä. Itäisen käytävän varrella on vaatehuollon tiloja.

Vaatevarasto

Liinavaatevarasto

Vaatehuolto ja -varastot

Vankilan vaatehuolto vaatekorjaamoinen ja pesuloinen muodostivat toiminnallisen kokonaisuuden yhdessä vankivaatevaraston ja liinavaatevaraston kanssa. Alkuperäisessä suunnitelmassa ne sijoitettiin vankien saunan ja pesutilojen läheisyyteen.

Edellä mainitut toiminnot sijaitsivat keskusrakennuksen eteläosassa kaksoiskäytävän varrella. Etupihan puolella on pesutiloja ja ikkunattomassa keskiosassa vaatevarastot. Pyykkihuolto oli toiminnan loppuvaiheessa ulkoistettu, mutta vankilalle jätettiin myös omaa kapasiteettia pestä ja huoltaa vaatteita.

Vankilan pesulassa oli neljä pesukonetta. Suurin osa pyykistä toimitettiin keskuspesulaan.

Vankilan kirjasto on muuttanut useaan otteeseen. Nykyiset tilat tehtiin ensimmäiseen kerrokseen, entisen saunaosaston paikalle.

Vankilan kuntosali sijaitsee liikuntasalin vieressä.

Ensimmäisen kerroksen soittohuone.

Harrastetilat

Keskusrakennuksen kaksoiskäytävän läntisellä käytävällä on kirjasto sekä harrastetiloja. Ikkunattomassa keskiosassa on soittimilla varustettu bändihuone sekä vankien kuntosali. Kuntosalista on yhteys viereiseen liikuntasaliin.

Ensimmäisen kerroksen harrastetiloihin lukeutuu myös vankilan kirjasto. Se sijaitsi aluksi toisessa kerroksessa, jossa se toimi opetustiloihin liittyneenä lukusalina. Myöhemmin kirjastolle peruskorjattiin uudet tilat alakerrasta puretun saunaosaston paikalle.

Vuonna 2022 Pelson vankilan kirjaston nidemäärä oli peräti 5600, josta kirjoja oli 3900. Valikoimaan kuului myös äänilevyjä, kirjoja ja lehtiä.¹

1 Kauhanen 2024 s. 353

Näkymä katsomoparvelta alas liikuntasaliin. Joustava parkettilattia on uusittu 2000-luvulla

Näkymä liikuntasalin pohjoisseinän suuntaan. Käytävään johtavien ovien yläpuolella on katsomoparvi. .

Liikuntasali

Liikuntasali tehtiin osaksi vankilan kuntouttamisosastoa ja siitä tuli Vaalan kunnan uudenaikaisin liikuntatila. Seitsemän metriä korkeassa salissa pelattiin lento-, kori-, sulkapalloa sekä pöytätennistä. Salissa pelattiin sarjapelejä, minkä vuoksi pelikenttien tuli täyttää lajiliittojen hyväksymät mitat.

Liikuntasalia käytettiin myös teatteri- ja konserttisalinä, juhlasalinä ja laitoksen kokoontumistilana. Toiseen kerrokseen tehtiin parvi, joka toimi katsomona. Elokuvien esittämistä varten tila varustettiin pimennysverhoilla. Kuva heijastettiin ikkunaseinälle parvella olevasta elokuvakonehuoneesta.

Kuntouttamisosaston tilasarjaan kuuluu myös kuntosali, liikuntavälinevarasto ja tuolivarasto, joita voitiin käyttää vieraillevien esiintyjien pukutiloina. Alkuperäisessä suunnitelmassa liikuntatiloista oli yhteys viereisen saunaosaston pesutiloihin.

Salin katto on rakennettu TT-laattaelementeistä. Palkkivälit on paneloitu mäntylaudalla.

Keskusrakennus / Kerros II

vankila

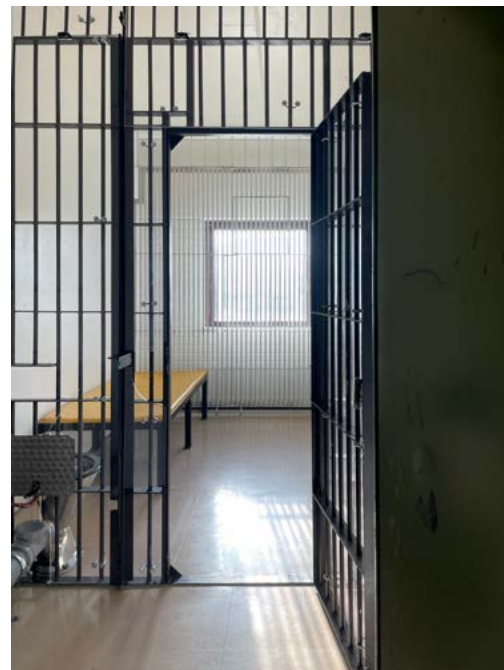
Toisen kerroksen vastaanotto-osaston käytävä. Käytävän vasemmalla puolella on vartijoiden toimistotiloja ja ikkunattomassa keskiosassa aputiloja. Perällä on parveke ja päätykäytävä.

Vastaanottohuone, jossa saapuvan vangin tavarat tarkastetaan ja varastoidaan takana näkyvään varastohuoneeseen.

Matkasellejä käytettiin uuden tai siirrettävän vangin tilapäiseen majoittamiseen.

Vastaanotto-osaston eristysselli.

Vastaanotto-osaston peseytymistilat.

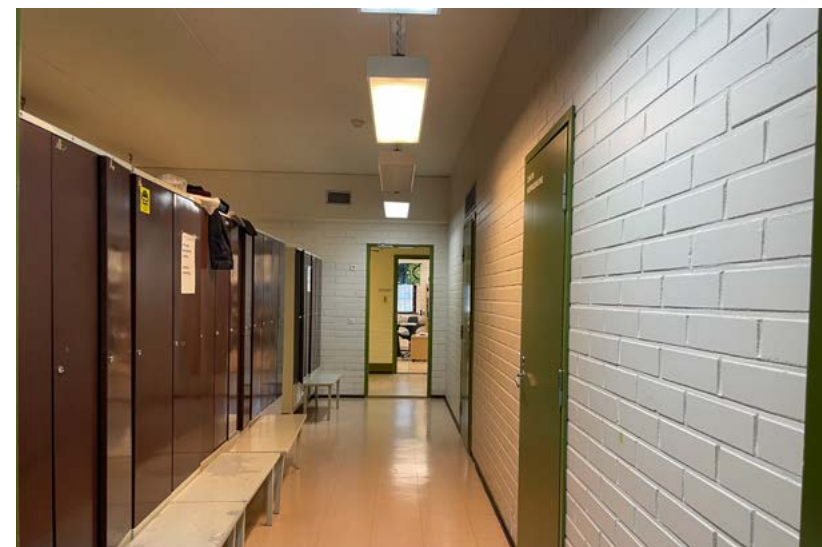
Vastaanotto-osasto

Vastaanotto-osaston tehtäviin kuului uuden vangin vastaanottaminen ja majoittaminen ennen lopullista sijoitusta. Osastolla majoitettiin myös siirrettäviä vankeja. Vastaanotto-osastolle saapuva vanki tarkastettiin ja vaetetettiin. Henkilökohtaiset tavarat toimitettiin varastoon.

Pelson vankilan vastaanotto-osasto toimi keskusrakennuksen toisen kerroksen pohjoispäädyssä. Osastolla on matkasellejä, eristysselli, vankien vastaanottotilat ja peseytymistilat. Tilasarjaan kuuluu myös osaston toimisto sekä henkilökunnan sosiaali- ja taukotilat.

Vastaanotto-osasto on alkuperäisessä käytössä. Osastolla on tehty aikojen saatossa vain vähäisiä tilamuutoksia.

Henkilökunnan puku- ja peseytymistilat sijaitsevat kaksoiskäytävän ikkunattomassa keskiosassa.

Vastaanotto-osaston vartijan toimisto

Luokkahuone toisen kerroksen eteläpäädyssä. Tilan varustus ja kalusteet on uusittu.

Henkilökunnan taukokuone sijaitsee vastaanotto-osaston vieressä.

Työtilat ja luokkahuoneet

Keskusrakennuksen toisen kerroksen eteläpäädyssä on vankilan opetustiloja sekä henkilökunnan työhuoneita. Luokkahuoneiden varustukseen on lisätty videotauluja ja opetustilojen kalusteita on uusittu.

Vankilan henkilökunnan toimistot siirrettiin pääosin hallintorakennukseen sen valmistuttua vuonna 2004. Keskusrakennuksen toiseen kerrokseen jäi muutamia toimistohuoneita sekä henkilökunnan taukokuone.

Työhuone.

Näkymä kappelin ovelta.

Kattoikkuna tehtiin alun perin kirjastoa varten. Nykyisin se tuo juhlavuutta kappeliin.

Näkymä kappelin perältä kohti alttaria. Etualalla on palvelusten säästykseen käytetyt sähköurut.

Kappeli

Keskusrakennuksen kappeli sijaitsee nykyisin toisen kerroksen tilassa, jossa toimi alun perin vankilan kirjasto. Tilan erikoisuus on korkea kattoikkuna, joka antaa epäsuoraa ylävaloa huoneen keskiosaan.

Kappelissa on järjestetty jumalanpalveluksia, vihity avioliittoon ja päästy ripiltä. Vuoteen 2011 toimituksista vastasi Pelson vankilan oma vankilapappi.¹

Kappelin puukalustus on pääosin vankien tekemä. Alttaritaulu saatiin Kuopiosta 2010-luvulla.² Kappelin vihkimys poistettiin, kun vankilan toiminta päättyi.

1 Kauhanen 20224 s. 358

2 ibid. s. 286

Kappelin puukalusteet ovat vankien tekemät. Kappelissa on oma ehtoollisastiasto.

Vankiosasto 1

vankila

Vankiosasto 1:n julkisivu etelään. Keskellä on vuonna 1963 valmistunut vanha osa ja vasemmalla vuonna 1984 valmistunut laajennusosa. Kuvan oikeassa reunassa on keskusrakennuksen pääty.

Lähikuva laajennusosan eteläjulkisivusta vankilan aidan takaa kuvattuna.

Kahden rakennusvaiheen liittymäkohta eteläjulkisivulla.

Ensimmäisen rakennusvaiheen kellarikerroksen maanpäällinen osa on tiiliverhoilu.

Osasto 1:n liittyminen keskusrakennukseen. Korkean betonimuurin takana on rakennusten välinen yhdysosa.

7.4 Vankiosasto 1

Vankiosasto 1 on toinen Pelson vankilan kahdesta pysyvästä asunto-osastoista. Sen ensimmäinen rakennusvaihe valmistui vuonna 1963 oikeusministeriön vankeinhoito-osaston arkkitehti Henno Kamppurin laatiman suunnitelman mukaan. Osasto korvasi Kantosaaren vanhat puurakenteiset vankiosastot sekä Lintukummun siirto-osaston. Rakennusta jatkettiin vuonna 1983-1984 arkkitehti Ilkka Pajamiehen suunnitteleamalla laajennusosalla.

Arkkitehtuuri

Rakennuksessa on kaksi kerrosta, joiden lisäksi vanhemmassa osassa on täysikokoinen kellarikerros. Lyhyträystäisen satulakaton katteena on punainen kuituaaltosementtilevy. Julkisivumateriaalina on nauhamaisesti ikkunalinjaan asennettu oranssi mineriittilevy, joka kerrosten välissä on harmaa ja aaltopintainen. Päädyissä ja sisäänkäyntiympäristöissä on puhtaaksi muurattu punatiili. Arkkitehtuurin tyyli on tyypillinen myös saman aikakauden asuinkerrostaloille.

Vanhemmassa osassa on niin kutsuttu kirjahyllyrunko, jossa kantavina rakenteina toimivat paikalla valetut väliseinät. Välipohjat on toteutettu kaksoislaattana. Ulkoseinät ovat ulkopuolelta eristettyjä ja levyverhoituja tiilimuureja. Ikkunoiden puuosat on maalattu valkoisiksi.

Maanpäällisissä kerroksissa 3-6 hengen vankisellit ja aputilat on ryhmitelty keskuskäytävän varrelle. Kellarikerroksessa tilajako on monimuotoisempi. Pintamateriaalit ovat aikakauden laitosrakentamiselle tyypillisiä. Vankilan erityispiirteitä ovat kaltereilla varustetut ikkunat ja turvalaitteilla varustetut vankisellien ovet. Turvallisuus ja valvottavuus on huomioitu kaikissa tiloissa.

1980-luvun laajennusosassa on paikalla valettu betonirunko ja julkisivut on verhoiltu punatiilellä. Ikkunat ovat yksi- tai kaksiosaisia ja väriltään tummanruskeita. Laajennusosassa ei ole varsinaista kellarikerrosta.

Sisäänkäynti vankipihalta on sijoitettu syvennykseen. Ulko-ovi on syvennyksen oikeanpuoleisessa sivuseinässä.

Vankiosasto 1:n länsipäättyyn tehty laajennusosa sisäpihan puolelta. Rakennusvaiheiden liittymäkohdassa on katettu sisäänkäynti laajennusosan porrashuoneeseen.

VASEMMAL-
LA: Vanki-
osasto 1:n
pääty länteen.

Perustiedot

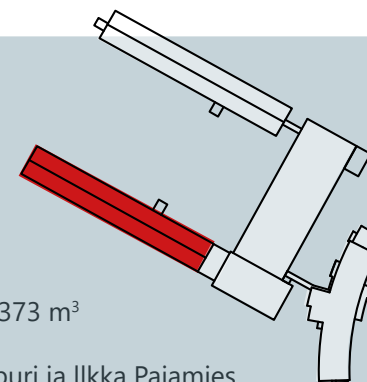
Nimi: Vankiselliosasto 1

Rakennusnumero: 306962

Laajuus: bruttoala 2710 kem², tilavuus 8373 m³

Suunnittelijat: Arkkitehdit Henno Kamppuri ja Ilkka Pajamies

Rakennusaika: 1963, laajennus 1984

Vankiosasto 1:n yksikerroksinen yhdyskäytävä liittyy keskusrakennuksen eteläosaan.

Vanhan osan julkisivu on verhoiltu nauhamaisesti kahdella erivärisellä kuitusementtilevyllä. Ikkunat on sijoitettu tasavälein.

Pihalle johtava sisäänkäynti on vedetty sisään julkisivulinjasta. Syvennys on päällystetty liuskekievellä. Pilareissa on keraaminen laatta.

Entisen vartiotoimiston betonijalusta.

Säilyneisyys ja muutokset

Osasto 1:n rakennusosien kerrostumat ovat säilyneet tunnistettavina sekä molempien rakennusvaiheiden ajalta. Vanhan osan yksityiskohdissa näkyy vankien kädenjälki.

Vanhan osaston sisätiloja korjattiin vuonna 1989. Ikkunoita ja ovia on myöhemmin uusittu paikallisesti tarpeen mukaan. Lattiamateriaalien poikkeamat johtuvat yleensä paikallisista korjauksista. Uudistetut kylpyhuoneet ja pesutilat poikkeavat vallitsevasta 1960-luvun tyylistä.

Suurimpia ulkoisia muutoksia ovat vuonna 1984 länsipäätyyn tehty laajennusosa ja itäpäädyn kytkeminen keskusrakennukseen. Vanhasta osasta on purettu sisäpihan vartiotoimisto. Kellarikerroksen seinälinja on kaivettu esiin ja erotettu pihasta betonisella rintamuurilla. Molempien rakennusvaiheiden vesikatot ovat alkuperäisiä.

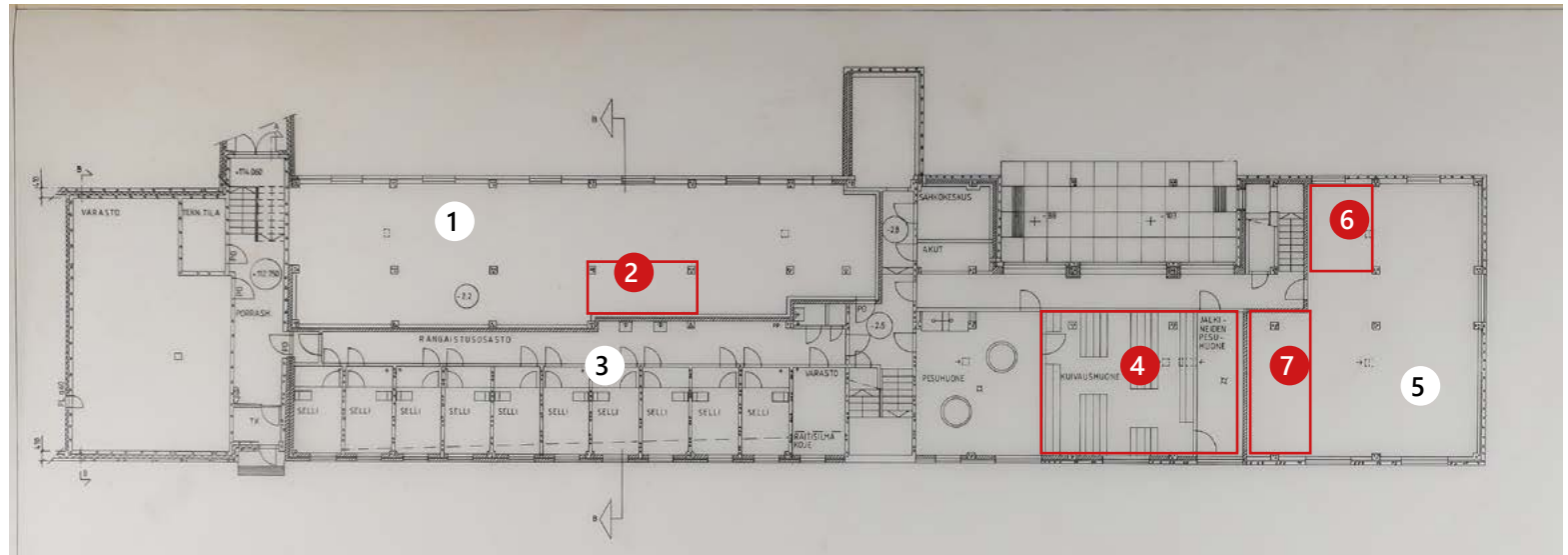

Vartiotoimisto alkuperäisellä paikallaan. Se tulit tarpeettomiksi 1980-luvulla teknisen valvonnan myötä. KUVA: Kansallisarkisto VAHO Ude 1:1

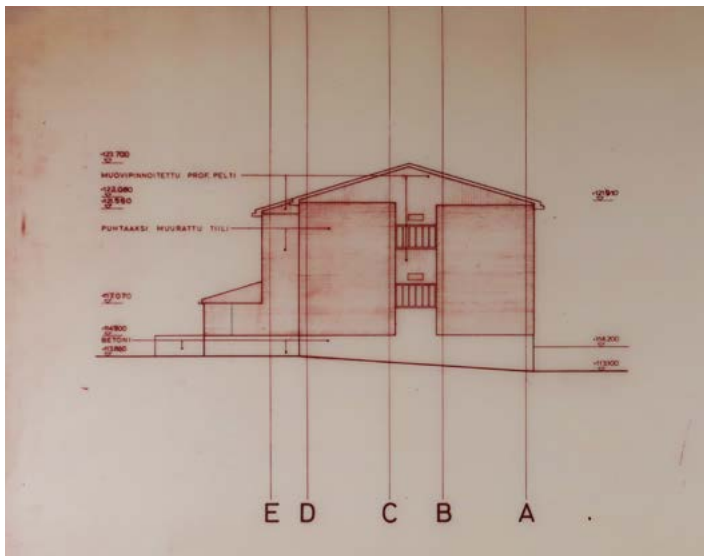
Vankiosasto 1

Käyttö-/tilamuutoksia:

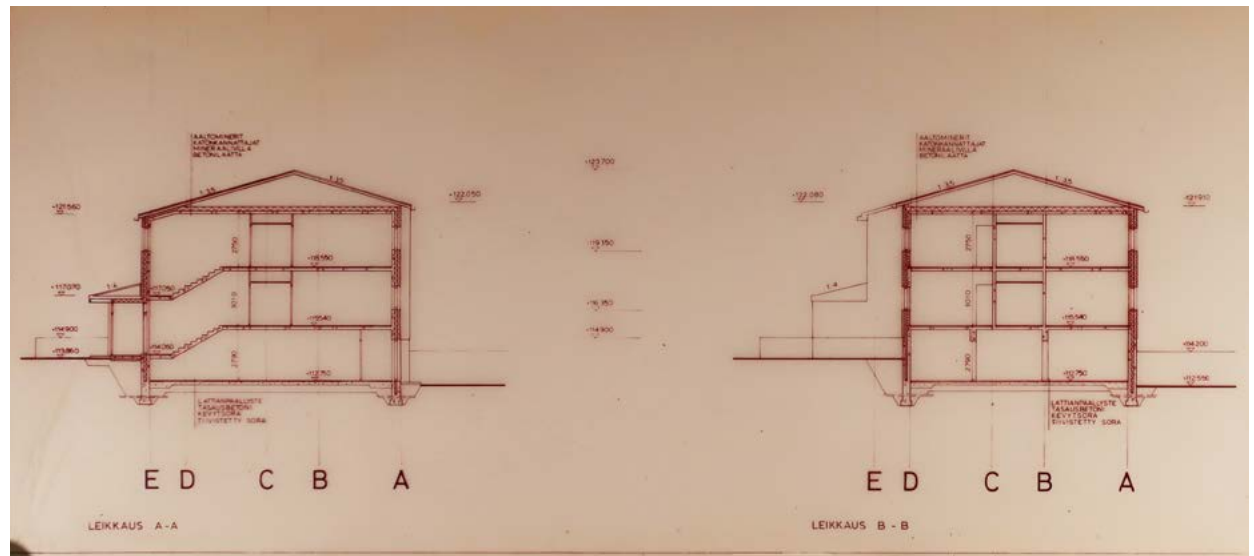
- 1 Päiväselliosasto (ent. matkaselliosasto)
- 2 Vartijan toimisto
- 3 Eristysosasto
- 4 Sauna (ent. pukuhuone)
- 5 Askartelutila
- 6 Askarteluohjaajan toimisto
- 7 Maalaushuone
- 8 Vartijoiden toimiston laajennus (ovimuutoksia)
- 9 Vankisellit (1963)
- 10 Vankisellit (1984)

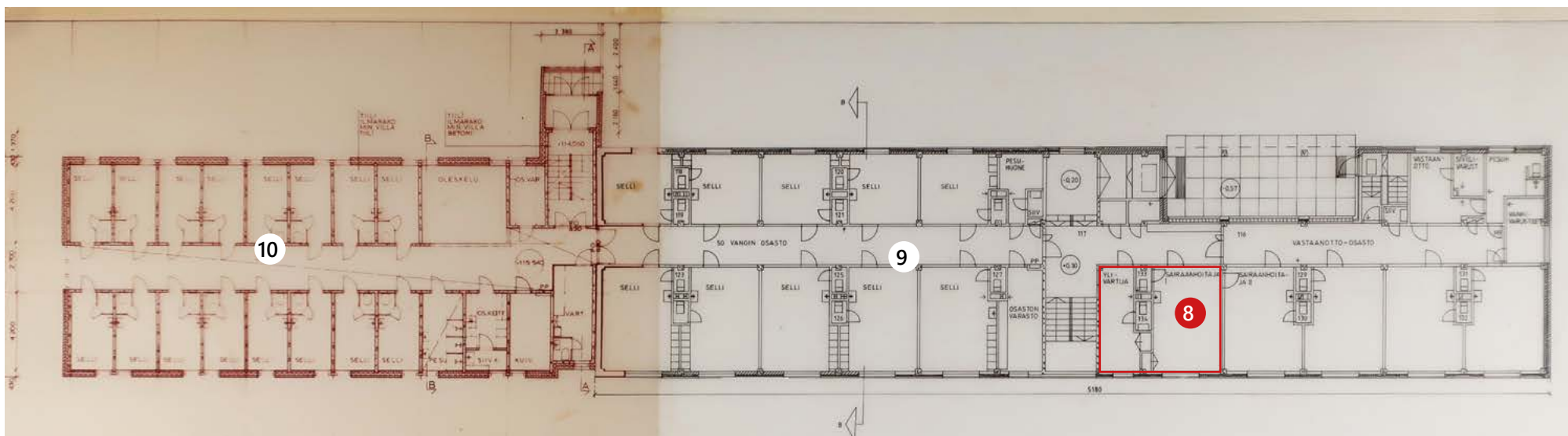
Vankiosasto 1:n kellarikerroksen pohjapiirustus. Muutosalueet on kehystetty punaisella. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

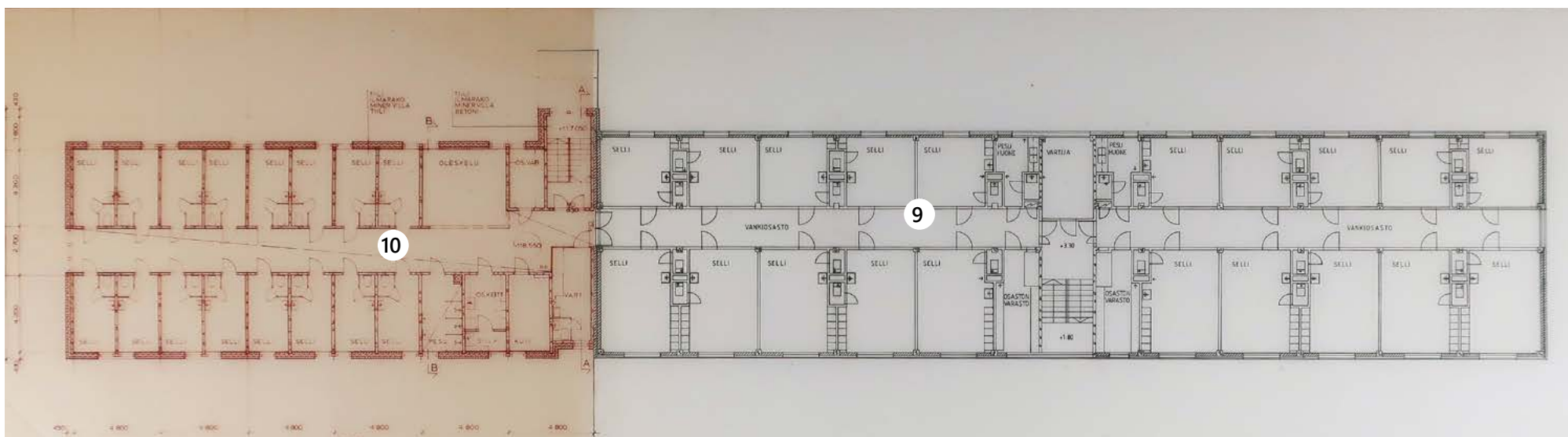
Vankiosasto 1:n laajennuksen päätyjulkisivu. KUVA: Kansallisarkisto

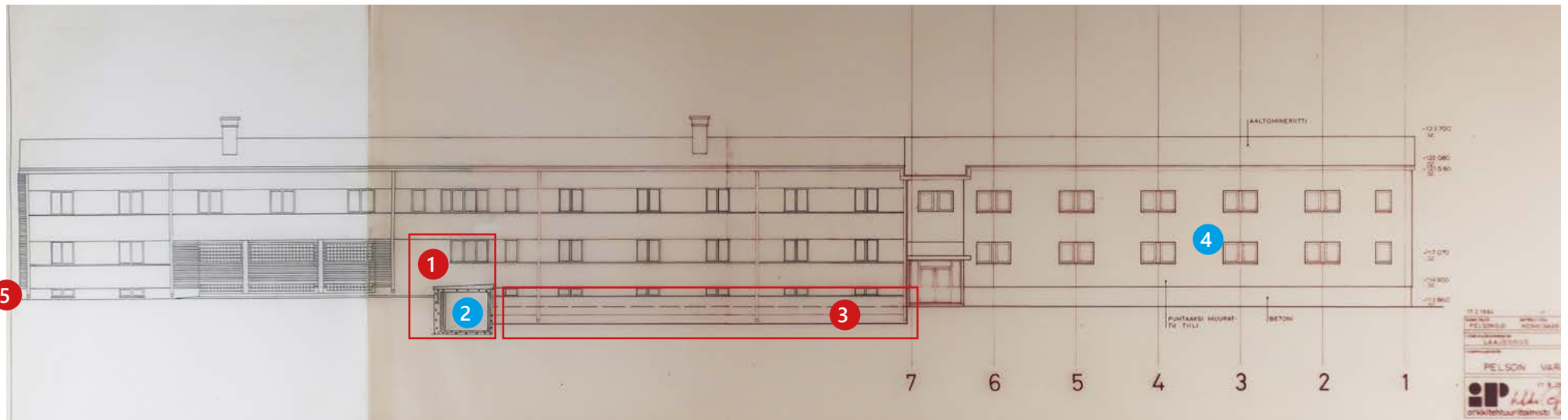
Vankiosasto 1:n laajennusosan leikkaukset porrashuoneen ja selliosaston kohdalta. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Vankiosasto 1:n ensimmäisen kerroksen pohjapiirustus. Huonejärjestys on lähes alkuperäinen. Oikealla näkyvän vastaanotto-osaston paikalle on tehty asuinsellejä. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

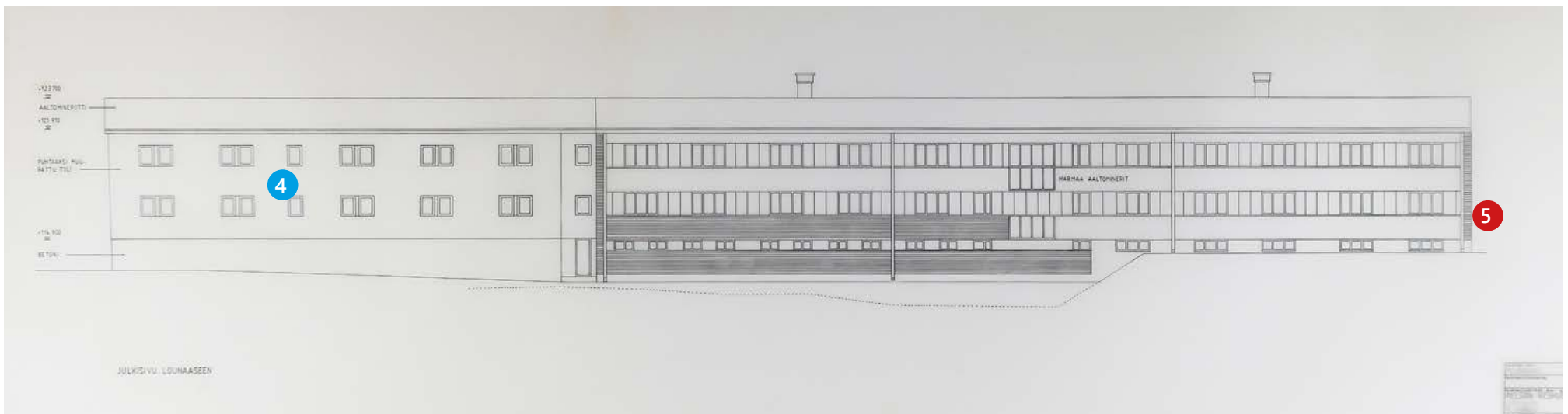
Vankiosasto 1:n toisen kerroksen pohjapiirustus. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Vankiosasto 1:n julkisivu pohjoiseen eli sisäpihalle. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

- 1 Vartiotoimisto purettu
- 2 Lämpökanaali sisäpihan ali
- 3 Kaivanto kellarin seinustalla.

- 4 Vankiosaston laajennus (1984)
- 5 Yhdysosa keskusrakennukseen

Vankiosasto 1:n julkisivu vankilan eteläpuolisten peltöjen suuntaan. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

YLLÄ: Osasto 1:n vesikatolla on alkuperäinen varttikate. Katon maali on kulunut ja puiset kulkutiet ravistuneet.

VASEMMALLA: Vankilarakennuksessa on kantikkaat ulkopuoliset vesikourut ja syöksyt.

OIKEALLA: Vankiosasto 1:n pääty keskusrakennuksen katolta kuvattuna. Vanhan osan kellarikerros on edessä näkyvän rintamuurin reunustamassa syvennyksessä.

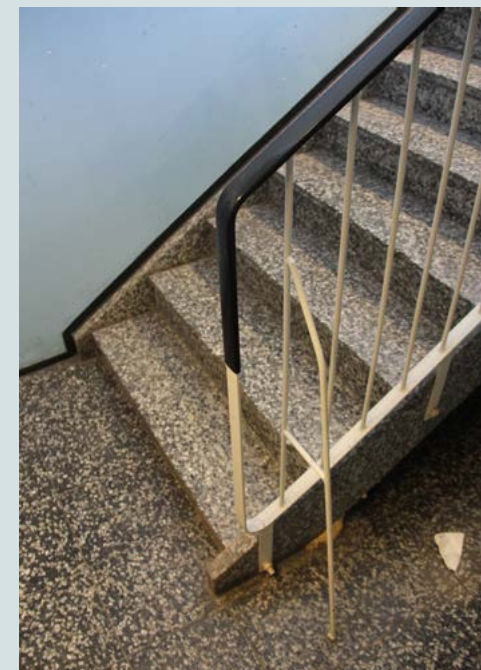
Vanhan osan kaksivartinen betoniporras nousee toiseen kerrokseen ja laskeutuu kellariin.

Vanhan osan portaan kaide tukeutuu kellarista ylös toiseen kerrokseen nouseviin terästankoihin.

Laajennusosan porrashuone ulko-oven suuntaan.

Laajennusosan mosaiikkibetonipintainen porras on elementtirakenteinen ja siinä on tehdasvalmisteinen metallikaide.

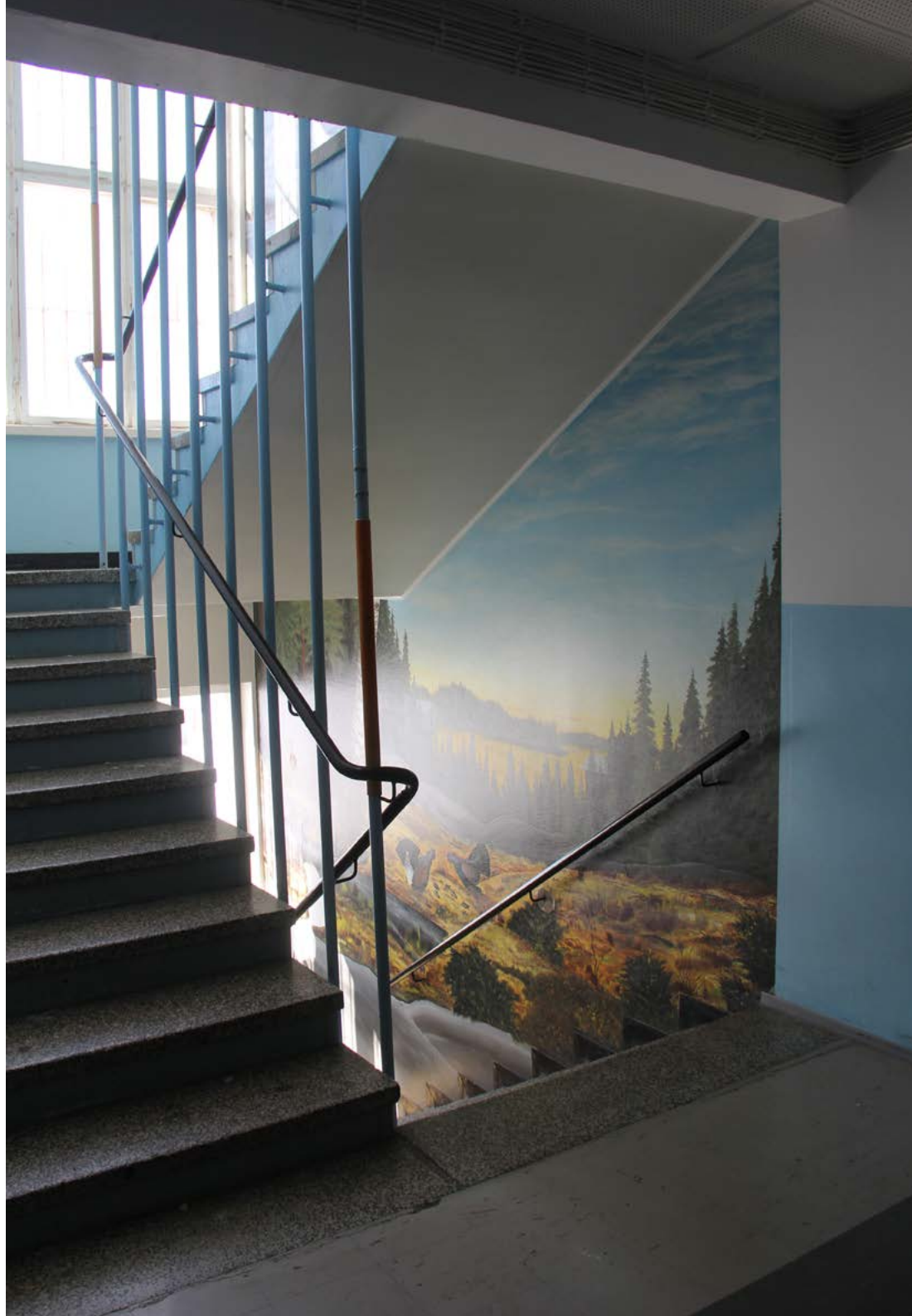
Porrashuoneet

Vankiosasto 1:llä on neljä porrashuonetta. Pääporras sijaitsee ensimmäisen rakennusvaiheen keskellä, josta on pääsy toisen kerroksen selliosastolle sekä kellarikerrokseen.

Porrashuoneeseen tullaan sisäänkäyntisyvennyksen sivulta kahden eteisen kautta. Pääportaassa on betonirunko ja mosaiikkibetoniaskelmat. Käsijohde on mustaksi maalattua puuta. Porrashuoneen suuri maisemaikkuna on uusittu kolmilasiseksi. Porrashuoneen seinässä on tuntemattoman vangin maalaama suuri kaksiosainen maisemamaalaus.

Toinen porrashuone sijaitsee laajennusosassa. Se on tyypillinen 1980-luvun elementtiporras, jossa on tehdasvalmisteinen pinnakaide. Porrasaskelmat ja lepotosot ovat mosaiikkibetonia.

Kolmas porras johtaa ensimmäisestä kerroksesta kellarikerroksen askartelutilaan. Neljäs porras sijaitsee vankiosasto 1:n itäpäätyyn tehdyssä yhdysosassa. Sen askelmat on laatoitettu muista poiketen harmaalla laotalla.

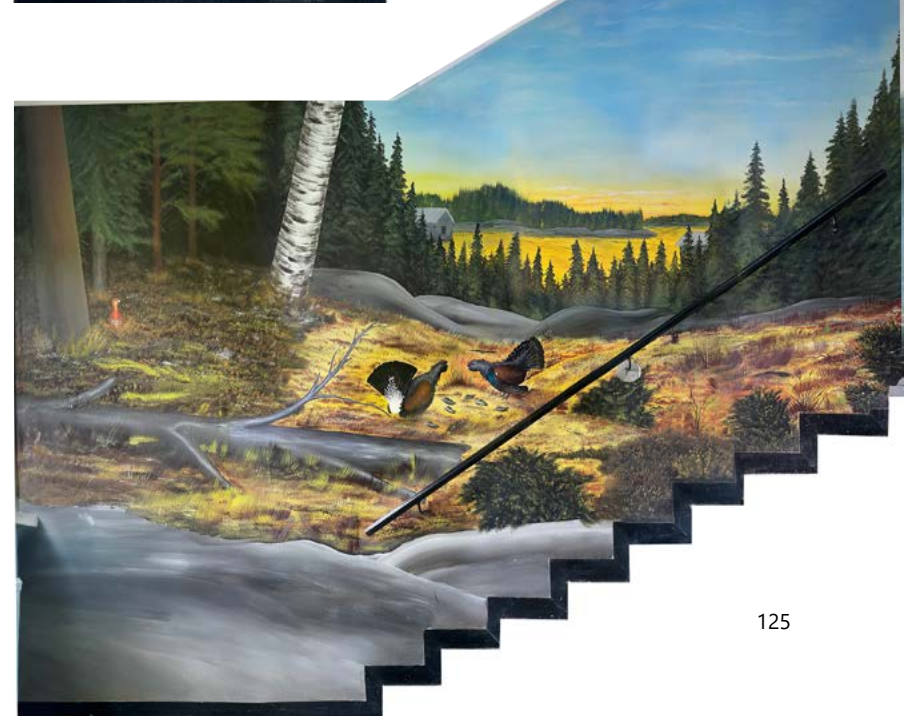
VASEMALLA:
Osasto 1:n
vanhan osan
porrashuo-
neessa on
vangin tekemä
kaksiosainen
seinämaalaus.

OIKEALLA:
Rekonstruktio
vankiosasto 1:n
porrashuoneen
seinämaalauk-
sesta. Ylempi
osa.

OIKEALLA:
Rekonstruktio
vankiosasto 1:n
porrashuoneen
seinämaalauk-
sesta. Alempi
osa.

vankila

Vankiosasto 1 / vanha osa

Alkuperäinen oviympäristö osasto 1:n porrashuoneessa. Keskellä näkyvä ovi johtaa vartijoiden toimistoon. Sivuseinillä olevat ovet johtavat keskuskäytävään.

Vanhan osan keskuskäytävä ensimmäisestä kerroksesta. Lasitiili-ikkunoiden kohdalla on sisäänkäyntisyvennys. Itäpäädyty toimi aluksi vankilan vastaanotto-osastona. Oikealla on alkuperäinen puuovi ja perällä palo-osastoitu teräsovi.

Vankiosasto 1 (vanha puoli 1963)

Vankiosasto 1 muodostuu kahdesta rakennusvaiheesta ja keskusrakennukseen johtavasta yhdysosasta. Alkuperäinen osa ja laajennusosa muodostavat kaksi samaan linjaan asemoitua lamellia. Molemmissa rakennusvaiheissa on keskuskäytävät, jotka yhdistyvät toisiinsa liitoskohdassa.

Vuonna 1963 valmistuneen vanhan osan ensimmäisessä kerroksessa toimi alun perin vankilan vastaanottotilat sekä vankisairaanhoito. Keskusrakennuksen valmistuttua vapautuneet tilat muutettiin vankiosastoksi.

Vankilan käytännöt ja toimintatavat näkyvät monissa säilyneissä yksityiskohdissa. Erityisesti vanhan osan vankilamiljöö on säilynyt autenttisena, vaikka asukkaat ja osa kalusteista puuttuvat.

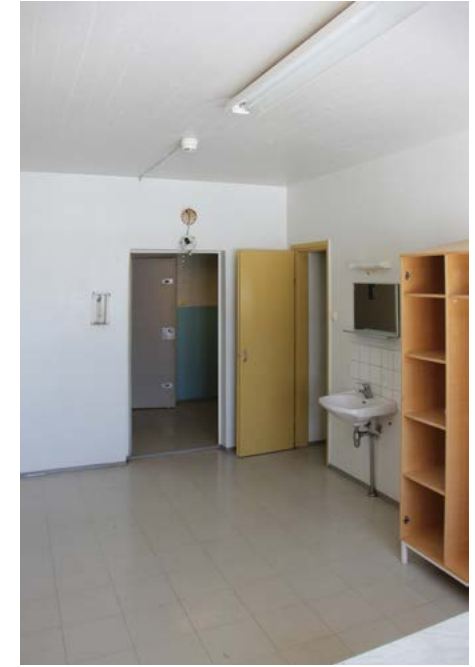
Kokonaan uudistettu pesuhuone. Laatoituksen tehosteväriä on mintunvihreä.

Yksityiskohta sellin ikkunaympäristöstä. Ikkunan alkuperäinen kaksilasinen ja sisään avautuva.

Kolmelle hengelle mitoitettu asuinselli tilan ovelta nähtynä. Vuoteista voitoin tarvittaessa muodostaa kerrossänkyjä. Vangin kaapin katto on tehty viistoksi estämään esineiden piilottaminen.

Vankiselli ikkunaseinän suunnasta nähtynä. Oikealla on WC:n ovi.

Vankisellin WC on ovelta erotettu ja tiukasti mitoitettu tila.

Vankisellit (vanha puoli 1963)

Vankiosasto 1:n vanhan osan ensimmäisessä kerroksessa on kymmenen vankiselliä ja toisessa kerroksessa kaksikymmentä. Sisäpihan puolella sellit on mitoitettu kolmelle vangille. Eteläsivulla sellit ovat suurempia ja niihin voitiin majoittaa enimmillään kuusi vankia.

Vanhan puolen vankiselleissä on maalatut betoniseinät ja lautamuottiin valetut betonikatot. Lattioissa on harmaa vinyylilaatta. Huoneissa on erillinen WC ja käsienpesuallas. Vanhimmat sellinovek ovat puisia ja uudemmat terästä. Kaltereilla varustetut ikkunat ovat sisäpihan puolella kaksiosaisia ja eteläpuolella kolmiosaisia.

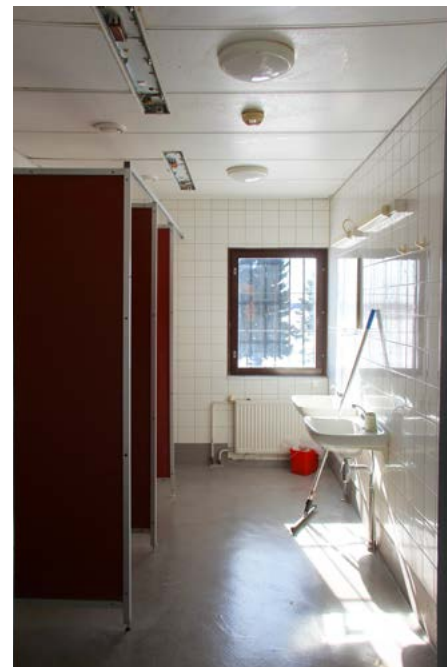
Vanhanmallinen sellin ovi. Ovek on ylä- ja alasalpa sekä iso tarkkailuluukku.

Vankiosasto 1 / laajennus

Laajennusosan käytävänäkymä toisesta kerroksesta. Käytävällä on teräksiset sellinovat ja mosaiikkibetonilattia. Alakatto on akustoitettu.

Pesuhuone on uudistettu. Sen ikkuna suuntautuu vankilan eteläpuolisille pelloille.

Vartijan huone sijaitsee porrashuoneen ovea vastapäätä.

Osaston oleskelutila on toteutettu keskuskäytävän laajennuksena käytävän alkupäähän.

Vankiosasto 1 (laajennusosa 1984)

Sellien lisäksi vankiosastolla on vartijan toimisto, pesuhuone, keittiö ja kuivaushuone sekä käytävään laajennuksena toteutettu vankien yhteistila. Pesuhuoneet on myöhemmin uudistettu kalusteineen.

Laajennusosan käytävien lattiamateriaalina on mosaiikkibetoni. Oleskelu- ja toimistotiloissa on vaaleanruskea vinyylilaatta. Käytävillä ja työtiloissa alakatot on verhoiltu akustiikkalevyillä.

Osaston värisävyjä ovat luonnonvalkoinen, vaaleanruskea ja ovissa käytetty vaaleansininen. Uusituissa pesuhuoneissa on käytetty myös punaista ja vihreää.

Yhden hengen asuinselli oven suunnasta.

Yhden hengen asuinselli ikkunan suunnasta. WC on erotettu asuinosa kevyellä väliseinällä.

Sileävalettu betonikatto. Jokaisessa sellissä on paloilmaisin.

Vankisellit (laajennusosa 1984)

Laajennusosan molemmissa maanpäälisissä kerroksissa on 16 yhden hengen asuinselliä. Niiden varustukseen kuuluu sänky, pöytä, tuoli ja kaksiosainen puinen kaappi. Huoneessa on lisäksi käsienpesuallas ja kevyellä väliseinällä erotettu WC.

Sellien seinä- ja kattopinnat ovat betonia ja ulkoseinät tiiltä. Seinät on maalattu vaaleanruskeaksi ja myös lattioissa käytetty vinyylilaatta on vaaleanruskeaa. Ikkunat ovat kolmilasisia ja sisäänpäin avautuvia. Niissä on tummanruskeaksi maalatut sisä- ja ulkopuitteet. Kalterit on tehty lattate-räksestä.

Käytävän oleskelutilan seinässä on vangin tekemä maisemamaalaus. Kuvan oikeassa reunassa näkyy vartijan toimisto.

Vankiosasto 1 / kellari

vankila

Eristysosastolla on kymmenen eristysselliä rivissä.

Eristysosaston vartijan toimisto.

Tarkkailusellin käymälä. Istuimen takana on peililasi tarkkailuhuoneeseen.

Eristysselli kalteriovelta nähtynä. Tilan kaikki pinnat, vuode mukaan lukien, ovat betonia.

Vankat kalterit erottavat vangin tilan eristyssellin ovesta. Juoma ja ateriat tarjotaan vasemmalla näkyvälle tasolle.

Kellarin eristysosasto (vanha osa)

Osasto 1:n kellarikerroksessa on eristysosasto, jota käytettiin vankien kurinpidollisiin toimenpiteisiin tai ongelmatilanteiden tilapäiseen ratkaisuun. Eristysosastolla on kymmenen erikoisrakenteista selliä, joiden tilat on jaettu vankalla kalterilla kahteen osaan.

Vanki sijoitetaan kalterin taakse. Ruoka ja juoma tarjoillaan kalteriin tehdystä aukosta. Eristysselli on kauttaaltaan betonia ja siinä on yksi yläikkuna. Kalusteena on kiinteä betonipenkki ja teräksinen WC-istuin.

Eristysosaston tarkkailuselliä käytetään huumausaineiden seulomiseen. Siihen liittyy peililasilla erotettu tarkkailuhuone.

Kellarikäytävän kattoon on ripustettu putkikanaaleja. Käytävän päässä on askartelutilat.

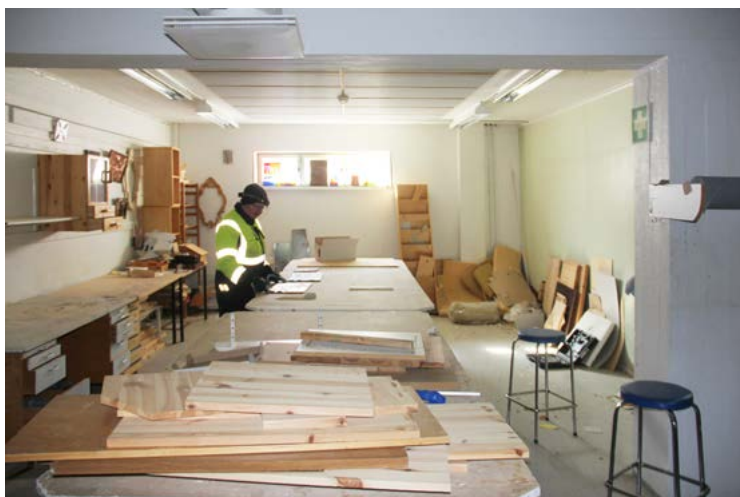
Sauna on tehty entiseen pukuhuoneeseen. Penkki on entinen saappaanpesuallas.

Osasto 1:n saunan pesuhuone.

Osasto 1:n saunan löylyhuone.

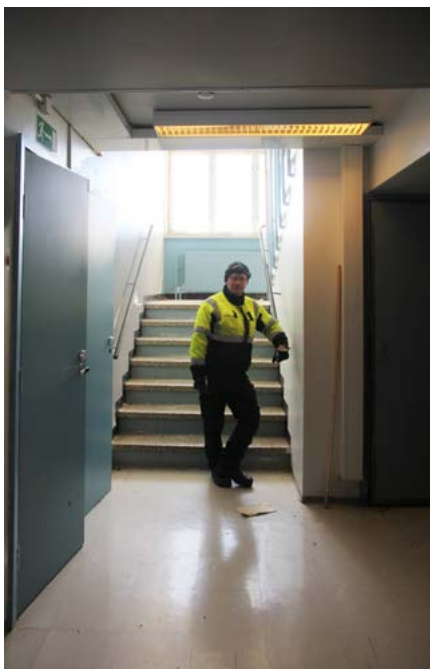
Askartelutila.

Kellarin saunaosasto, harraste- ja aputilat (vanha osa)

Vankiosasto 1:n kellarikerroksen tilat sijoittuvat pääosin vanhalle puolelle. Edellä kuvatun eristysosaston lisäksi kellarikerroksessa sijaitsevat päiväselliosasto, sauna ja askartelutilat. Tilat on ryhmitelty kahden kapean keskuskäytävän varrelle. Tilamuutoksista huolimatta alkuperäisiä rakennusosia on säilynyt runsaasti.

Vankien saunatilat on tehty entisen pukuhuoneen paikalle. Saunan pesuhuoneen pitkä betonista tehty penkki toimi ennen muutosta vankien saappaanpesuallana. Sauna edustaa tyyllisesti 1990-lukua.

Kellarin itäpäädyssä on askartelutilat, jossa on esillä vankien tekemää taidetta ja käsitöitä. Länkipäädyssä on päiväselliosasto, joka toimii vankien valvottuna monikäyttötilana.

Yksi neljästä kellariin johtavasta portaasta.

Alkuperäisiä puisia peiliovia kellarissa.

Vankien käytössä oleva pyykkihuone.

Laajennusosan kellarikäytävä, jonka oikealla puolella on tekniikkatiloja ja varastoja.

Vankien tekemiä käsitöitä seinällä.

Kellarin tekniikka- ja varastotilat (laajennusosa)

Laajennusosan kellaritilat keskittyvät porrashuoneen tuntumaan, jossa on lämmönjakohuone, varastohuoneita sekä kuntosalina käytetty varastotila. Laajennusosan länsipääty on kaivamaton tila, jonne pääsee vain huoltoluukun kautta.

Näkymä huoltoluukusta kaivamattomaan kellaritilaan osasto 1:n laajennusosan päädyssä.

Vankiosasto 2

vankila

Vankiosasto 2 pohjoisjulkisivu lämpövoimalan vierestä kuvattuna.

Osasto 2 sisäpihan suunnasta. Kuvan keskellä on sisäänvedetty sisäänkäynti. Punatiilinen laajennusosa jatkaa alkuperäistä julkisivulinjaa.

7.5 Vankiosasto 2

Arkkitehti Henno Kamppurin suunnittelema vankiosasto 2 otettiin käyttöön keskeneräisenä vuonna 1968, jolloin tarvittiin asuintilat palossa tuhoutuneen vankiparakin asukkaille. Vankiosasto 2:n laajennus valmistui vuonna 1984 samanaikaisesti osasto 1:n laajennuksen kanssa. Sen ensimmäiseen kerrokseen tehtiin poliklinikka.

Arkkitehtuuri

Rakennus muodostuu kahdesta peräkkäin sijoitetusta rakennusvaiheesta, joilla on sama harjakorkeus ja kattomuoto. Vanha osa liittyy itäpäätyyn tehdyllä yhdysosalla viereiseen keskusrakennukseen. Laajennusosassa ei ole kellarikerrosta.

Molemmat rakennusvaiheet edustavat oman aikakautensa tyypillistä laitosarkkitehtuuria. 1960-luvun osa poikkeaa vastapäisestä osasto 1:stä ikkunajaon ja julkisivumateriaalien osalta. Punatiilisen laajennusosan ulkoiset ominaispiirteet ovat yhteneväiset osasto 1:n laajennuksen kanssa.

Vankiosasto 2:n laajennusosan ulkoinen hahmo on identtinen vastapäisen osasto 1:n kanssa.

Perustiedot

Nimi: Vankiselliosasto 2

Rakennusnumero: 307765

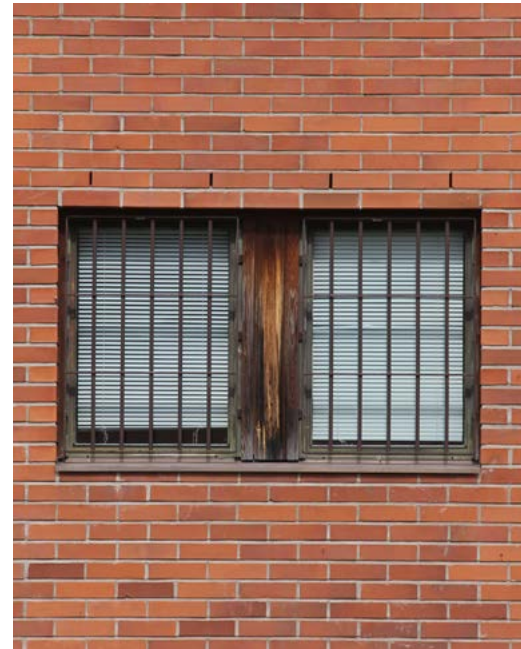
Laajuus: bruttoala 2658 kem², tilavuus 8320 m³

Suunnittelijat: Arkkitehti Henno Kamppuri ja arkkitehti Ilkka Pajamies

Rakennusaika: 1968 ja 1984

Osasto 2:n sisäänkäyntisyvennys. Kellarin seinän edustalle on kaivettu sola.

Laajennusosan kaltereilla varustettu ikkuna.

Vanhan osan uudistettua eteläjulkisivua.

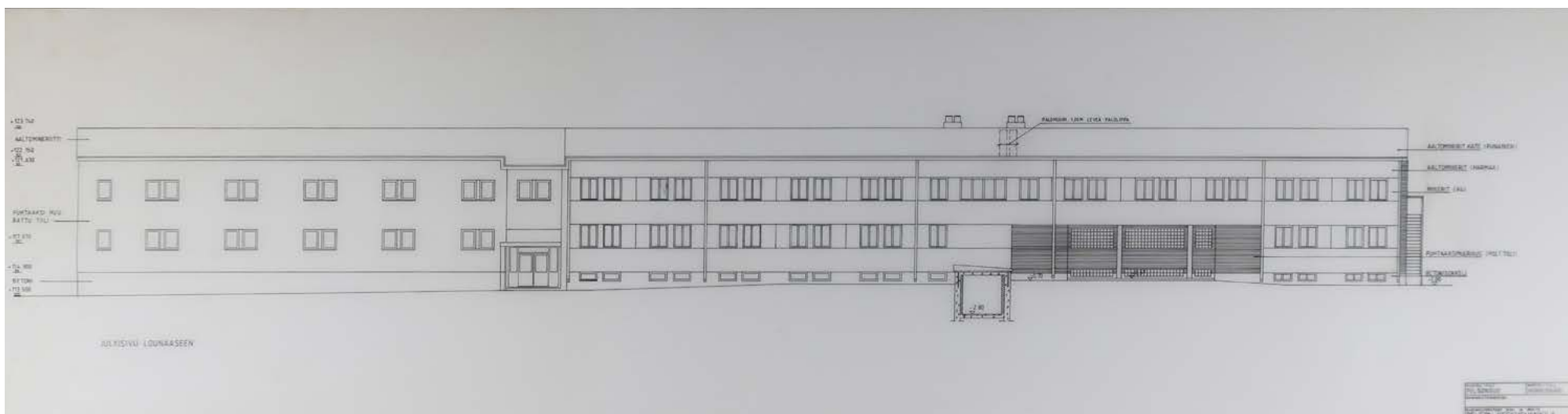

Laajennus-
osan katettu
sisäänkäynti
vankilan
pihalta.

Osasto 2:n
ja keskusra-
kennuksen
välinen
yhdysoja.

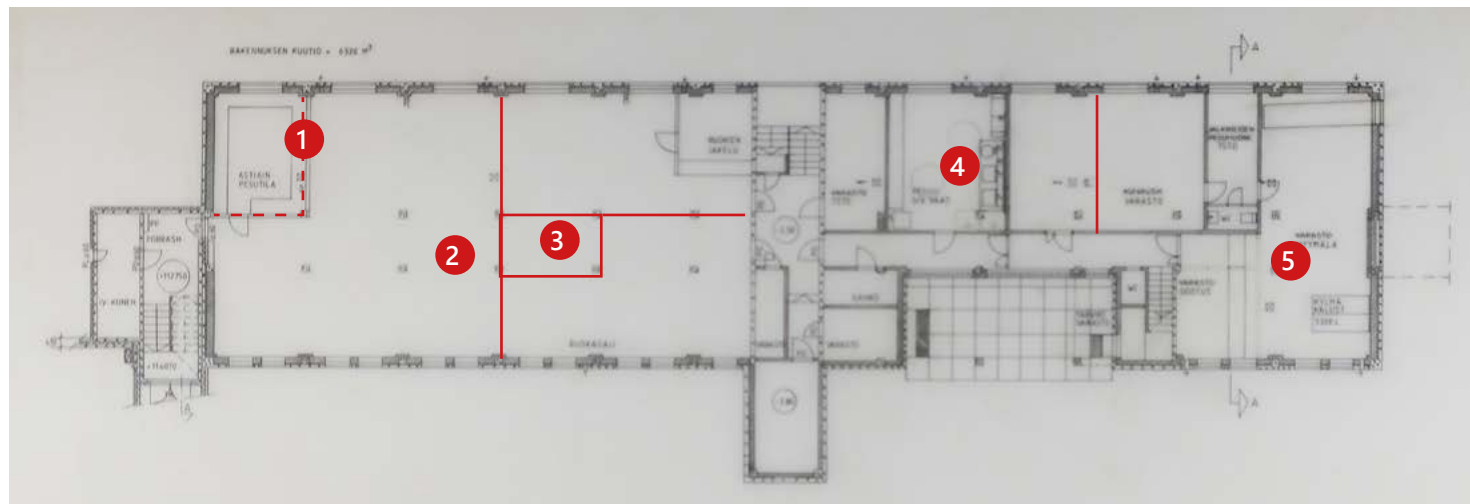
1 Yhdysosa päärakennukseen	4 Julkisivumateriaali vaihdettu
2 Kellarin seinän eteen kaivettu sola	5 Vartiotoimisto purettu
3 Vankiosaston laajennus (1984)	6 Lämpökanaali sisäpihan ali

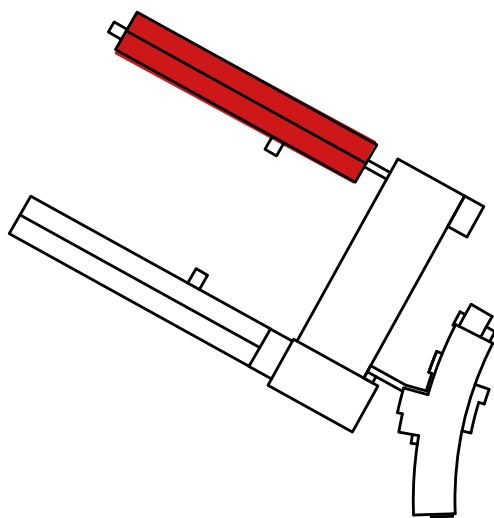
137

Vankiosasto 2

- 1 Astianpesutilan seinät purettu
- 2 Monitoimitila (ent. ruokasali)
- 3 Vartijan toimisto
- 4 Saunaosasto (ent. pesu- ja kuivaus)
- 5 Monitoimitila (ent. myymälä, kirjasto)

Vankiosasto 2:n kellarikerroksen pohjapiirustus 1960-luvun osan kohdalta. Laajennusosassa ei ole kellaria. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

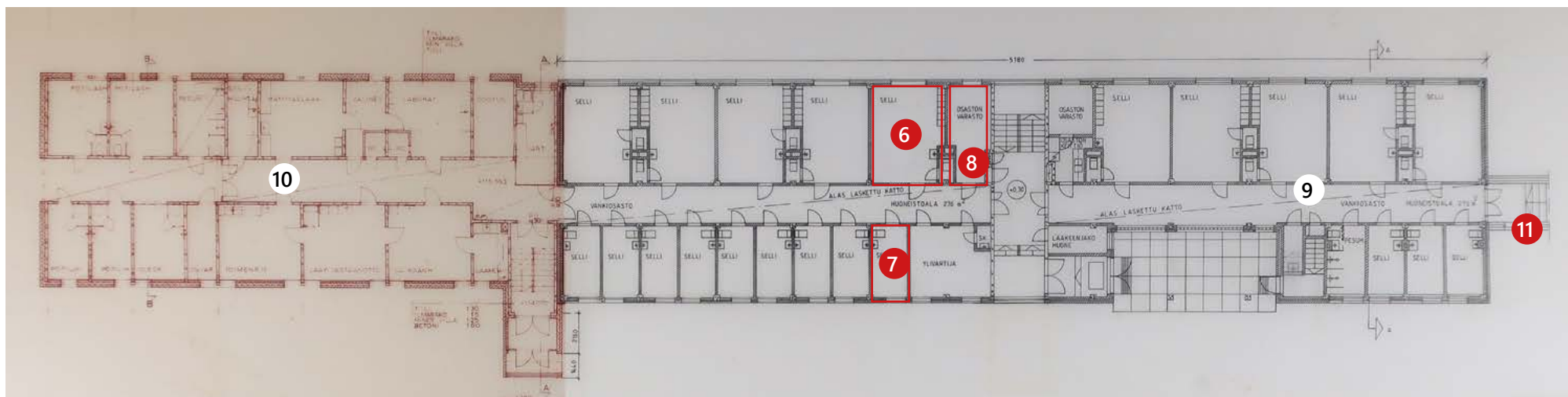
Muutokset, korjaukset ja säilyneisyys

Osasto 2:n suurin muutos on vuonna 1984 tehty laajennus. Vuonna 1993 tehtiin keskusrakennukseen johdava yksikerroksinen yhdysosa ja uusittiin vanhan osan etujulkisivua.

Eteläjulkisivun mineriittilevy korvattiin sileällä ja poimutetulla teräslevyllä. Samassa yhteydessä uusittiin eteläjulkisivun ikkunoita. Pihan puolelta purettiin vartiotoimisto. Kellarikerroksen ulkoseinustoille kaivettiin betonimuurilla tuetut solat vanhan osan molemmille puolille.

Sisätilojen tilamuutokset ovat painottuneet kellarikerrokseen. Entisestä ruokasalista tehtiin monitoimitila, joka jaettiin väliseinillä kolmeen osaan. Entinen pesula muutettiin saunaosastoksi 1990-luvun alussa ja myymälästä tehtiin väliaikainen kirjasto.

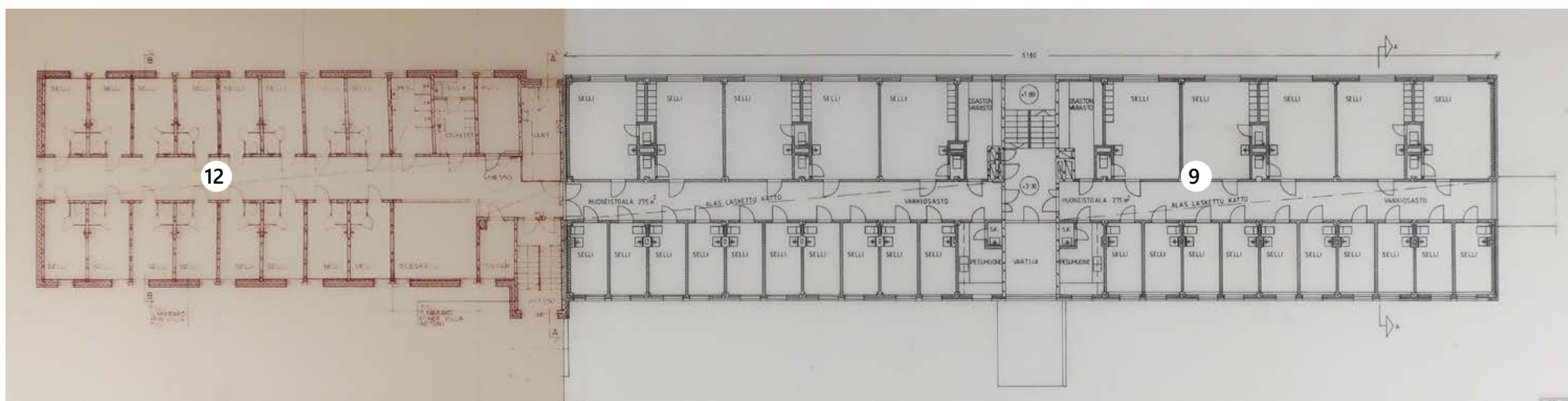
Ylemmissä kerroksissa on uusittu pesu- ja taukhuoneiden pintarakenteita sekä kalusteita. Laajennusosan poliklinikka ja vankisellit ovat säilyneet lähes alkuperäisessä muodossaan.

Vankiosasto 2:n ensimmäisen kerroksen pohjapiirustus. Suuret vankisellit on tarkoitettu 2-4 hengelle. Pienet ovat yhden hengen vankisellejä. Laajennusosassa on vankilan poliklinikan tilat. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

- 6 Keittiö (ent. selli)
- 7 Suihkuhuone (ent. selli)
- 8 Entinen puhelinkoppi
- 9 Vankiosasto (1968)

- 10 Vankiterveydenhuolto (1984)
- 11 Yhdysosa keskusrakennukseen (1993)
- 12 Vankiosasto (1984)

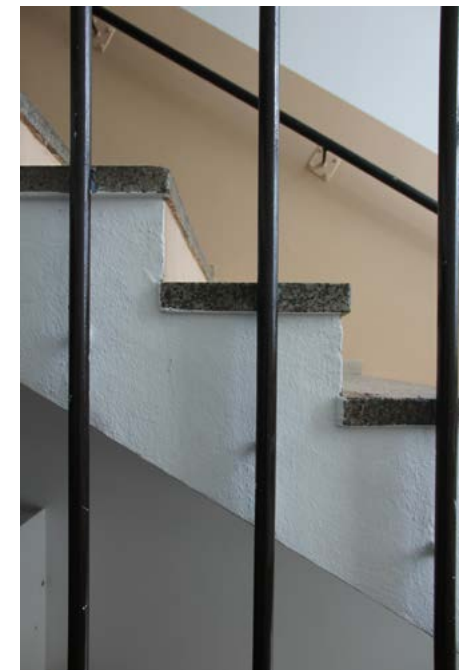
Vankiosasto 2:n toisen kerroksen pohjapiirustus. Yhdenhengen vankisellit ovat tässä kerroksessa enemmistönä. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Vankipihalle johtava pääovi on sijoitettu sisäänkäyntisivennyksen sivuseinälle.

Pääovelta tullaan aulaan, josta nouseaan puoli kerrosta ensimmäiseen kerrokseen.

Vanhan osan portaassa on paikalla valettu runko ja mosaiikkibetonilankuista tehtyt askelmat.

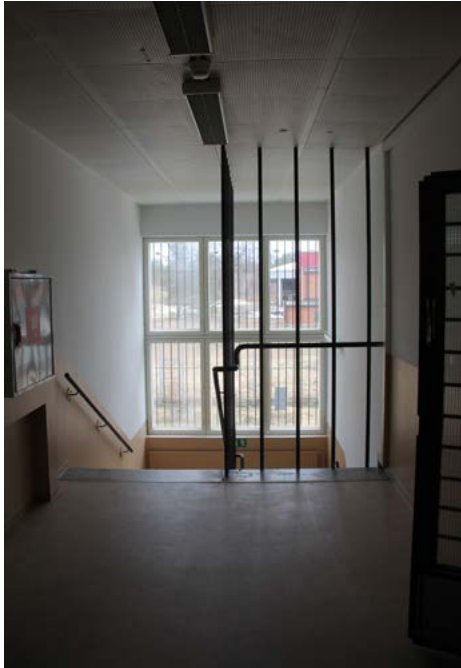

Toisen kerroksen porrastasanteen sivuilla oleva ovet johtavat vankiosastoille. Suoraan edessä on vartijan toimisto.

Porrashuoneet ja aulat

Vankiosasto 2:llä on kolme porrashuonetta. Pääporras sijaitsee vanhan osan keskellä, josta pääsee toiseen kerrokseen sekä kellariin. Betonirunkoisissa portaissa on mosaiikkibetoniaskelmat. Käsijohde on mustaksi maalattua puuta.

Toinen porrashuone sijaitsee kahden rakennusvaiheen liittymäkohdassa. Sen porras on elementtirakenteinen ja siinä on tehdasvalmisteinen pinnakaide. Porrasaskelmat ja lepotasot ovat mosaiikkibetonia.

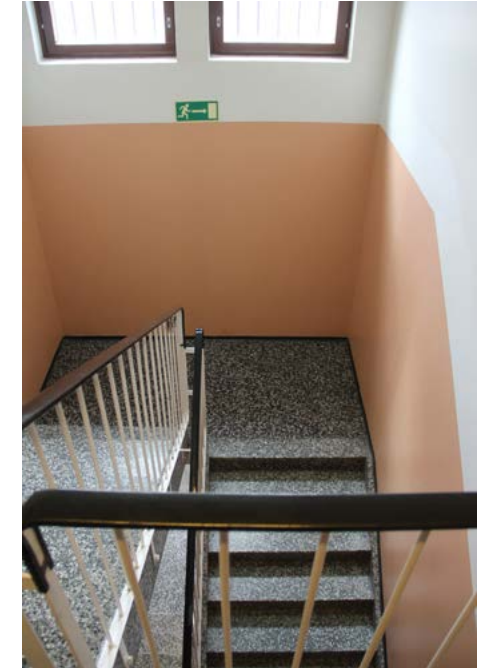
Vanhan osan portaan ylätasanne. Porrashuoneen ikkunasta näkyy lämpövoimala.

Vanhan osan käsijohde on tehty mustaksi maalatusta pyöreästä puusta. Kaiteen pystyosa nousee kellarista toiseen kerrokseen.

Laajennusosan portaan ylätasanne. Porras on elementtirakenteinen ja siinä on teräksinen pinnakaide.

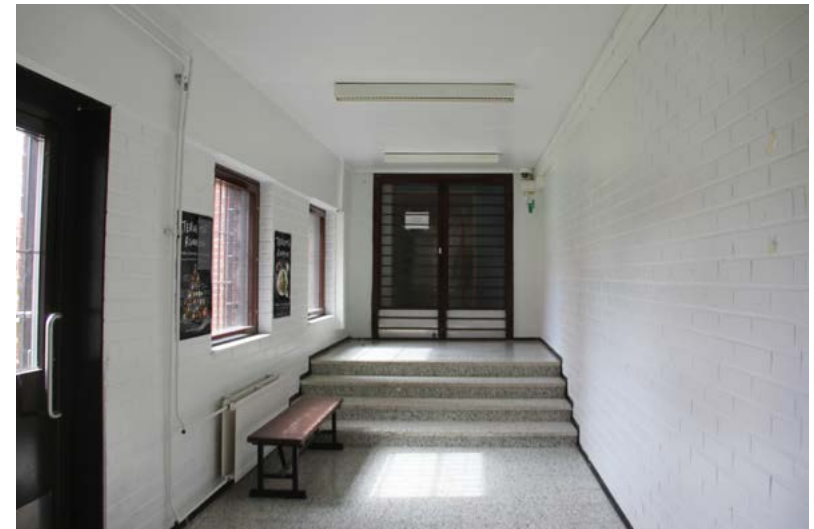

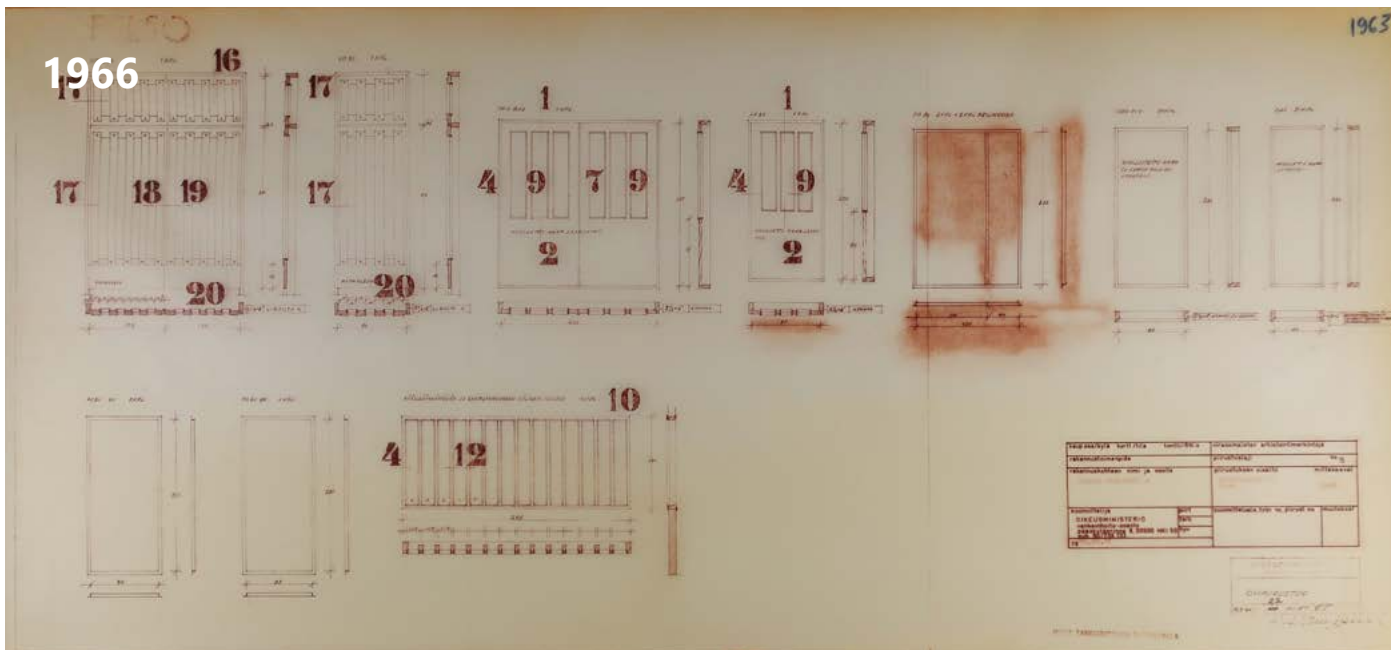
Laajennusosan porrassyösky toisesta kerroksesta nähtynä.

Kolmas porras sijaitsee vanhan osan itäpäässä, Se on kapea siirtymäreitti ensimmäisestä kerroksesta kellarikerrokseen. Porrashuoneissa ei ole maalauksia. Väritys muodostuu valkoisen ja ruskean eri sävyistä.

Osasto 2:n ja keskusrakennuksen välissä on yksikerroksinen yhdysosa. Se on rakennettu 1990-luvun alussa. Yhdysosassa on kerrosten välisen korkeeron tasaava mosaiikkibetonipintainen porras.

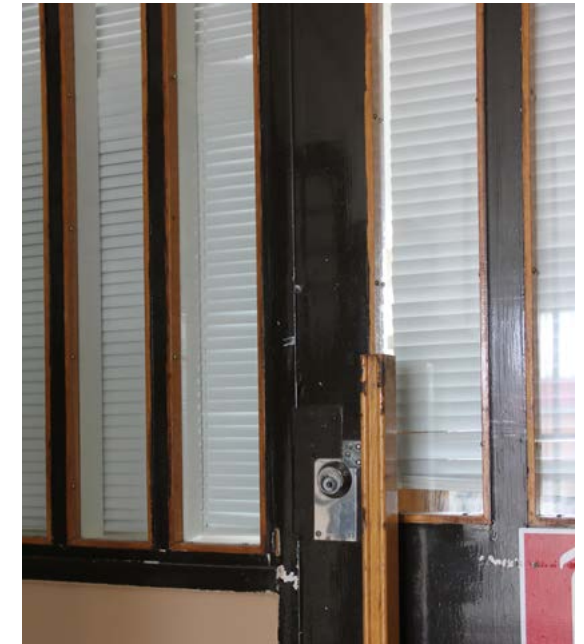
Keskusrakennuksen ja vankiosasto 2:n välinen yhdysaula on tehty 1990-luvun alussa.

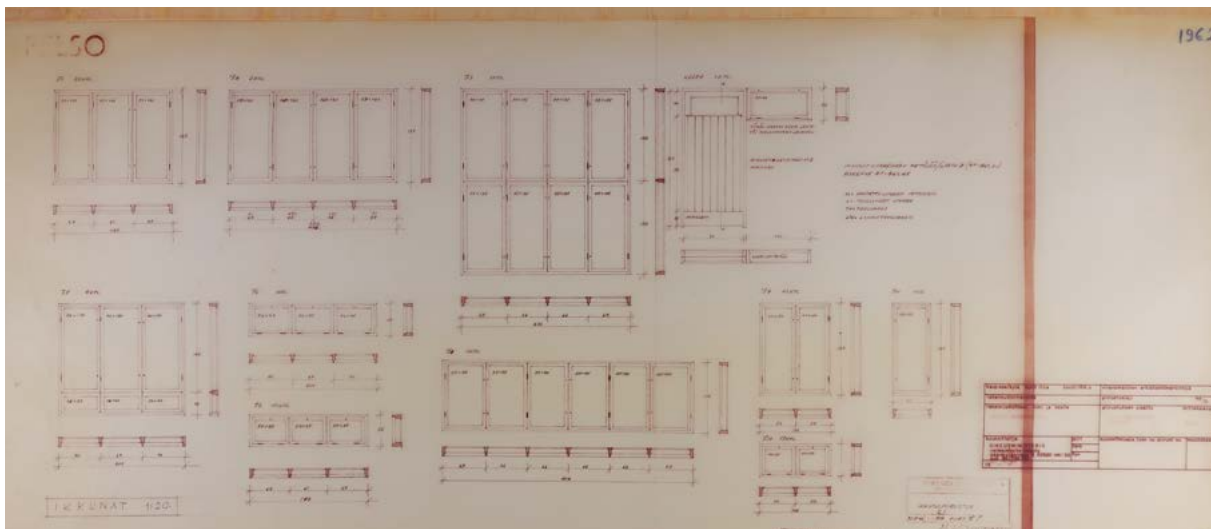
YLLÄ: 14.9.1966 päivättyt osasto 2:n ovikaaviot. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

ALLA: 30.8.1966 päivättyt ikkunakaaviot. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

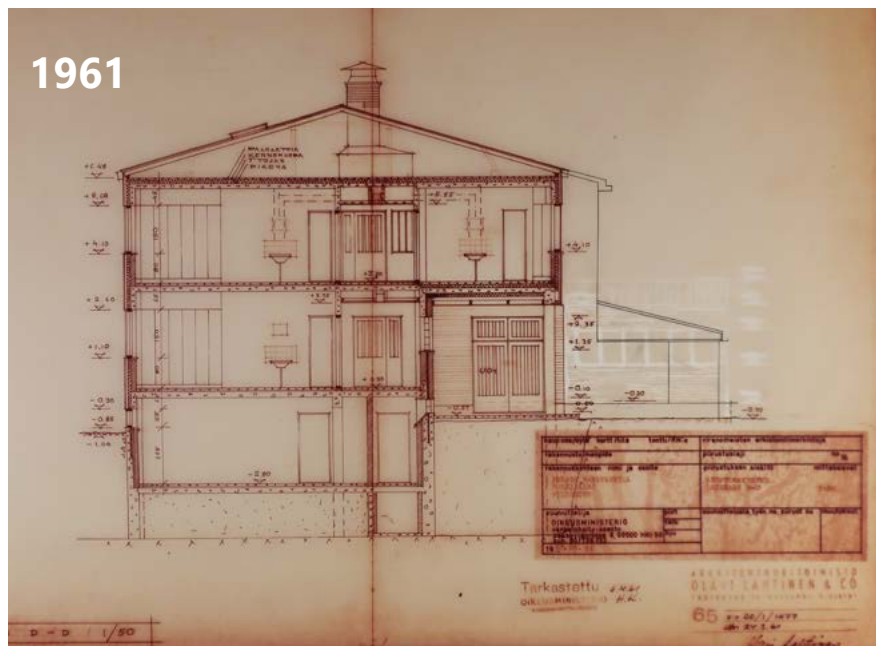

ALLA: Osasto 2:n vanhalla puolella uusittu sellin ovi ulko- ja sisäpuolelta.

YLLÄ: Alkuperäinen kohteeseen suunniteltu väliovi.

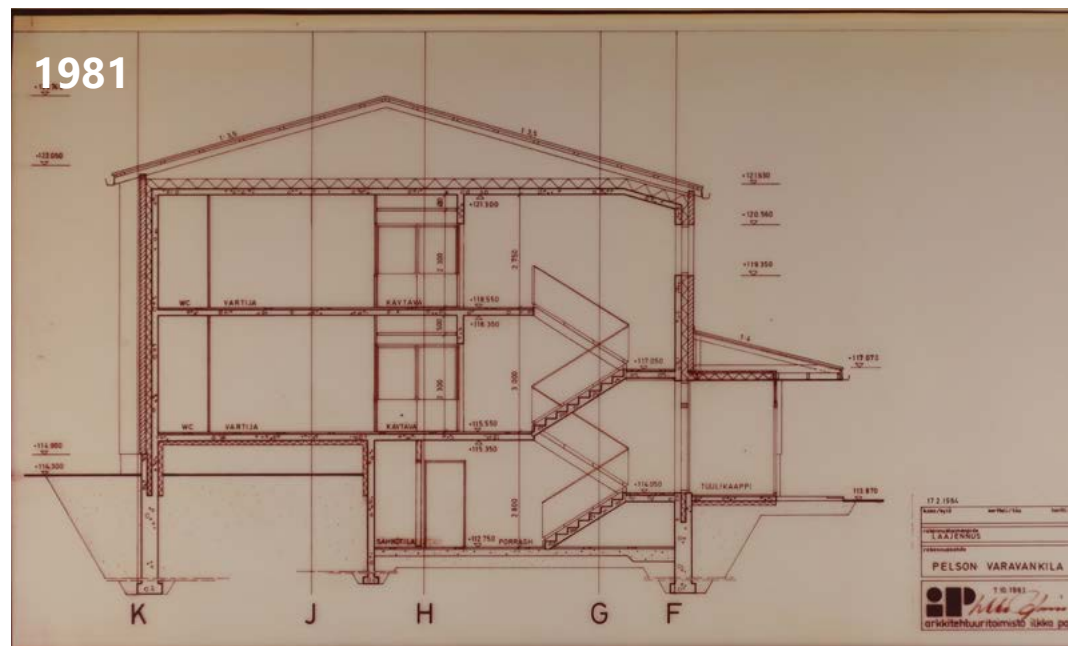

1961

Osasto 1:n leikkauspiirustus 24.3.1961. Piirustuksen pohjalle tehty muutos on Arkkitehti-toimisto Olavi Lahtisen käsialaa. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

1981

Osasto 2:n laajennusosan leikkaus arkkitehti Ilkka Pajamiehen 7.10.1981 päiväämässä piirustussarjassa. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

VASEMMALLA:
Uusittu ikkuna,
jonka sisä-
puutteessa on
lämpölasi.

OIKEALLA:
Laajen-
nusosan
kolmilasinen
ikkunatyyppe.

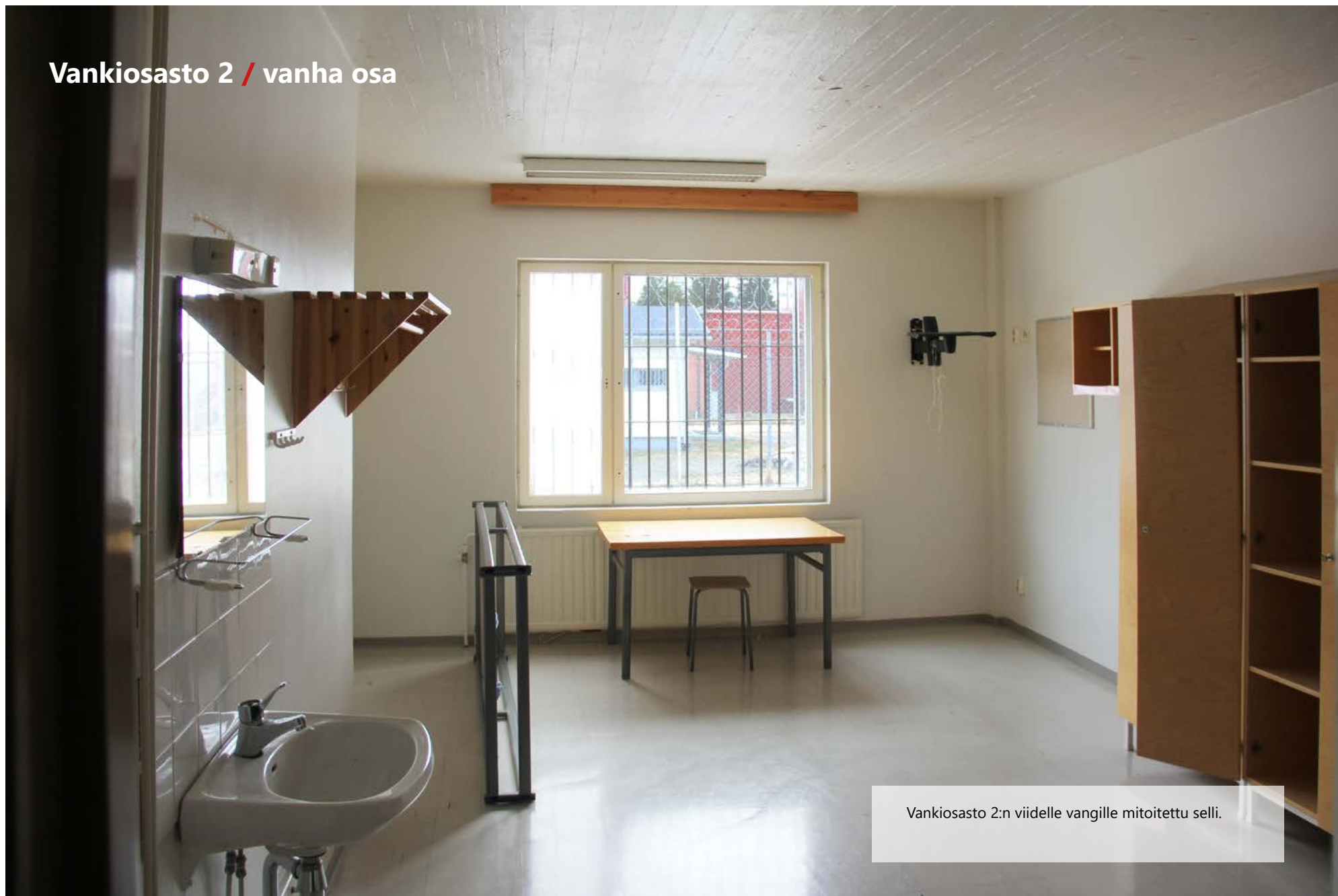
VASEMMALLA:
Alkuperäinen
ikkuna on kor-
vattu lämpöla-
sielelementillä.

OIKEALLA: Uu-
sittu yläikkuna
kellarista.

Vankiosasto 2 / vanha osa

vankila

Vankiosasto 2:n viidelle vangille mitoitettu selli.

Vartijan toimisto toisen kerroksen aulassa.

Sellin paikalle rakennettu suihkuhuone vanhassa osassa. Väritys poikkeaa vankilan alkuperäisestä värimaailmasta.

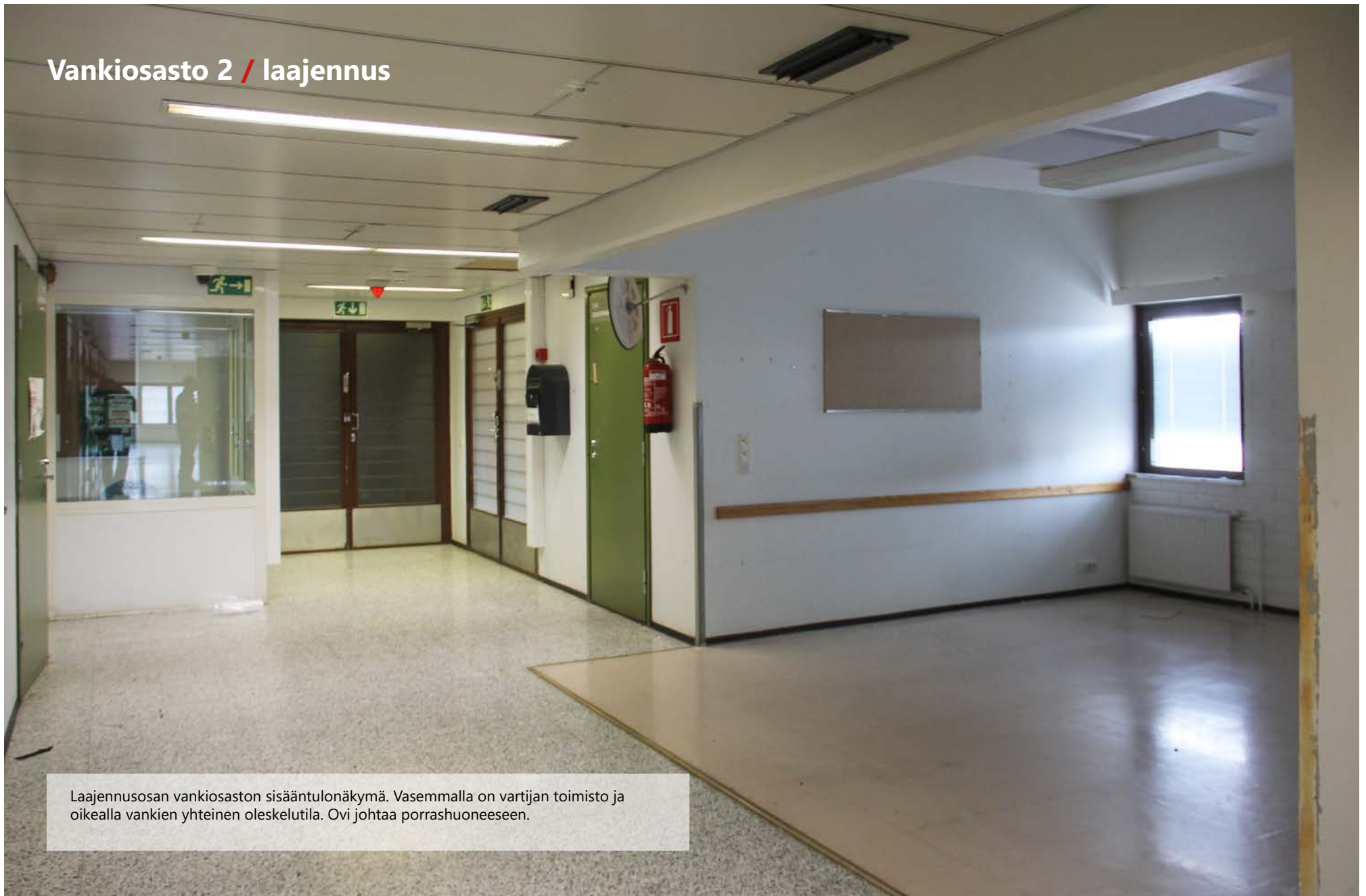
Yhden hengen selleihin ei tehty erillistä WC:tä. Kuva on otettu sellin ovelta ikkunaseinää kohti.

Vankiosasto (vanha puoli 1968)

Vuonna 1968 valmistuneen vankiosasto 2:n molempiin maanpäällisiin kerroksiin tehtiin asuinsellejä. Ensimmäiseen kerrokseen tehtiin 54 vankipaikkaa ja toiseen kerrokseen 60. Suurempia viiden vangin huoneita tehtiin 15 ja yhden hengen sellejä 35 kappaletta.

Vankiselleissä on maalatut betoniseinät ja lautamuottiin valetut betonikatot. Lattioissa on harmaa vinyylilaatta. Yhteisselleissä on erillinen WC. Yhdenhengen selleissä WC-istuimien ja käsienspesuallas ovat huoneen puolella. Kaltereilla varustetut ikkunat ovat sisäpihan puolella yksiosaisia ja pohjoispuolella kolmiosaisia.

Vankiosasto 2 / laajennus

Laajennusosan vankiosaston sisääntulonäkymä. Vasemmalla on vartijan toimisto ja oikealla vankien yhteinen oleskelutila. Ovi johtaa porrashuoneeseen.

Yhden hengen selli käytävän päässä.

Selliosaston pesuhuone.

Yhden hengen selli käytävän pohjoissivulla.

Vankiosasto (laajennus 1984)

Vuoden 1984 laajennusosassa on vain yhden hengen vankisellejä ja ne kaikki sijoittuvat ensimmäiseen kerrokseen.

Osasto 1:n tavoin sellit on sijoitettu keskuskäytävän varrelle. Käytävän alkupäässä on vartijan toimisto ja vankien oleskelutila.

Vankiosaston tilasarjaan kuuluu sellien lisäksi pesuhuone ja pieni keittiö. Laajennusosan käytävä on mosaiikkibetonia. Sellien lattiaisissa on vinyylilaatta. Ikkunaseinät ovat maalattuja tiiliseiniä.

Selliosastolle tehty keittiö

Käytävänäkymä kohti länsipäätä.

Poliklinikalle kuljettiin metallinilmaisimen kautta.

Poliklinikan vartijan toimisto.

Poliklinikan taukuhuone

Sairasosaston pesuhuone

Poliklinikka (laajennus 1984)

Osasto 2:n laajennusosan ensimmäiseen kerrokseen tehtiin vankilterveydenhuollon poliklinikka. Sen alkuperäiseen tilasarjaan kuului lääkärin, psykiatrin, sairaanhoitajan ja hammaslääkärin vastaanotot.

Poliklinikan sairaanhoito-osasto toimi paitsi vankien, myös henkilökunnan sekä heidän perheidensä terveyskeskuksena. Yhteensä hoidon piiriin kuului enimmäkseen noin 500 henkeä.

Poliklinikalla työskenteli kolme omaa sairaanhoitajaa ja lääkäri piti säännöllistä vastaanottoa. Poliklinikan yhteydessä toimi vankisairaala, jossa oli tarvittaessa kymmenen vuodepaikkaa.¹

2010-luvulla lääkärin ja sairaanhoitajan vastaanottotilat siirtyivät hallintotaloon. Hammaslääkärin vastaanotto jäi vanhan poliklinikan tiloihin.

¹ Pelson varavankilan III rakennusvaiheen suunnittelu, Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston julkaisu, tutkimuslausekkeet ja pöytäkirjat sarja B, Helsinki 1974 ss. 42-43

Osasto 2:n hammashoidon poliklinikka on toiminta-
valmiudessa.

Vankiosasto 2/kellari

Saunan peseytymistila. Oikealla on löylyhuoneen ovi.

Saunan löylyhuone.

Kellarin keskuskäytävä.

Laajennusosan kellarissa on ilmanvaihtokonehuone, jossa on myös lämmönvaihdin.

Kellaritilat

Ennen keskusrakennuksen valmistumista vankiosasto 2:n vanhan osan kellarissa oli vankien huoltoon, ruokailuun ja vapaa-aikaan liittyviä tiloja. Länsipäädyssä oli ruokasali ja itäpäädyssä myymälä. Keskiosassa oli vaatteiden pesu- ja kuivaustilat. Lisäksi kellarissa oli varastoja ja teknisiä tiloja.

Keskusrakennuksen valmistuttua edellä mainitut toiminnot muuttivat sen tiloihin. Entinen ruokasali jaettiin osiin ja kellarin sijoitettiin vankien vapaa-ajan harrastustoimintaa palvelevia monitoimitiloja sekä uusi saunaosasto.

Vuoden 1984 laajennusosaan ei tehty kellaria. Ainoa lisäys oli porrashuoneen viereen sijoitettu pieni ilmavaihtokonehuone.

Entisen kirjaston paikalle tehty monitoimitila on varustettu tupakeittiöllä.

Monitoimitiloja käytettiin yhdessäoloon, peelaamiseen ja elokuvien katseluun.

Entinen ruokasali on jaettu kolmeksi monitoimitilaksi. Keskellä näkyvän oven takana on vartijan toimisto.

VASEMMALLA:
Entisen kirjaston paikalle tehty monitoimitila.

OIKEALLA:
Vankien käytössä ollut pyykkihuone kellarissa.

Vankiosasto 3

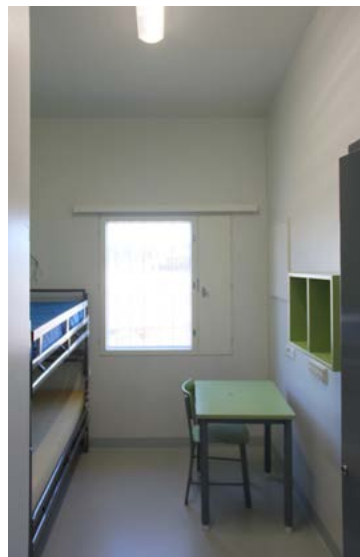
vankila

Osasto 3 pystytettiin tuloväylän varrelle, vankilarakennuksen koillispuolelle. Rakennus on moduulirakenteinen ja siirrettävä.

Osasto 3:n piha on rajattu teräsverkkoaidalla. Vasemmalla on erillinen saunarakennus. Taustalla näkyy lämpölaitos.

Kahden hengen asuinhuone.

Osasto 3:n oleskelutila on varustettu keittiöllä. Rakennuksessa on kaksi tällaista yhteistilaa.

Osasto 3:n keskuskäytävä. Vankien asuinsellit on sijoitettu käytävän molemmiin puolin.

7.6 Vankiosasto 3

Vankiosasto 3 on siirrettävä väliaikaisrakennus, joka pystytettiin korvaamaan sisäilmaongelmaisten osastojen 1 ja 2 tiloja. Teijo-Talot Oy toimitti elementeistä kootun rakennuksen nykyiselle paikalleen vuonna 2019. Vankilatoiminnan päättyttyä rakennus tullaan siirtämään pois alueelta.

Arkkitehtuuri

Rakennus edustaa tyypillistä 2010-luvun väliaikaisrakentamista, jota on käytetty koulujen väistötiloina ja pitkäaikaisten työmaiden majoitustiloina. Modulaariset elementit ja vakioidut rakennusosat toistuvat samanlaisina pitkän rakennuksen päästä päähän.

Asuinsellit on ryhmitelty ikkunattoman keskuskäytävän varrelle. Rakennuksen keskellä on kaksi oleskelutilaa ja pesutilat. Sauna on erillisessä rakennuksessa. Rakennuksiin ei ole tehty muutoksia.

Elementeistä koottu rakennus on purettavissa ja siirrettävissä uuteen paikkaan.

Teollisuus- rakennukset

8 Teollisuusrakennukset

8.1 Rakennustyytit

Pelson varavankilan ensimmäinen teollisuusrakennus oli vuonna 1939 valmistunut sahalaitos, joka keskittyi tuottamaan rakennustarvikkeita vankilan omiin rakennuskoh-teisiin. Nykyiset teollisuusrakennukset rakennettiin 1970-luvulla, kun työtoiminnan painopistettä siirrettiin maataloudesta puuteolliseen toimintaan. Vuosikymmenen lo-pulla niissä tuotettiin koko prosessin tukkipuusta valmiiksi puusepäntuotteeksi asti.

Saharakennus (1953)

Uudistetussa saharakennuksessa ja sen jatkeella toimineessa höyläämössä valmistettiin saha- ja höylätavaraa. Puutavaralle rakennettiin 1979 uudet varastohallit teollisuusalu-een kaakkoiskulmalle. Saha lopetti toimintansa vuonna 2008, jonka jälkeen sen laitteis-to myytiin ja saharakennuksia purettiin.

Puuteollisuushalli (1972)

Puuteollisuushalli oli pitkälle koneistettu kaksiosainen tila, jossa valmistettiin puuse-päntuotteita. Siellä annettiin myös vangeille koulutusta puuteollisuuden työtehtäviin. Puuteollisuushalliin liittyy purunpoistosilo, josta johtaa putkikanava hakesiiloon.

Puutyöhalli (1974)

Puutyöhalli toimi puutuotteiden kokoonpanotilana. Siellä valmistettiin pieniä hirsira-kennuksia ja muun muassa puolustusvoimien tilaamia ammuslaatikoita. Loppuaikoina puutyöhallissa käsiteltiin polttopuuta. Puutyöhallin yhteydessä on työliikkeen myymälä.

Keskusvarasto (1985)

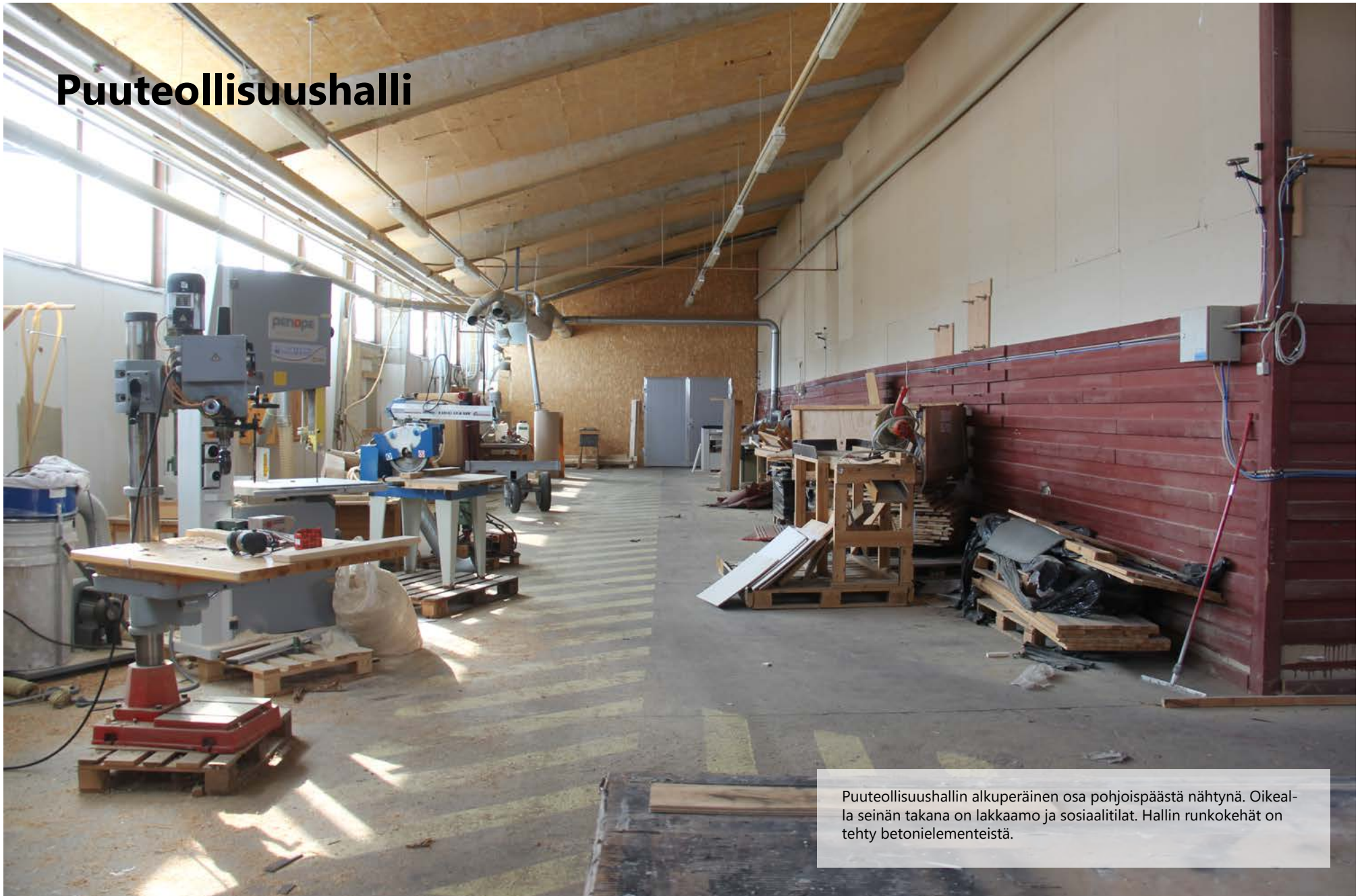
Keskusvarasto toimi vankilan teollisuusalueen osa- ja valmistuotevarastona sekä myö-hemmin yleisvarastona. Rakennus kytkeytyy yhdyskäytävillä sekä puutyöhalliin että puuteollisuushalliin.

Korjaamo (1975)

Korjaamorakennus on metallintyöstökoneilla ja ajoneuvojen huoltokalustolla varustet-tu halli, joka keskittyi vankilan oman kaluston huoltoon ja metallitöihin. Korjaamon ete-läpäädyssä on vuonna 1954 rakennettu konetoimisto.

Puuteollisuushalli

Puuteollisuushallin alkuperäinen osa pohjoispäästä nähtynä. Oikealla seinän takana on lakkaamo ja sosiaalitilat. Hallin runkokehät on tehty betonielementeistä.

Puuteollisuushallin etujulkisivu länteen.

Takajulkisivu koillisesta. Rakennus sai punaisen lautavuorauksen 2000-luvulla vankityönä tehdyssä julkisivukorjauksessa.

8.2 Puuteollisuushalli

Puuteollisuushalli on rakennettu kahdessa vaiheessa vuosina 1972 ja 1974. Se rakentamisella luotiin puitteet vankien työtoiminnan suuntaamiselle puunjalostusteollisuuteen. Pitkälle koneellistetussa tuotantotilassa valmistettiin puusepäntuotteita kuten kalusteita, levytuotteita ja listoja. Työtoiminnan ohessa vangeille annettiin alan ammatillista koulutusta.

Arkkitehtuuri

Rakennuksen ulkoarkkitehtuuri edustaa tyypillistä 1970-luvun tuotantohallien arkkitehtuuria, jossa suuret kehäelementit maksimoivat käytössä olevan tuotantotilan. Halli on lämmin ja tilat saavat luonnonvaloa suurista yläikkunoista.

Vanhemmassa rakennusvaiheessa runkoelementit ovat betonia ja uudemmassa liimapuuta. Rakennusta kattaa loiva yhtenäinen peltikatto. Julkisivuissa on punainen kaksiosainen pystylaudoituus. Lattia on betonilaatta, jossa on kuljetusvaunuille tehdyt kapearaiteiset kiskot.

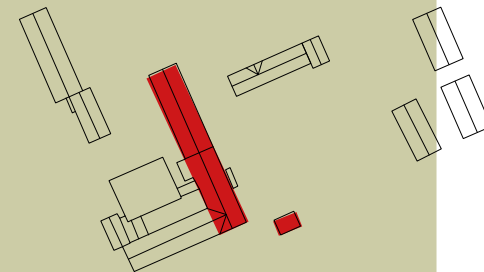
Puuteollisuushalli

Rakennusnumero: 307788

Laajuus: bruttoala 800 kem², tilavuus 1400 m³

Suunnittelija: Rkm Urpo Nummela

Rakennusvuosi: 1972 ja 1974

Puuteollisuushallin päätyjulkisivu pohjoiseen.

Puuteollisuushallin laajennus yhdisti tilat viereiseen puutyöhalliin. Hallin takajulkisivulla on katoksella suojattu korkea nosto-ovi. Oikealla on purumuri, josta lähtee kuljetin viereiseen purusiilon.

Säilyneisyys ja muutokset

Alkuperäistä puuteollisuushallia laajennettiin pian valmistumisensa jälkeen, jolloin sen eteläpääty yhdistyi viereiseen kokoonpanohalliin. Myöhemmin rakennus kytkettiin kylmän yhdysosan välityksellä työhallien keskelle rakennettuun keskusvarastoon.

Hallin alkuperäinen tila jaettiin kahteen osaan vuonna 1989, jolloin pääsalista erotettiin lakkaamo-maalaaamo. Julkisivut uudistettiin vankityönä 2000-luvulla. Tuolloin peltivuoratut ulkoseinät paneloitiin ja maalattiin punaisiksi. Pystypanelointia jäsentävät kapeat valkoiset listat.

Rakennuksen alkuperäisiä ominaispiirteitä on säilynyt tuotantohallin rakenteissa ja erityisesti autenttisissa sosiaalitiloissa.

Lähikuva puuteollisuushallin julkisivusta, ikkunoista ja avoräystästä.

Puuteollisuushallin laajennusosassa on liimapuusta tehtyt runkokehät. Kuvan keskellä on työnjohtajan toimisto. Edessä on käsivaunun radan raiteet.

Työnjohtajan toimistossa on eteenpäin kallistetut ikkunat. Toimiston katolle on tehty säilytystilaa.

1980-luvulla hallista erotettu lakkaamo-osa.

Sosiaalitilat ovat säilyneet autenttisina. Ku-
vassa on vankien pukuhuone ja taukotila.

VASEMMALLA: Puuteollisuushallin sähköpääkes-
kus sijaitsee lakkaamon
päädyssä. Sähköjärjes-
telmää on uudistettu
tuotannon koneellistami-
sen yhteydessä.

OIKEALLA: Puuteollisuus-
hallin eteläpäässä on
kapearaiteisen käsivau-
nuradan kääntökehä.

Puruvarasto rakennuksen takaa nähtynä. Putki siirtää purua puutyöhallin purusiilosta varastoon.

Puruvarasto edestä. Etuseinässä on vinyylistä tehty laskosovi.

8.3 Puruvarasto

Teollisuusalueen etelälaidalla on erilliseen rakennukseen tehty puruvarasto. Purua ja haketta hyödynnettiin aiemmin vankilan lämpölaitoksessa.

Puuteollisuushallissa syntyvä puru imetään ensin purusiiloon ja siirretään sieltä ilmakeinavaa pitkin puruvarastoon.

Puruvarastossa on korkea betoninen sokkeli ja puurunkoinen yläosa. Rakennus on noppamainen ja siinä on loiva harjakatto.

Purusiilo ja ilmakeinutin.

Puruvarasto sisältä.

Puutyöhalli

teollisuus

Puutyöhallin suuri yhtenäinen tila on toiminut kokoonpanohallina. Kuvaushetkellä hallissa varastoitin polttopuuta. Oikealla näkyvän tiiliseinän takana on maalaamo.

Puutyöhallin itäpääty Linnantieltä nähtynä. Valmiit tuotteet toimitettiin ulos suuresta nosto-ovesta. Etualalla on aluelämpökeskuksesta tuleva lämpökanava.

8.4 Puutyöhalli

Puutyöhalli toimi vankilan työliikkeen kokoonpanotilana. Siellä koottiin myytävät hirsimökit sekä suuri määrä puolustusvoimien tilaamia puulaatikoita. Loppuvaiheessa puutyöhallissa toimi halkola, jossa vangit harjoittivat työtoimintaa.

Arkkitehtuuri

Rakennus on tyypillinen 1970-luvun teollisuushalli. Runko muodostuu suurista liimapuukehistä. Vesikattona on loiva ja lyhyträystäinen satulakatto. Tila saa valoa suurista yläikkunoista. Aputilat on erotettu muuratuilla ja rankarakenteisilla seinillä.

Säilyneisyys ja muutokset.

Rakennuksen sisätilat ovat säilyneet pääosin alkuperäisinä. Julkisivujen uudistaminen ja viereisiin rakennuksiin kytkeminen ja ovat muuttaneen hallin ulkoarkkitehtuuria.

Puutyöhallin julkisivu on viereisten hallien tavoin uudistettu 2000-luvulla.

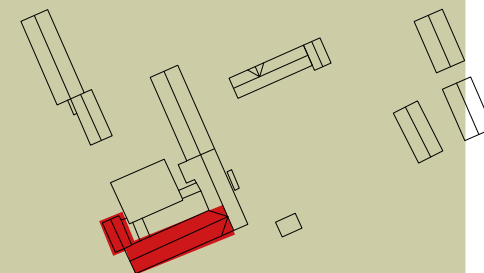
Puutyöhalli

Rakennusnumero: 307769

Rakennusvuosi: 1972

Laajuus: bruttoala 1727 kem² , tilavuus 8447 m³

Suunnittelija: Rkm Urpo Nummela

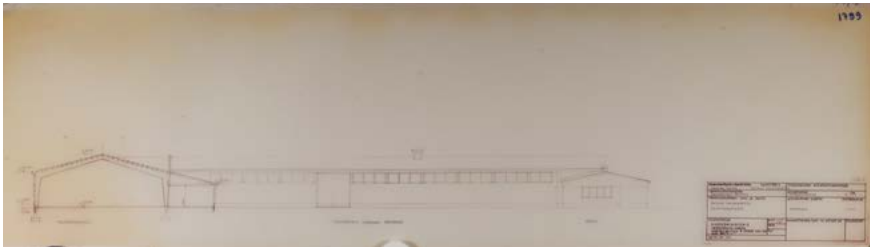
Hallin itäpäädyssä on tiilirakenteinen maalaa-mo. Vasemmalla on työmaakoppi.

Puutyöhalli nosto-oven suunnasta eli länsipäädystä nähtynä. Vasemmalla on varastoja, toimisto sekä sosiaalityilat. Peräkärjessä on metrihalkoja, joita vangit pienivät polttopuiksi.

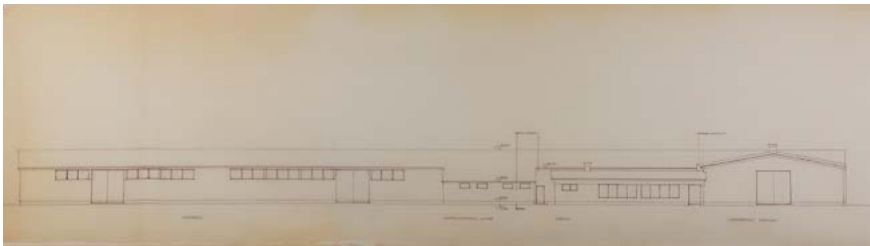
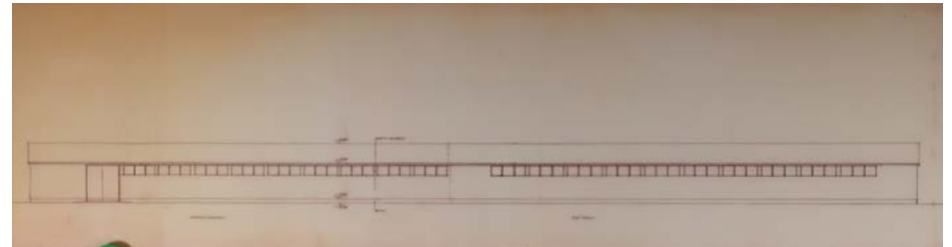

Tarvikevarasto on entinen suutarinverstaas.

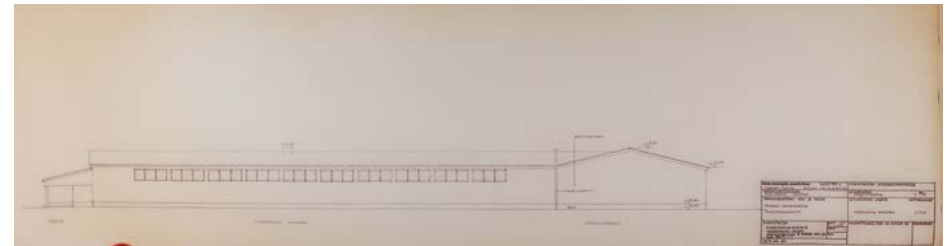
VASEMMMAL-
LA: Julkisivu
pohjoiseen
27.4.1977
päivätyssä pii-
rustuksessa.

OIKEALLA:
Julkisivu itään

VASEMMMAL-
LA: Julkisivu
länteen eli
Linnantielle

OIKEALLA:
Julkisivu ete-
lään. KUVAT:
Kansallisarkisto
VAHO II

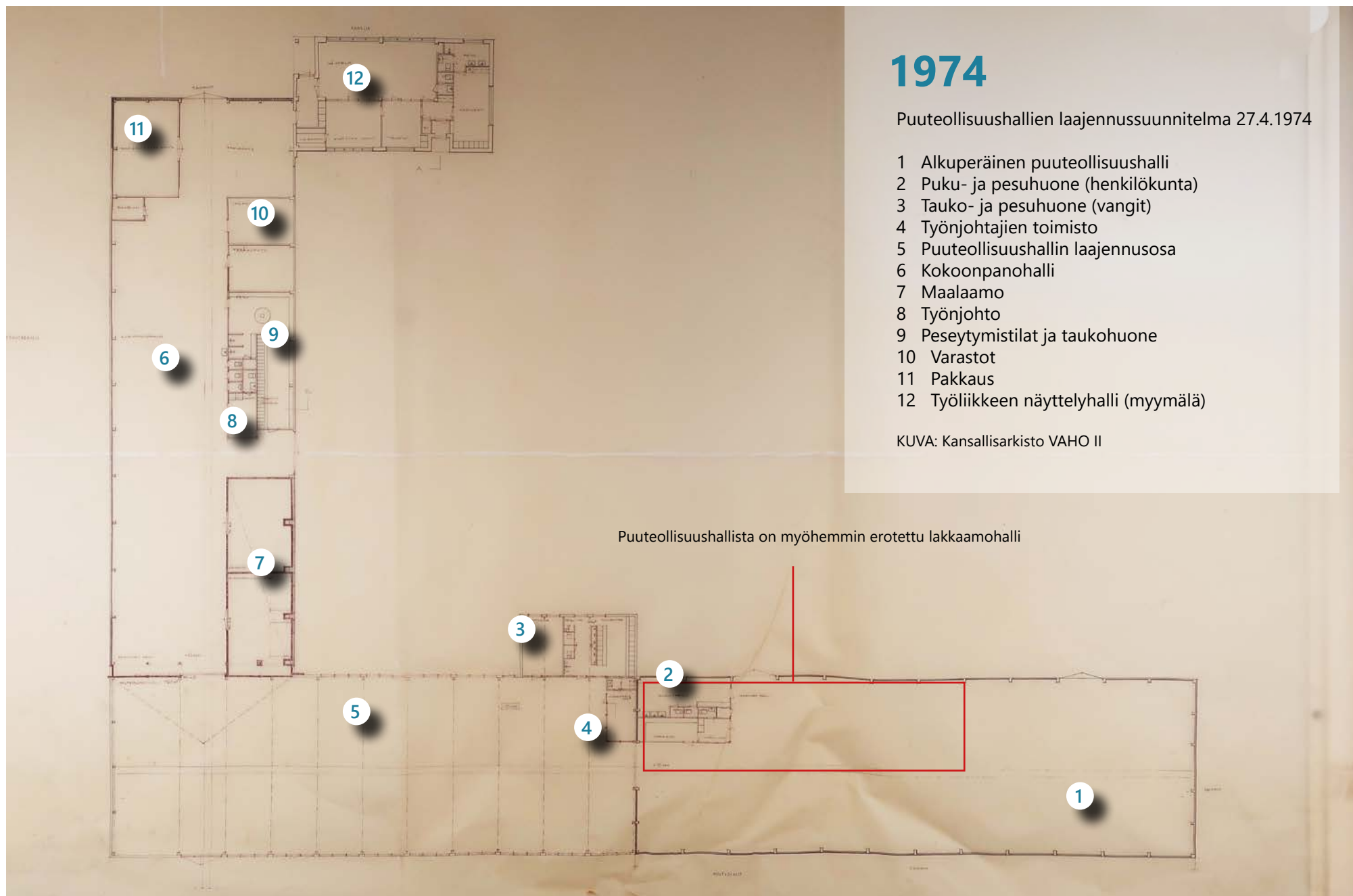
1974

Puuteollisuushallien laajennussuunnitelma 27.4.1974

- 1 Alkuperäinen puuteollisuushalli
- 2 Puku- ja pesuhuone (henkilökunta)
- 3 Tauko- ja pesuhuone (vangit)
- 4 Työnjohtajien toimisto
- 5 Puuteollisuushallin laajennusosa
- 6 Kokoonpanohalli
- 7 Maalaamo
- 8 Työnjohto
- 9 Peseytymistilat ja taukokuone
- 10 Varastot
- 11 Pakkaus
- 12 Työliikkeen näyttelyhalli (myymälä)

KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Puuteollisuushallista on myöhemmin erotettu lakkaamohalli

Saharakennus

Saharakennuksen keskellä näkyvän kolmiopäädyn kohdalta on purettu eteenpäin suuntautunut pitkä saha-halli. Säilyneen osan molemmat päädyt ovat myöhemmin tehtyjä laajennusosia.

Saharakennuksen länsipäädyn paketointihalli on 1980-luvulla tehty laajennusosa. Hallin runko muodostuu korkeista teräskehistä. Hallin perällä näkyy alkuperäisen saharakennuksen keltainen pääty.

Saharakennuksen itäpäädyssä on toinen laajennusosa. Sen oviaukko on matala ja leveä.

8.5 Saharakennus

Vankilan saharakennus rakennettiin vuonna 1953 samalla paikalla aiemmin toimineen 1930-luvun sahan paikalle. Nyt tämäkin laitos on pääosin purettu. Säilyneen saharakennuksen molemmissa päädyissä on 1980-luvulla rakennetut paketointihallit.

Arkkitehtuuri

Rakennuksen alkuperäinen keskiosa on puurunkoinen. Paketointihallit ovat teräsrunkoisia. Rakennukseen on tehty yhtenäinen lautaverhoilu ja moniosainen peltikatto. Saharakennuksen alkuperäinen keltainen väri on vaihdettu vihreään.

Säilyneisyys ja muutokset

Purkamisten ja laajennusten jälkeen rakennuksen alkuperäinen hahmo ei ole enää tunnistettavissa. Sahan laitteistot on poistettu ja tila toimii kylmänä varastokatoksena.

Perustiedot

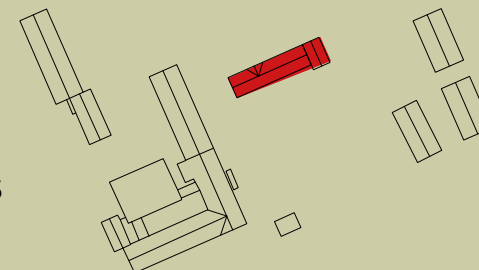
Nimi: Saharakennus

Rakennusvuosi: 1953 ja 1985

Rakennusnumero: 307771

Suunnittelija: Rkm Urpo Nummela

Laajuus: 1100 kem² , tilavuus 4050 m³ (osittain purettu)

Sahatavaravarastot

Kolme keskenään samanlaista sahatavaravarastoa sijaitsevat teollisuusalueen kaakkoiskulmalla.

Sahatavaravarastot ovat liimapuurunkoisia. Pihan asfaltointi jatkuu hallien sisälle.

Varastojen pitkällä julkisivuilla on verhot. Ne mahdollistavat tuulettumisen ja torjuvat paistetta..

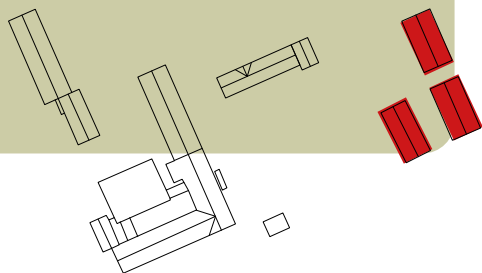
Perustiedot

Nimi: Sahatavaravarastot (kolme kappaletta)

Rakennusvuosi: 1994

Rakennusnumero: 307878

Laajuus: bruttoala 1290 m², tilavuus 8331 m³

8.6 Sahatavaravarastot

Pelson vankilan saha- ja lautata-
vara varastoitiin teollisuusalueen
kaakkoiskulmalle kolmeen kylmään va-
rastorakennukseen.

Rakennukset ovat keskenään identtisiä.
Niissä on asfaltoitu kynnyksetön maa-
lattia, liimapuurunko ja aaltopeltikatto.
Päädyissä on rankarunkoon tehty pysty-
panelointi. Pitkillä julkisivuilla on sivuun
vedettävät kolmiosaiset vinyyliverhot,
joiden perforointi varmistaa puutavaran
tuulettumisen.

Näkymä sahatavaravarastojen välistä kohti puuteollisuushallia.

Keskusvarasto

Keskusvaraston lastaustila.

Keskusvaraston etujulkisivu pohjoiseen. Rakennuksessa on vankilan teollisuusrakennusten alkuperäinen peltijulkisivu, jota ei ole lautaverhoiltu muiden hallien tavoin.

8.7 Keskusvarasto

Keskusvarasto rakennettiin vuonna 1985 teollisuusalueen ytimeen. Se toimi työliikkeen valmistuotevarastona ja pakkaamona sekä tarvikevarastona. Rakennukseen tehtiin myös erillinen välinevarasto, toimisto ja ulkopuolelta kuljettava varasto kemikaaleille. Rakennuksen suunnitteli oululainen Insinööritoimisto Voho Oy vuonna 1984.

Arkkitehtuuri

Keskusvarasto on aikakaudelle tyypillinen lämmin varastorakennus. Rakennus on syvärunkoinen ja yhdistetty viereisiin rakennuksiin katetuilla käytävillä. Pystyrunko muodostuu tehdasvalmisteisista betonipilareista, jotka kannattelevat katon liimapuupalkistoa. Liitososat ovat esivalmistettuja teräsoasia. Rakennuksessa on betonilattia. Ulkovuorauksena on alkuperäinen 0.6 mm sinkitty aaltopeltilevy.

Keskusvaraston päätyjulkisivu Linnantielle. Vasemmalla on korjaamo ja oikealla vankilan työliike.

Perustiedot

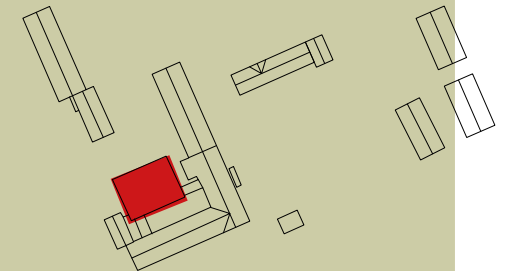
Nimi: Keskusvarasto

Rakennusvuosi: 1985

Rakennusnumero 307865

Laajuus: bruttoala 808 m², tilavuus 5100 m³

Suunnittelija: Insinööritoimisto Voho Oy

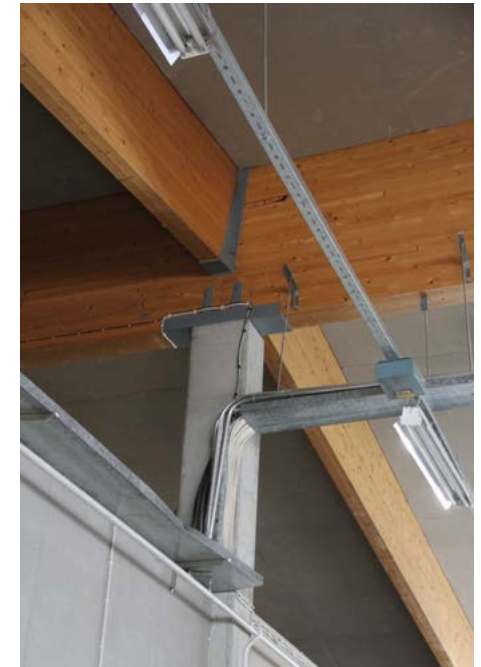

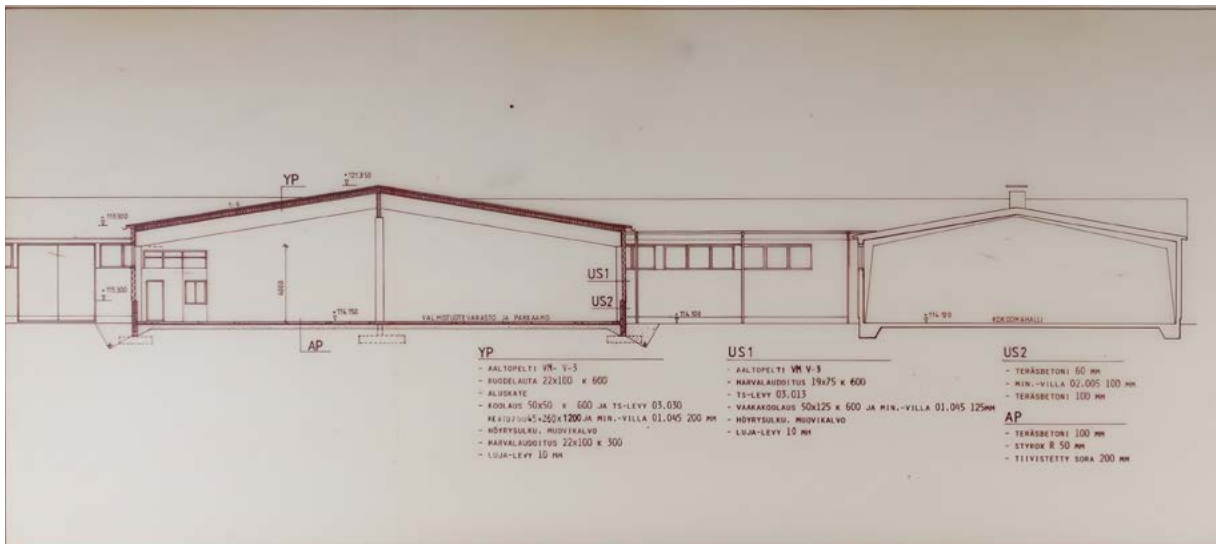
Keskusvarasto on erillinen rakennus, joka on kytketty yhdysosilla viereisiin tuotantotiloihin.

Keskusvaraston toimisto muistuttaa rakennusta.

Betonipilarit kannattelevat liimapuupalkistoa.

Muutokset ja säilyneisyys

Rakennus on säilynyt alkuperäisenä sekä sisätilojen että ulkoisen hahmon osalta. Keskusvaraston julkisivuihin ei ole tehty vastaavaa laudoitusta kuin viereisiin puuteollisuushalleihin.

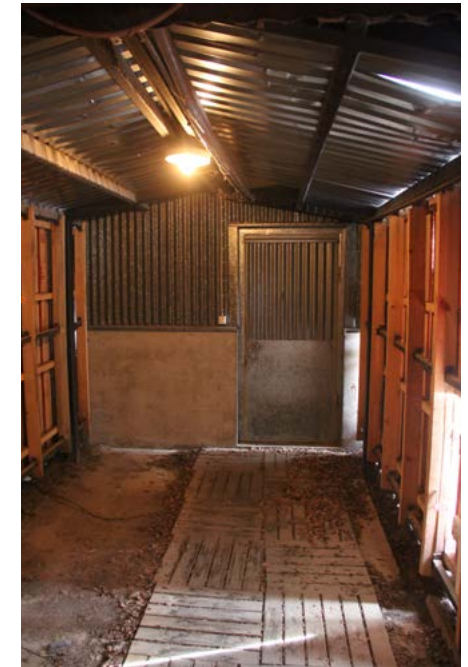
Leikkauspiirustus, jossa näkyy keskusvaraston liittyminen puu-työhalliin. Insinööritoimisto Vohon laatima piirustus on päivätty 1.11.1984 KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

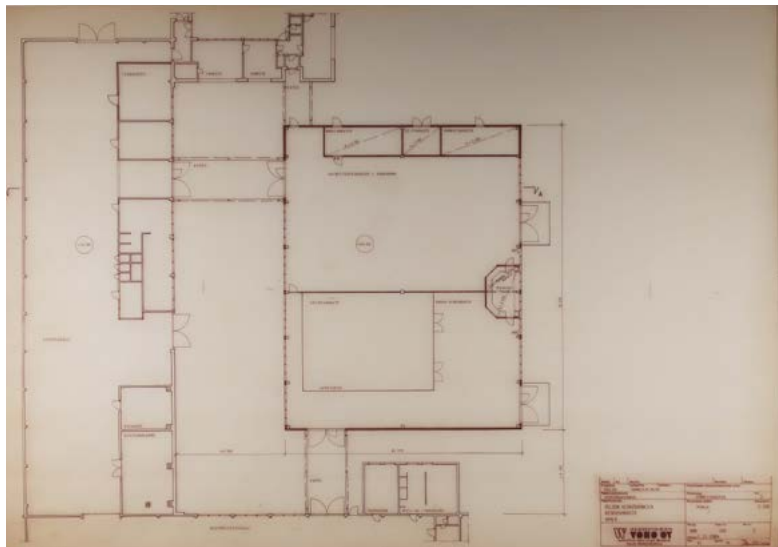
Varastohyllyjen alue on häkkiseinän takana.

Näkymä keskusvaraston sisätilasta.

Puuteollisuushalliin johtava yhdysosa.

VASEMMALLA: Keskusvaraston pohjapiirustus, jossa on esitetty liittyminen ympäröiviin halleihin. KUVVA: Kansallisarkisto VAHO II

OIKEALLA: Keskusvaraston julkisivupirstukset on päivätty 11.11.1984. KUVVA: Kansallisarkisto VAHO II

Työliike Linnantien yli nähtynä. Taustalla on harmaa keskusvarasto ja punainen puutyöhalli.

Oikealla on työliikkeen sisäänkäynti. Suuret "näyteikkunat" poikkesivat vankila-alueen tyylistä.

8.8 Vankilan työliikkeen näyttelytila

Vankilan vuonna 1974 valmistunut työliike kytkeytyy viereiseen puutyöhalliin, minka vuoksi sillä ei ole omaa rakennustunnusta.

Työliikkeen ulkoinen hahmo poikkeaa muista teollisuusalueen rakennuksista: se on matala tiilirakennus, jossa oli myymälöille tyypilliset näyteikkunat. Rakennuksen sisäänkäynti on vankilan aidan ulkopuolella, mikä mahdollisti asiakkaiden asioinnin liikkeessä.

Työliikkeen näyttelytilassa esiteltiin ja myytiin vankilassa valmistettuja tuotteita läpi vuoden. Liikkeessä työskenteli myymälänhoitaja ja varastonhoitaja. Varastoon tehtyjen tuotteiden ostaja sai tuotteen yleensä mukaansa.

Vankilatuotteiden myynti lopetettiin rakennuksessa 2010-luvun puolivälissä. Rakennus on säilynyt tiloiltaan ja ulkoarkkitehtuuriltaan lähes alkuperäisenä.

Työliikkeen näyttelytila on valoisa tila. Oikealla on toimisto ja sosiaalitilat.

Korjaamohalli

teollisuus

Korjaamohalli autotallin suunnasta Linnantien yli kuvattuna. Se on rakennettu oikealla näkyvän 1950-luvun korjaamon jatkeeksi.

Korjaamohallin pohjoispääty. Viereisten puuteollisuushallien tavoin myös korjaamo on saanut 2000-luvulla punaisen julkisivupaneloinnin.

Korjaamohallin takajulkisivulla on kuusi korkeaa nosto-ovea.

8.9 Korjaamohalli

Vankilan korjaamo rakennettiin vuonna 1975 vanhan 1950-luvun korjauspajan jatkeeksi. Korjaamolla huollettiin ja korjattiin vankilan kalustoa kuten autoja, koneita ja metallikalusteita. Korjaamolla ei ollut omia myyntituotteita. Kun ajoneuvojen tekniikka monimutkaistui, korjaamolla ollut enää valmiuksia tehdä kattavia huoltoja.

Arkkitehtuuri

Korjaamo on arkkitehtuuriltaan tyypillinen 1970-luvun teollisuushalli, jonka kantava runko on toteutettu teräsisillä 3-nivelkeihillä. Rakennuksella on loiva peltikate ja punaiset puujulkisivut. Halli saa valoa yläikkunoista ja sen ovet suuntautuvat sisäpihalle.

Säilyneisyys ja muutokset

Rakennuksen julkisivut ovat muuttuneet, mutta muutoin ulkoinen hahmo on säilynyt. Sisätilat ovat säilyneet alkuperäisessä asussa. Nosto-ovet ja vesikatto on uusittu.

Perustiedot

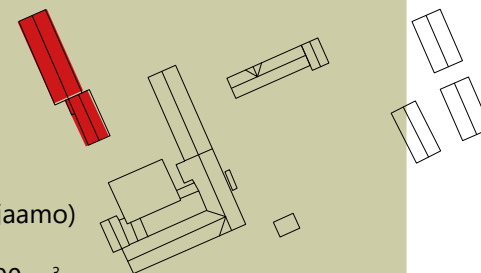
Nimi: Korjaamohalli ja konetoimisto

Rakennusvuosi: 1975 ja 1954

Rakennusnumero: 307768

Suunnittelija: Rkm Urpo Nummela (korjaamo)

Laajuus: bruttoala 1437 m², tilavuus 5400 m³

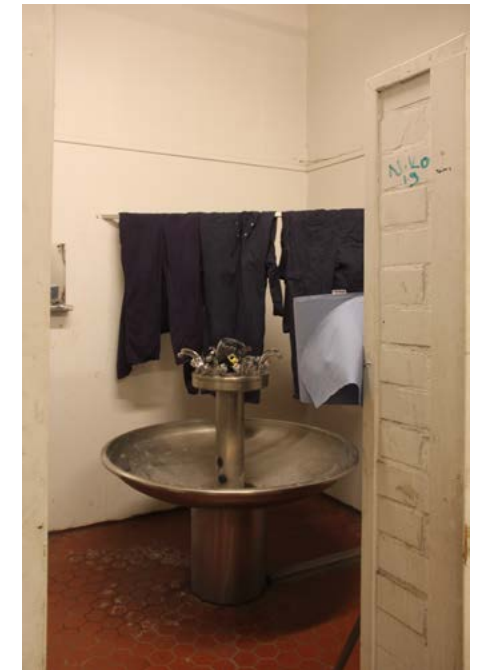
Korjaamon takajulkisivu idästä entisen sahakentän yli nähtynä. Vasemmalla näkyvän muuntajan takana on konetoimistoksi muutettu vanha paja.

Korjaamon toimiston suurista ikkunoista voitiin valvoa korjaamon toimintaa.

Korjaamolla työskennelleiden vankien taukokuila.

Vankien puku- ja pesuhuoneessa on vanha teräksinen pesuallas.

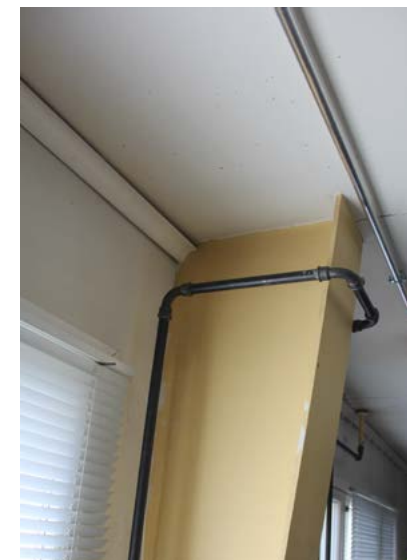
VASEMMALLA: Ajoneuvojen alapuolelta tapahtuvaan huoltoon varten tehty "rasvamonttu".

OIKEALLA: Rasvamonttu sisältä.

VASEMMALLA: Hallinosturi kulkee kattoon kiinnitetyillä kiskoilla.

OIKEALLA: Viisto runkokehä vartijoiden taukokuilossa.

Korjaamohalli toimiston yläpuolella olevalta varastoparvelta nähtynä. Kantavana runkona toimivat teräskehät näkyvät sivuseinillä ja alakattossa. Lattia on maanvarainen betoni-laatta.

Korjaamorakennuksen eteläpäätyyn kytkeytyvä konetoimisto Linnantien yli nähtynä. Muutoskohdissa on vaalea rappauspinta.

Rakennuksen tiilirunko on muurattu matalan betoniperustuksen päälle. Ikkunoiden yläpuolella on tiilipintainen holvipalkki. Puiset ruutuikkunat ovat alkuperäiset.

8.10 Konetoimisto (1954)

Teollisuusalueen portin vieressä sijaitseva konetoimisto toimi alun perin vankilan korjauspajana. Vuonna 1954 valmistunut tiilirakennus on yksikerroksinen, suorakaiteen muotoinen ja sitä kattaa peltikatteinen satulakatto.

Rakennuksen erityispiirre on kaksi korkealle nousevaa betonista savuhormia. Rakennuksen etujulkisivulla on tasavälein sijoitetut ruutuikkunat, joiden yläpuolella on holvipalkit. Julkisivun muutoskohdissa on vaalea rappaus.

1970-luvulla rakennuksen pohjoispäähän liitettiin uusi korjaamo ja rakennuksen eteläpäädyssä ollut puinen osa purettiin. Rakennus peruskorjattiin 2000-luvun alussa toimistorakennukseksi. Toimistojen yhteyteen rakennettiin keittiö, kokoustila ja saunatilat. Vanha ahjo on säilytetty fragmenttina ajalta, jolloin rakennuksessa toimi paja. Rakennuksen pohjoispääty on toiminut kapearaiteisen junan veturitallina.

Vankilan korjauspaja vuonna 1958. Se rakennettiin vuonna 1954 palaneen pajan paikalle. Vasemmalla näkyvä puurunkoinen osa on purettu. KUVA: Kansallisarkisto VAHO Ud: 1:1

Takajulkisivun oviaukot on muurattu umpeen ja tilalle on tehty ikkunoita. Muutokohdassa on vaalea sileärappaus. Ovi johtaa vanhaan pajaan.

VASEM-
MALLA:
Rakennuksen
eteläpäädyssä on kaksi
1990-luvun
ulko-ovea.

Korkealle vesikaton yläpuolelle nousevat betonihormit ovat fragmentteja vanhan konepajan ajalta. Alkuperäinen tiilikate on vaihdettu keveämpään aaltopeltiin.

Avoräystäällä
näkyvät päistään
kevennetyt poika-
set. Sadevesikourut
ja syöksyt ovat
1990-luvun kanti-
kasta mallia.

Eteläpää-
dyssä on
yksi vanki-
lan monesta
varavoima-
lähteistä.

Kiinteistötoimiston keittiö ja taukotila.

Entinen kiinteistöpäällikön toimisto, josta on tehty opetus- ja kokoustila.

VASEMMALLA:
Toimistot ja sosiaalitilat on sijoitettu keskuskäytävän varrelle. Uudet väliseinät on muurattu tiilestä.

OIKEALLA:
Henkilökunnan saunatilan löylyhuone.

VASEMMALLA:
Rakennuksen pääovi johtaa Linnantien puoleiselle etupihalle.

OIKEALLA: Toimistohuoneet ovat tilavia.

Entinen paja toimii varastona. Kuvan keskellä on vanha ahjo. Sen piippu on katkaistu ullakon tasalla. Oikealla on ovi varastoon, joka on toiminut veturitallina.

Vanhassa ahjossa on pitkäaikaisen käytön jäljet.

VASEMMALLA: Ullakon ikkuna on muurattu umpeen ikkuna konetoimiston pohjoispäädyssä, joka on kytketty viereiseen korjaamoon.

OIKEALLA: Näkymä käyttö-ullakolta, joka on toiminut sähkötarvikkeiden varastona. Ullakolla on betoninen palopermanto ja ruotsalaismalliset kattotuolit.

Maatalous- rakennukset

9 Maatalousrakennukset

9.1 Rakennustyytit

Pelson vankilan päätehtävä oli soiden muokkaaminen viljelysmaiksi ja asutustilojen rakentaminen. Pelson vankilasta muodostui yksi maamme suurimmista maatalousvankiloista, jonka maatalousrakennukset liittyvät karjatalouteen, viljelyyn sekä hevosten ja pienkarjan hoitoon.

Apulantavarasto (1960)

Tyyppirakennus, johon varastoitiin säkkitavarana hankittu apulanta.

Lampola (1984)

Suomen suurin lampola oli myös tutkimus- ja jalostuslampola. Kaksi-osaisen lampolan yhteydessä toimi vankilan keskitetty rehuvarasto.

Navetta (1954 /1996)

Alkuperäinen kavinavetta ja myöhemmin rakennettu pihatto muodostavat toisiinsa kytketyn kokonaisuuden, jossa toimi loppuajana myös hevostalli.

Puimala (1942/1963) ja viljakuivaamo (1989)

Puu- ja tiilirakenteisessa 1940-luvun puimalassa on suuri latokuivaamo, viljakuivaamo ja jauhomylly. Puimalan vinttiä käytettiin tapahtumatilana. 1980-luvulla puimalan viereen rakennettiin uusi viljakuivaamo ja sen yhteyteen teräksinen viljasiilo.

Hevostalli (1939) ja viljavarasto (1940)

Pelson vanhimmat säilyneet rakennukset ovat hevostalli ja sen pihapiirissä sijaitsevat saman aikakauden siemenviljamakasiini.

Rehuladot (1936-1939)

Vankila valmisti omana työnään kymmeniä heinälatoja, joista viisi on säilynyt vankilan pelloilla. Rakennuksissa noudatettiin tyyppipiirustuksia.

Apulantavarasto

Apulantavaraston eteläpääty. Päädyn liukuparioni on uusittu vuonna 2015.

Varastossa on korkea paikalla valettu betonisokkeli. Julkisivussa on rimalaudoitus.

Apulantavaraston pohjoispääty. Oven muotoa on muutettu ja sivuovet on poistettu.

Rakennuksen julkisivu ja räystääs.

9.2 Apulantavarasto

Apulantavarasto rakennettiin viljelysmailla käytettyjen lisälannoitteiden säilytystilaksi, jonne varastoitiiin säkkitavarana hankittua apulantaa. Rakennus on eristämätön ja sen läpi voi ajaa korkealla ajoneuvolla.

Arkkitehtuuri

Rakennus on tyypillinen 1960-luvun maatalousrakennus, joka pohjautuu maatalousvankiloissa käytettyihin tyyppiirustuksiin. Suorakaiteen muotoisessa rakennuksessa on korkea betonisokkeli, ansarakenteilla toteutettu puurunko ja betonilattia. Julkisivuissa on punaiseksi maalattu rimalaudoitus ja vesikatteena on harmaa konesaumattu pelti. Sisäpuolen rakenteissa on nähtävissä osaavaa puurakenteiden suunnittelua ja vankien käsityön jälkeä.

Perustiedot

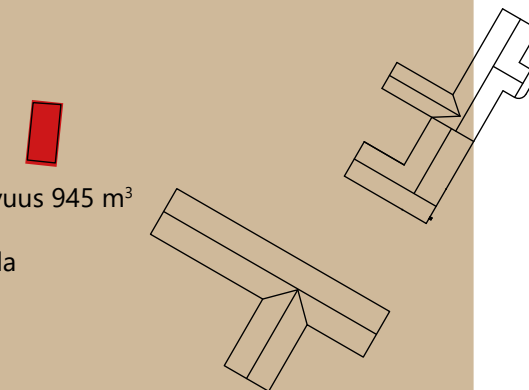
Nimi: Apulantavarasto

Rakennusnumero: 307856

Laajuus: bruttoala 210 kem², tilavuus 945 m³

Suunnittelija: Rkm Urpo Nummela

Rakennusaika: 1960

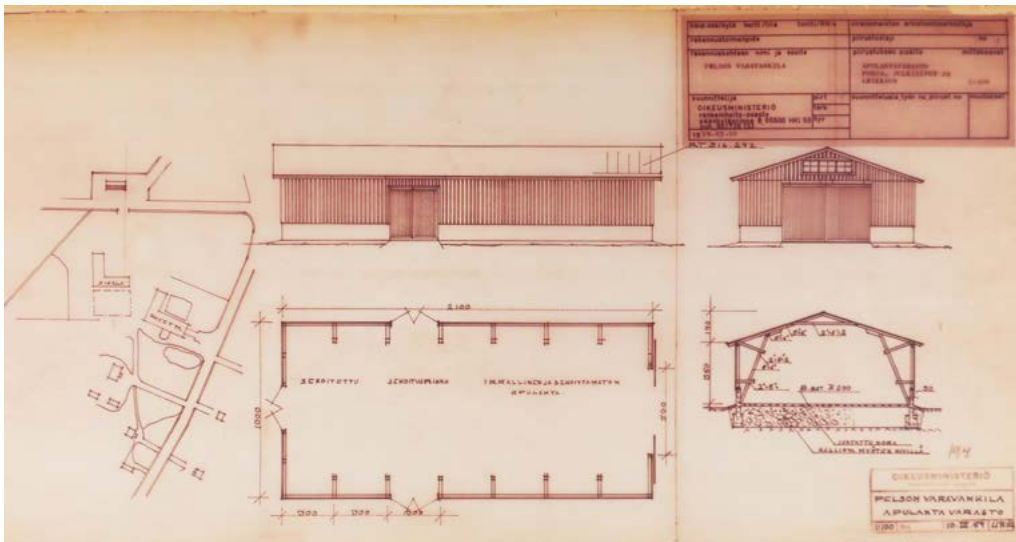
Näkymä varaston pohjoispäätä kohti. Nykyinen päätyovi on aaltopeltiä.

Rakennuksessa on sahatavarasta tehty ansarakenne. Vesikatteena on muovipintainen kattopelti, joka on asennettu harvalaudoituksen päälle.

Betonisokkeli on karkeatekoinen. Myös runkorakenteissa on vankien käsityön leima.

Säilyneisyys ja muutokset

Rakennuksen muoto, runkorakenteet ja julkisivulaudoitus ovat alkuperäisiä. Molempiin päätyin on tehty useita ovi- ja ikkunamuutoksia. Sivuovet on peitetty ja rakennuksen vesikatto sekä sadevesijärjestelmä on uusittu.

Apulantavaraston pääpiirustus on päivätty 10.3.1959 ilman tekijän signeerausta.

Apulantavarastossa on sorapatjan päälle tehty betonilattia. Rakennusta käytettiin loppuaikoina maataloustyökalujen varastona.

Lampolan pitkä pohjoisjulkisivu. Rakennuksen arkkitehtuurissa toistuu betonipilareiden, nauhaikkunan ja punaisen lomautavuorauksen modulaarinen rytm.

Lampolarakennuksen pitkä pohjoisjulkisivu. Betonipilareiden jäsentämä ulkoseinä toistuu aukotukseltaan ja materiaaleiltaan samanlaisena rakennuksen molemmilla pitkillä sivuilla.

9.3 Lampola

Lampola toimi vuosina 1984-2023 vankilan lammaskarjan talvisuojana. Se oli Suomen suurin lampola, jossa lampaita myös tutkittiin ja jalostettiin. Lampolan yksi tehtävä oli suojella alkuperäisrotuja. Rakennuksessa oli puolilämmin ja kylmä lammastosasto sekä eteläsiipeen sijoitettu rehuvarasto. Lampolan ohessa on toimisto- ja sosiaalitiloja sekä tekniikkatiloja.

Arkkitehtuuri

Lampola on moderni maatalousrakennus, joka on toteutettu modulaarisella betoni-liimapuurunkolla. Jokaisessa moduulissa on nauhamainen yläikkuna. Myös sokkelit ja lattiat on rakennettu betonielementeistä. Vesikatto on loiva ja lyhyträystäinen peltikatto. Rakennuksen mittakaava ja elementtien tinkimätön toisteisuus tekevät rakennuksesta arkkitehtonisesti omassa kategoriassa mielenkiintoisen.

Länteen suuntautuvassa päädyssä on kaksi symmetrisesti sijoitettua nosto-ovea, joista kuljettiin kylmän lammastosaston kahdelle rinnakkaiselle käytävälle.

Perustiedot

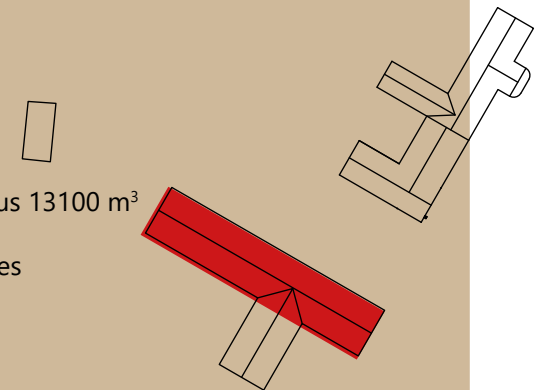
Nimi: Lampola

Rakennusnumero: 307864

Laajuus: bruttoala 2300 kem², tilavuus 13100 m³

Suunnittelija: Arkkitehti Ilkka Pajamies

Rakennusaika: 1984

Näkymä Lampolan nurkalta kohti rehuvaraston itäjulkisivua.

Lampolassa on loivaharjainen satulakatto, joka on katettu uritetulla peltikasetilla. Itäsiiven peltikattoa on osin uusittu 2000-luvulla.

Tehdasvalmisteiset betonipilarit on sijoitettu rakennuksen julkisivun ulkopintaan.

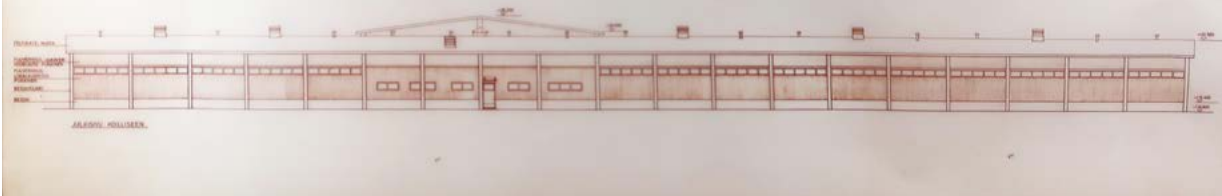
Säilyneisyys ja muutokset

Rakennuksen ulkoarkkitehtuuriin ei ole tehty muutoksia. Myös sisätilat ovat pääosin alkuperäiset vähäisiä toimintaan liittyviä muutoksia lukuun ottamatta. Peltikattoa on uusittu myrskyvaurioiden jälkeen 2000-luvulla.

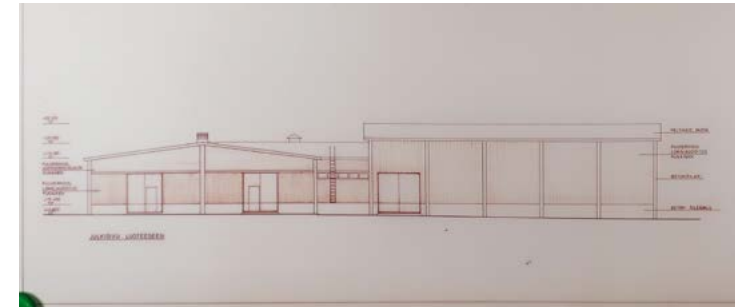

Lampolan työntekijöiden katettu sisäänkäynti pohjoissivulla.

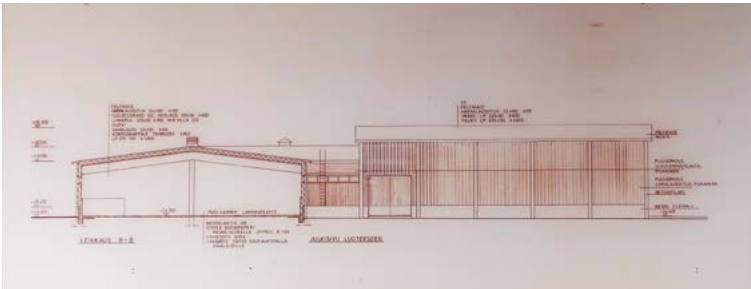
1983

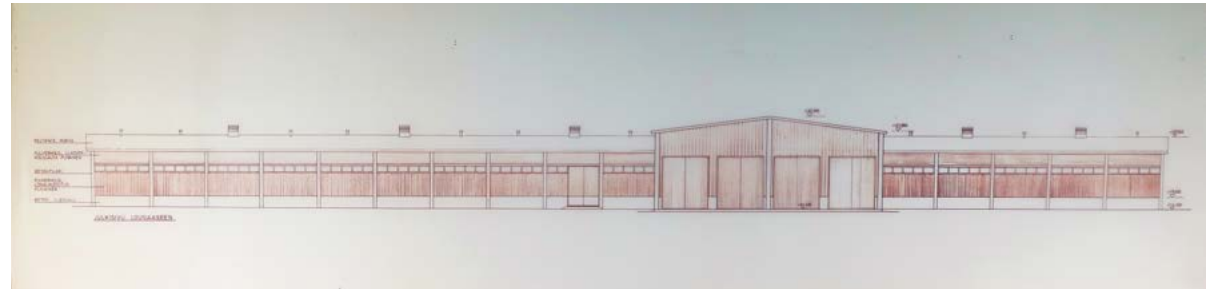
Lampolan julkisivu koilliseen. Arkkitehtuuritoimisto Ilkka Pajamies 7.7.1983. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

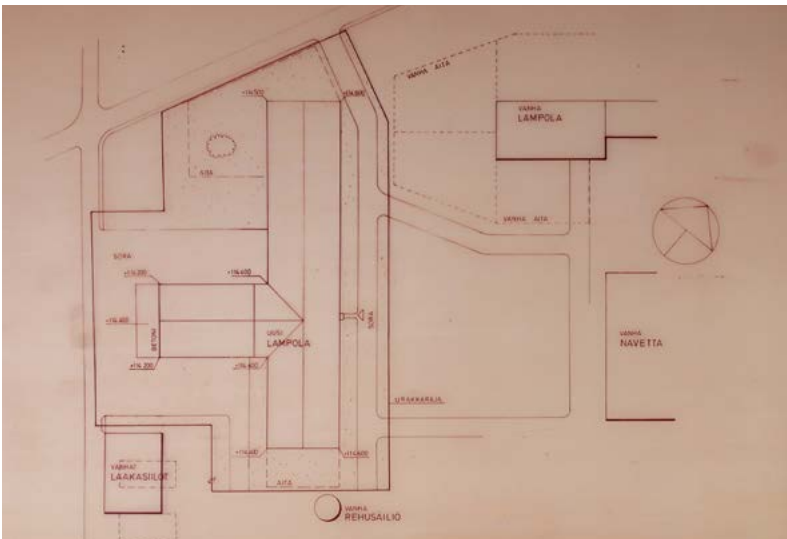
Lampolan julkisivu luoteeseen. Oikealla on rehuvarasto .

Rehuvaraston julkisivu luoteeseen ja leikkaus lampolan kohdalta.

Lampolan julkisivu lounaaseen. Arkkitehtuuritoimisto Ilkka Pajamies 7.7.1983. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

VASEMMALLA: Arkkitehtuuritoimisto Ilkka Pajamiehen 7.7.1983. laatima uuden lampolan asema-
piirustus. Piirustuksen oikeassa yläreunassa näkyy vanhan lampolan sijainti navetan länsipuolella. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

OIKEALLA: Arkistokuvassa on karitsojen ruokinta-automaatti. KUVA: Pelson vankilan arkisto

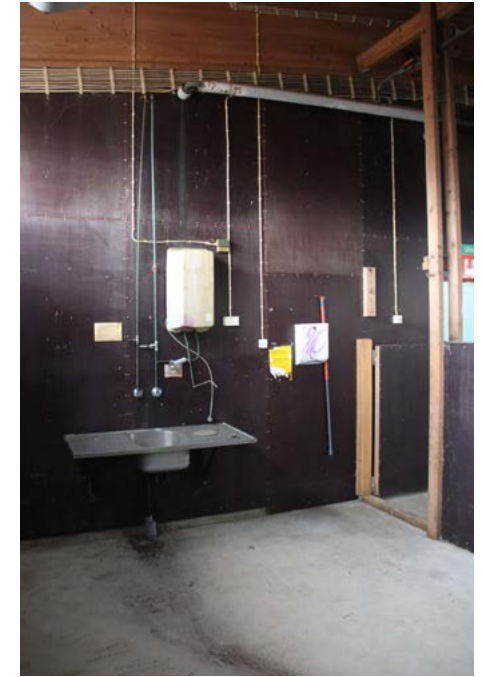

Lampolan puolilämmin "pikkupuoli". Keskellä näkyvän pilarilinjan kohdalla ollut väliseinä on poistettu. Lattian kourut johtavat virtsan lattian alapuoliseen säiliöön.

Lampolan keskelle sijoitetut betonipilarit kannattelevat poikittaasia liimapuupalkkeja.

Sisäseinät on vuorattu vesivanerilla. Sähköjohdot ja putket on toteutettu pinta-asennuksina.

Lampolan isopuoli ja pikkupuoli

Rakennuksen länsipäässä sijaitseva "isopuoli" on kylmä halli, jossa lammaskarsinat sijoitettiin keskellä kulkevan pilarilinjan kaksin puolin. Karsinoiden väliset käytävät päättyvät korkeille nosto-oville. Lampolan betonilattian alapuolella on virtsakaivot.

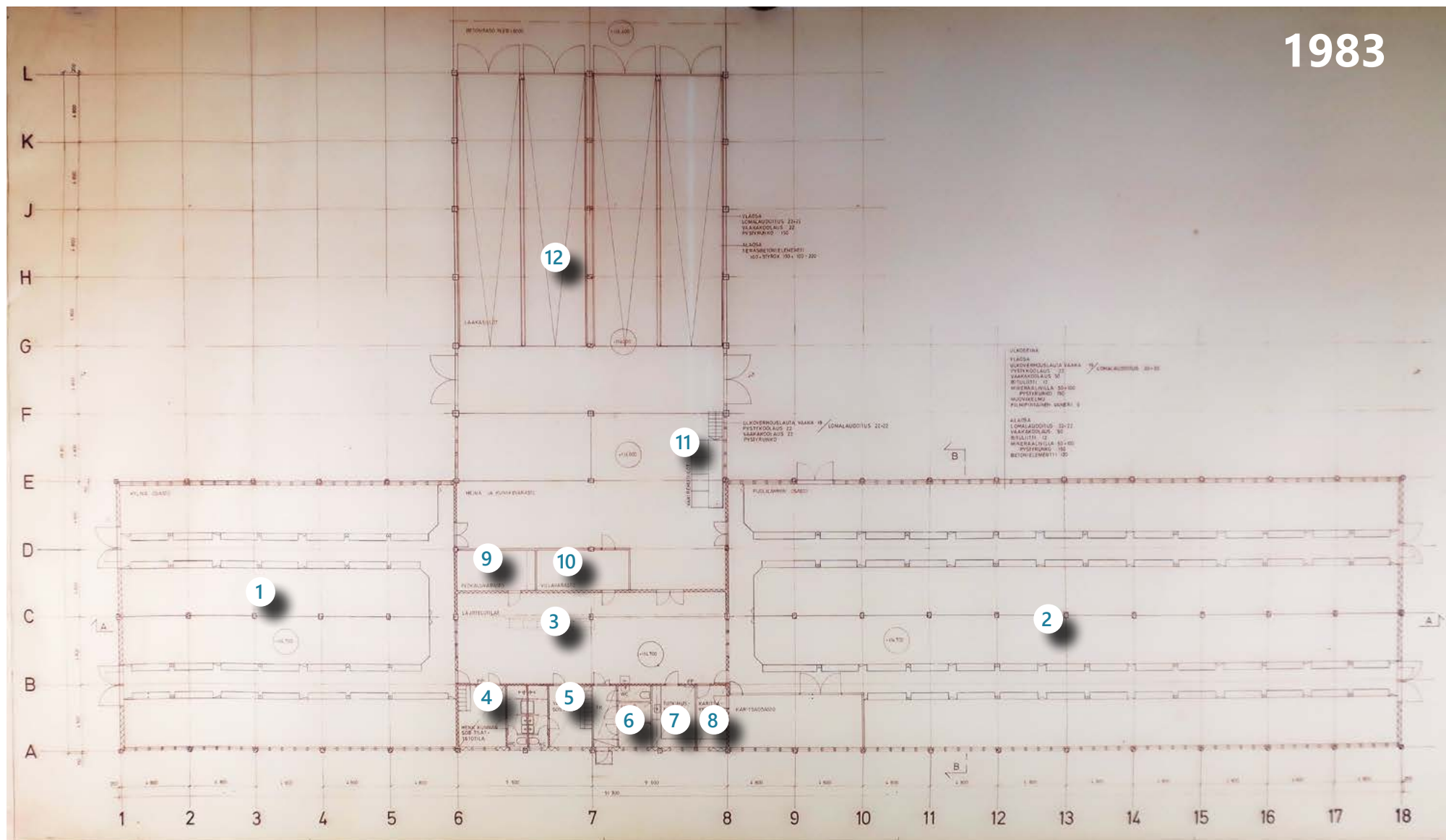
Itäpäädyssä on lampolan puolilämmin "pikkupuoli", joka on edellistä pienempi halli. Vesikiertoiset lämpöpatterit on sijoitettu ikkunan ja korkean sokkelin väliseen ulkoseinään. Pikkupuolella olivat pässit sekä iso ryhmäkarsina.

Lampolan varustukseen kuuluivat ruokinta-automaatit sekä Pelson vankilan kehittämät koottavat karitointikarsinat, jotka voitiin pinota säilytystä varten.

Päätuseinällä on kaksi nosto-ovea. Lämpöpatterit on asennettu korkean betonisokkelin yläpuolelle.

1983

Lampolan pohjapiirustus. Arkkitehtuuritoimisto
Ilkka Pajamies 7.7.1983. KUVA: Kansallisarkisto
VAHO II

- 1 Puolilämmin lammasosasto
- 2 Kylmä lammasosasto
- 3 Lajittelutilat
- 4 Henkilökunnan sosiaalitilat

- 5 Vankien sosiaalitilat
- 6 Tekniset tilat
- 7 Tutkimustoiminta
- 8 Karitsakeittiö

- 9 Työkaluvarasto
- 10 Villavarasto
- 11 Väkirehusiilot
- 12 Rehujen laakasiilot

Lampolan kylmä "isopuoli" päätyseinän suunnasta nähtynä. Lampolan puolilämmin "pikkupuoli".

Lampolan lajitteluhalliin tehty taukotila.

Henkilökunnan taukotila.

Toimistokäytävä johtaa lampolan pikkupuolelle.

Henkilökunnan sosiaalitilojen peseytymishuone.

Pelson vankilan lampolassa kehitettiin koottava ja pinottava karitointikarsina.

Sosiaalitilat ja toimisto

Pelson vankila toimi alkuperäisten lammasrotujen geenipankkina. Lampolassa tehtiin myös kansainvälistä yhteistyötä jalostuksen ja tutkimuksen merkeissä.

Kahden lammashallin välin jäävässä osassa oli korkea lajittelutila, johon rakennettiin puutaloa muistuttava taukotila. Tilan reunalla olivat vankien ja henkilökunnan erilliset sosiaalitilat. Vankilan toimistohuoneita käyttivät lampolan esimiehet ja tutkijat.

Karsina koottuna. Sen etuosassa on erillinen ruokintalaatikko.

Rehuvarasto

Näkymä lampolan ovelta kohti rehuvarastoa. Tilan perällä on kaksi laaka-siiloa, josta rehu tuotiin vasemmalla näkyvän oven kautta lampolaan.

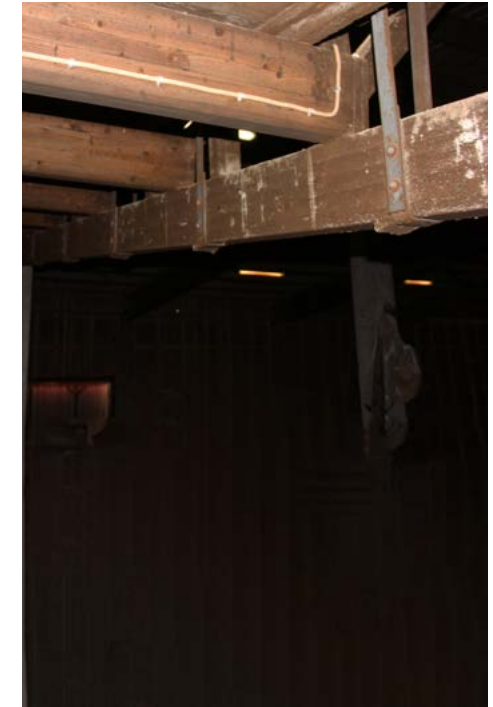
Näkymä tuorerehusiilon parvelta alas rehuvarastoon.

Rehuvaraston runko on rakennettu betoni-pilareista ja liimapuupalkeista. Vesikatto on eristämätön.

Kolme betoniseinällä toisistaan erotettua laakasiiloa.

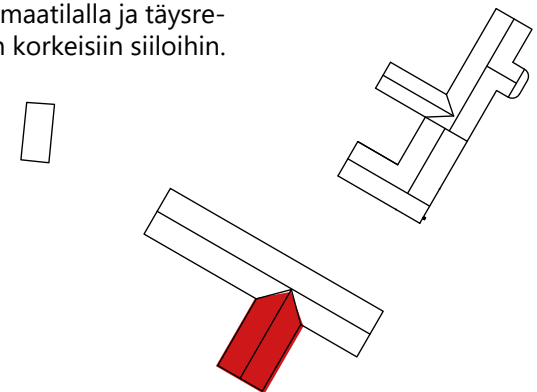
Rehuvaraston palkkiliitoksia.

Rehuvarasto

Kylmään rehuvarastoon varastoitiin lampailla laidunkauden ulkopuolilla annettu ravinto. Heinä ja rehuvilja tuotettiin vankilan maatilalla ja täysrehu ostettiin talon ulkopuolelta. Tuorerehu varastoitiin korkeisiin siiloihin.

Rehuvaraston kaksi pystysiiloa. Vasemmalla on irtorehusiilo ja sen vieressä rehuviljasiilo. Peräseinällä on varasto sekä kulkutie lampolan toimistokäytävälle.

Navetta

Navetta lampolan suunnasta eli lounaasta nähtynä. Etualalla on vuonna 1996 valmistunut laajennus ja keskellä alkuperäisen navetan siipiosa. Vasemmassa reunassa on aitaus, josta osa navetan kivijalan kivistä on louhittu.

Kahdesta rakennusvaiheesta muodostuva navettarakennus Linnantien tienhaarasta kuvattuna.

9.4 Navetta

Navetan vanhan kivirakenteisen osan rakentaminen aloitettiin vuonna 1948 ilman virallista lupaa vankilan omana työnä ja varastotarvikkeilla. Tämän vuoksi se kirjattiin vankilan kiinteistökantaan vasta vuonna 1952. Navetan laajennuksena toteutettu pihattonavetta valmistui vuonna 1996.

Arkkitehtuuri

Navetan kaksi rakennusvaihetta on kytketty toisiinsa ja niillä on yhteinen monilapainen vesikatto. Pitkään rakennusmassaan liittyy kaksi poikittaista siipiosaa sekä vanhan osan pyöreä kaksiosainen rehusiilo.

Molemmat navettarakennukset ovat rakennustyyppin tyypillisiä edustajia. Rakennusvaiheet muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden, vaikka ne ovat tunnistettavasti oman aikakautensa rakennuksia. Molemmissa on kiviaineinen alaosa ja punainen puuverhoiltu yläosa. Vesikattomateriaalina on konesaumattu pelti ja rakennusten kattokulmat ovat yhteneväiset.

Kivinavetan takajulkisivu. Oikeassa reunassa on navetan rehusiilo. Vasemmalla on pihattonavetta ja sen takana lampola.

Perustiedot

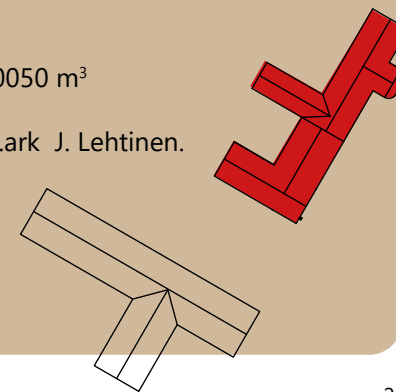
Nimi: Navetta

Rakennusnumero: 307777

Laajuus: bruttoala 2727 kem², tilavuus 10050 m³

Suunnittelija: Rkm Urpo Nummela ja rak.ark J. Lehtinen.

Rakennusaika: 1948 ja laajennus 1996

Navetta/vanha osa

Navetan alkuperäinen osa takaa. Rakennuksen keskellä on kaksi pyöreää tuorerehusiiloa, jotka on valettu betonista ja verhoiltu pystylaudoituksella. Edessä olevassa ulokkeessa on imupainelietso.

Navetan siipiosan julkisivu etelään.

Kivinavetta

Vanhassa navetassa vankityönä tehty kivirunko, jonka materiaali louhittiin navetan takaa palovesialtaan paikalta. Kivityö on täsmällistä ja kivipinnat ovat kestäneet aikaa.

Navetan ikkunat ovat vaakasuuntaisia puuikkunoita. Alkuperäisiä sisään-ulos-avautuvia ikkunoita on säilynyt useita ja uudet ikkunat on tehty alkuperäistä tyyliä mukaillen. Ulko-ovet on uusittu. Sisätiloissa on säilynyt alkuperäisiä väliovia.

Navetassa on tyypillinen 1950-luvun parsijärjestys. Aitauksia on uusittu ja navettaan on tehty koneellinen lannanpoistojärjestelmä. Navetan yläpuolella on korkea vinttikerros, jota on käytetty heinien säilytykseen sekä muuhun varastokäyttöön. Rakennuksen pohjoispäästä nousee vintille kivirakenteinen ajosilta.

Navetan takaosassa on betonirakenteiset tuorerehusiilot ja porrashuone. Ne on verhoiltu punaiseksi maalatulla pystylaudoituksella.

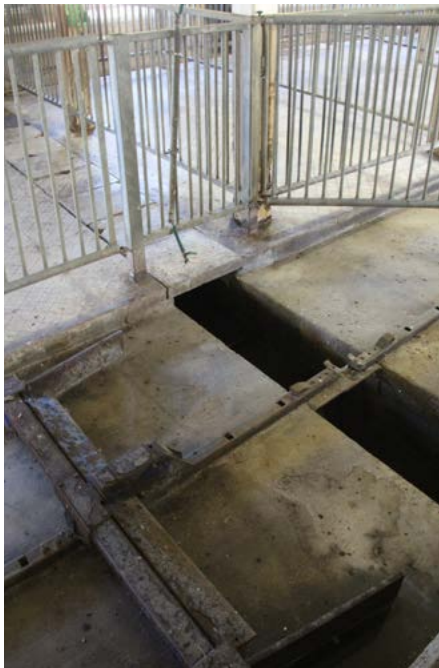
Navetan pohjoispääty Linnantien suunnasta. Ajoluiska johtaa navetan vintille.

Kivistä rakennetun ajoluiskan kaide on tehty betonista.

Navetan vanha osan sisättilä. Käytävän päässä näkyvä ovi johtaa navetan uudisosaan. Navetassa on teräksiset karsinat. Käytävän lantakourussa kulkee lantaan poistava koneellinen lana.

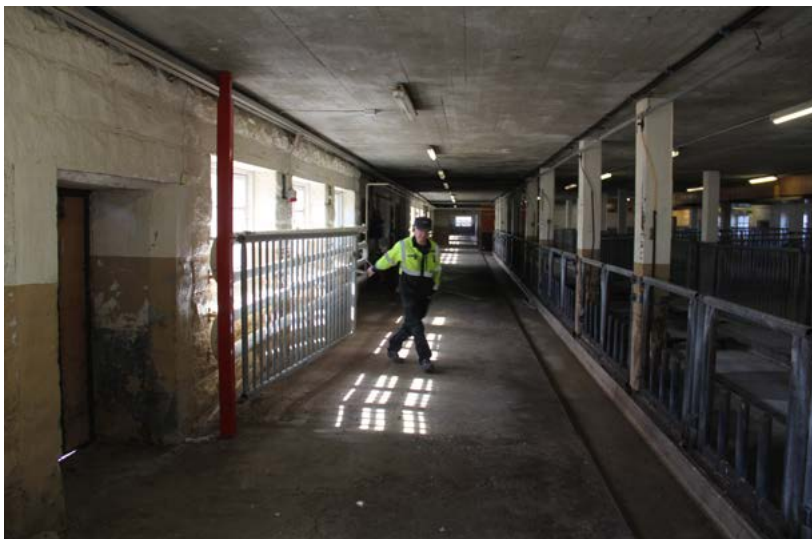
Lana työntää lannan käytävältä lattiassa olevaan kouruun ja alapuoliseen säiliöön.

Navetan ruokintakäytävä. Kivipintaisilla ulkoseinillä on pitkät vesikiertoiset putkipatterit.

Kiviseinän vahvuuden voi nähdä oviaukon kohdalla.

VASEMMALLA: Ohjausaita, joka estää karjan juoksun ympäri navetan käytävää. Lastausovi johtaa ulkona odottavaan karja-autoon.

OIKEALLA: Navetan betonilattian kuvio on syntynyt, kun lattiasta on poistettu kumimatto.

Betonista valettu rehusiilo sisäpuolelta. Siiloja on kaksi rinnakkain. Ne täytettiin yläpuolelta.

Vanhassa väliovessa ylä- ja alaosa avautuvat erikseen.

Siilon kupeessa on betonista valettu porras-huone. Kuva on otettu ylätasanteelta.

Navetan kiviseinää sisäpuolelta. Ikkunan edessä on putkipatterit.

VASEMMALLA: Vanhan osan kivijalka ulkopuolelta. Ikkuna on todennäköisesti alkuperäinen.

OIKEALLA: Uusittu ikkuna on toteutettu alkuperäisen ikkunan puitejakoa mukaillen.

Navetan vanhan osan toimistokäytävä.

Navetan taukhuoneen keittiö.

Navetan sosiaalitiloihin kuuluvat saniteettitilat on uusittu. Tilojen väritys on sinisävyinen.

Navetan toimisto.

VASEMMALLA: Viimeisinä vuosina vankilan hevostalli toimi navetan tiloissa.

OIKEALLA Vanki hevoskurssilla vuonna 2008. KUVA: Pelson vankilan arkisto / Jouni Kauhasen kokoelma

Navetan vanhan osan ullakko on avoin ja korkea tila, jota käytettiin heinän ja tarvikkeiden säilytykseen. Kuvan keskellä näkyvät oviaukot johtavat kahteen rinnakkaiseen rehusiiloon. Ullakolla säilytettiin ennen suuria vesitynnyreitä palontorjuntaa varten.

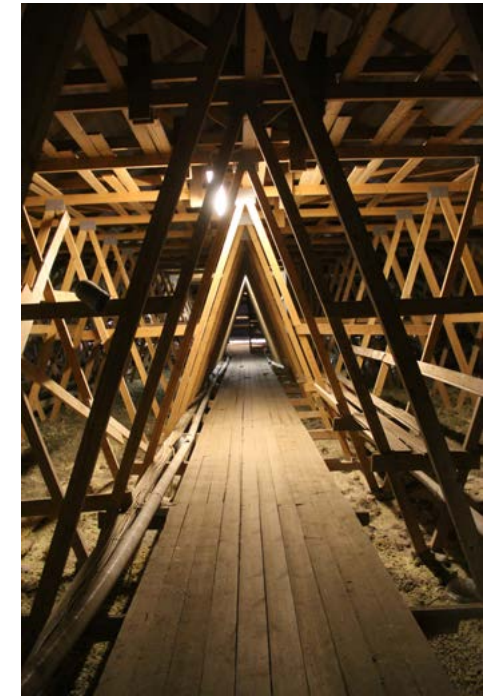
Betonilattian aukoista pudotettiin ullakolle varastoitua heinää alas navettaan.

Vanhan osan ullakolla on varastoja. Lattia on valettu betonista

Jäteilma poistetaan katolle huippuimureilla. Aukon kautta otetaan korvausilmaa ullakolta.

Laajennusosan ullakolla ei ole säilytystilaa. Kattotuolien välissä on kulkutie.

VASEMMALLA: Ruokinta-automaatin rehusiilot. Teräksisiä siiloja on viisi kappaletta ja ne täytettiin putkikanavia pitkin.

OIKEALLA: Navetan takana on vanhaan kivilouhokseen tehty palovesisäiliö. Paikalta louhitettiin rakennuskiviä navettaan ja talliin.

Etualalla on navetan laajennuksena toteutetun pihaton länsipääty ja aitaus. Taustalla on vanhan kivenavetan siipiosa.

Laajennusosan itäjulkisivu. Päädyssä on henkilökunnan sisäänkäynti.

Kahden siipiosan välisellä sisäpihalla on navetan toimistot ja pääsisäänkäynti. Vasemmalla näkyy laajennusosan liittyminen vanhaan kivinavettaan.

Pihatton ensimmäinen kerros on tehty kevytbetonielementeistä.

Pihatto

Navetan pihapiiriin kuulunut huonokuntoinen pihatto purettiin vuonna 1988. Uuden pihatton rakennussuunnitelma laadittiin jo vuonna 1987, mutta vasta 1990-luvun puolivälissä laaditut suunnitelmat johtivat toteutukseen. Pihatto tehtiin laajennuksena vanhan kivinavetan eteläpäähän Suomen M-rakennuskeskuksen laatiman suunnitelman mukaan.

Pihattonavetta mahdollistaa lehmän luonnollisen käyttäytymisen ja tukee sen hyvinvointia. Lehmä ei kytketä parsiin vaan ne voivat liikkua vapaasti rakennuksen sisällä ja ulkopuolella. Lehmät voivat ruokailla, käydä lypsällä ja harjata itsensä omaan tahtiin. Pihatto tuki Pelson vankilan maatilaa suuntautumista luonnonmukaiseen toimintaan.

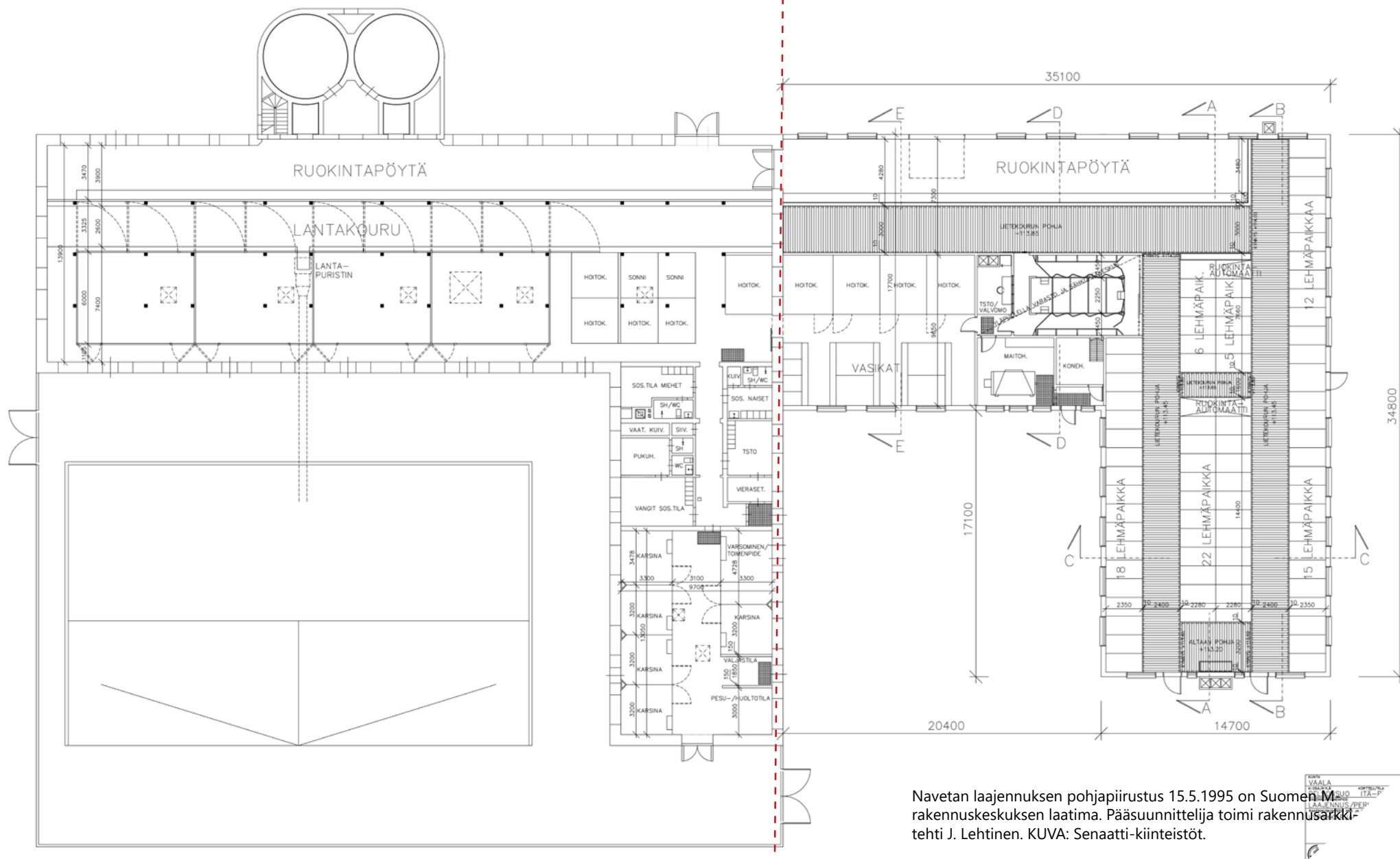
Pelson pihattonavetan arkkitehtuuri sovitettiin vanhan kivinavetan arkkitehtuuriin. Siinä on kiviaineinen maantasokerros ja punaisella laudoituksella vuorattu yläosa.

Henkilökunnan sisäänkäyntikatos.

Navetta/**vanha osa** 1948

Navetta/**pihatto** 1996

Navetan laajennuksen pohjapiirustus 15.5.1995 on Suomen Maa- ja metsätalouden rakennuskeskuksen laatima. Pääsuunnittelija toimi rakennusarkkitehti J. Lehtinen. KUVA: Senaatti-kiinteistöt.

Pihatön julkisivu etelään. Etualalla on aidattu piha, jonne lehmät pääsivät keskellä näkyvästä ovesta.

Pihatön julkisivu pohjoiseen.

VASEMMALLA: Pihatön suurten ikkuna-aukkojen ulkopuolella on nostettavat kennolevyt.

OIKEALLA: Pihatön pääty länteen. Rakennuksen arkkitehtuuri on sovitettu vanhan kivenavetan arkkitehtuuriin sopivaksi.

Automaattiharja, jossa lehmä sai käydä halutessaan harjaamassa kylkeä ja selkää.

Maituhuone.

Sähkötoiminen nosto-ovi.

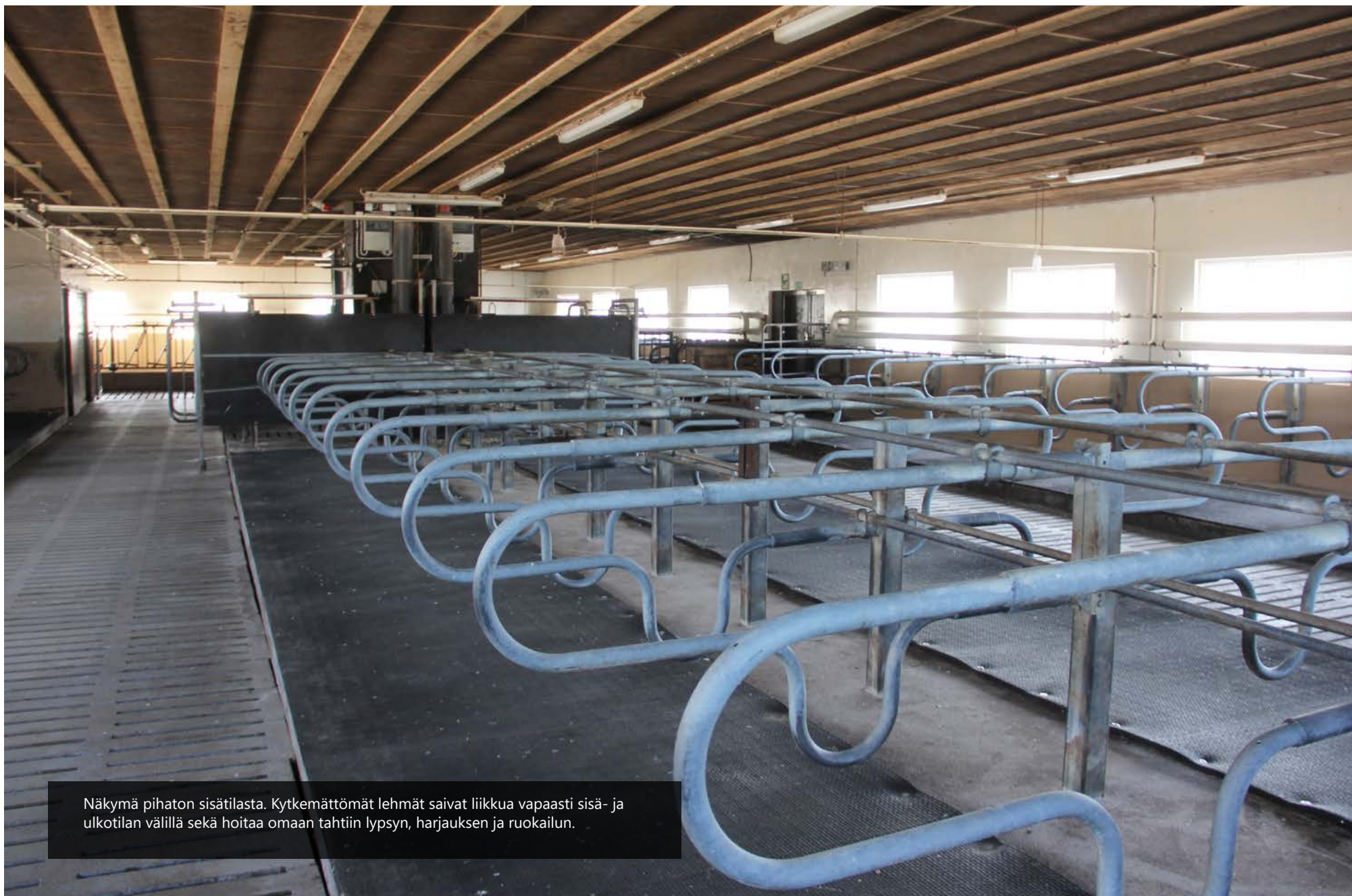
Ruokinta-automaatti eli "kioski". Rehu tuli putkea pitkin vinttikerroksen säiliöistä.

VASEMMALLA: Kalanruoto-tyyppinen lypsyasema.

OIKEALLA: Ikkunanäkymä pihasta takapihalle.

Näkymä pihatön sisätilasta. Kytkemättömät lehmät saivat liikkua vapaasti sisä- ja ulkotilan välillä sekä hoitaa omaan tahtiin lypsyn, harjauksen ja ruokailun.

Hevostalli

maatalous

Hevostalli Linnantien suunnasta nähtynä. Etualalla näkyy viljavaraston nurkkaa.

Pelson varavankilan hevostalli 1940-luvulla. Kuva on otettu rakennuksen takaa. Takalappeella ei ole ollut piirustuksissa esitettyjä lapeikkunoita. KUVU: Kansallisarkisto VAHO Ud: 1:1

9.5 Hevostalli

Hevostalli on Pelson vankila-alueen ainoa säilynyt 1930-luvun rakennus. Se valmistui vuonna 1939 ja poistettiin käytöstä 2010-luvulla. Hevostalli rakennettiin vankilan työhevosille, joita oli enimmillään 56 kappaletta. Hevosten jalostus aloitettiin Pelson varavankilassa vuonna 1957. Hevosten määrä väheni 1970-luvulla, jolloin tallin toinen pääty muutettiin sonnkarjan navetaksi. Hevoset siirrettiin pois vuosituhatien vaihteessa, kun navetan laajennus valmistui.

Arkkitehtuuri

Hevostalli on muurattu lohkotusta luonnonkivistä ja sillä on puurunkoinen pysty-laudoitettu yläosa. Rakennuksen poikkisiipi suuntautuu pihan puolelle. Siipiosassa on toimisto- ja varastohuoneita. Talin päätyjen suuret pariovet avautuvat talliin ja sen yläpuoliselle vintille. Ovisia on alkuperäiset rautavahvisteet. Vesikatto on muodoltaan monilappeinen satulakatto, jonka alkuperäinen tiilikate on vaihdettu punaiseen peltikatteeseen.

Betonitiilikatto on uusittu ja korvattu tiilikuviosella peltikatolla 2010-luvulla.

Hevostallin takajulkisivu itään.

Säilyneisyys ja muutokset

Hevostalli on säilynyt monelta osin alkuperäisenä. Se on autenttinen rakennus aikakaudelta, jolloin hevonen oli maatilan keskeisin työ- ja liikenneväline.

Keskeiset rakennusosat kuten ovet, ikkunat ja karsinarakenteet ovat alkuperäisiä tai vastaavalla tavalla uusittuja. Myös alkuperäisiä betoni- ja parrunpäälattioita on säilynyt.

Suurimpia muutoksia ovat ajosillan purkaminen rakennuksen eteläpäästä sekä 2010-luvulla tehty vesikaton muutos, jossa sortumavaaran aiheuttanut tiilikatto vaihdettiin tiilikatetta jäljittelevään peltikatteeseen. Tässä yhteydessä poistettiin katolla olleet lapeikkunat. Edellisiä vähäisempiä muutoksia ovat siipikarjan kasvatusta varten tehdyt väliseinärakenteet ja yläpohjan lisäeristys.

Perustiedot

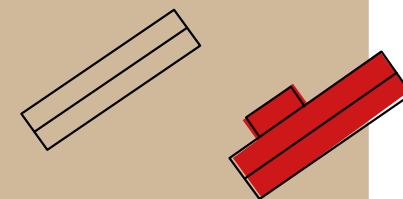
Nimi: Hevostalli

Rakennusnumero: 307808

Laajuus: bruttoala 642 kem², tilavuus 1930 m³

Suunnittelija: Alkuperäinen suunnittelija ei ole tiedossa. Vuoden 1977 muutoksen suunnitteli rkm Urpo Nummela.

Rakennusaika: 1939

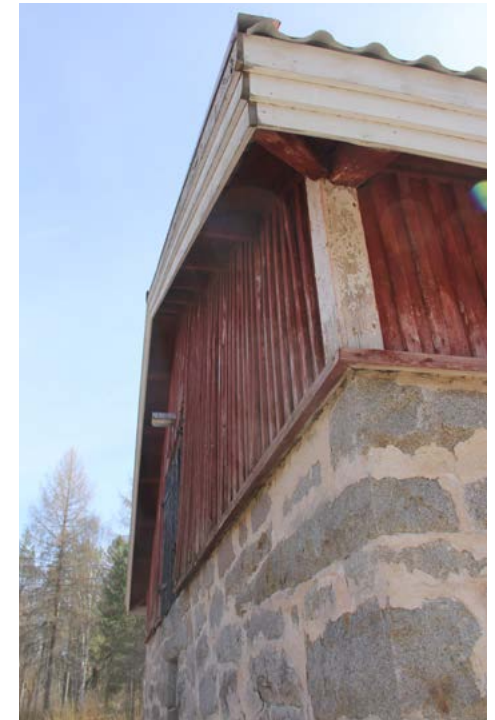
Tallin ovi. Oven päällä on vuosiluku 1939.

Lähikuva vanhasta ikkunasta.

Lähikuva tallin kiviseinän ulkonurkasta.

Kolminkertainen räystäslauta on jiirattu..

VASEMMALLA: Alkuperäinen ikkuna.

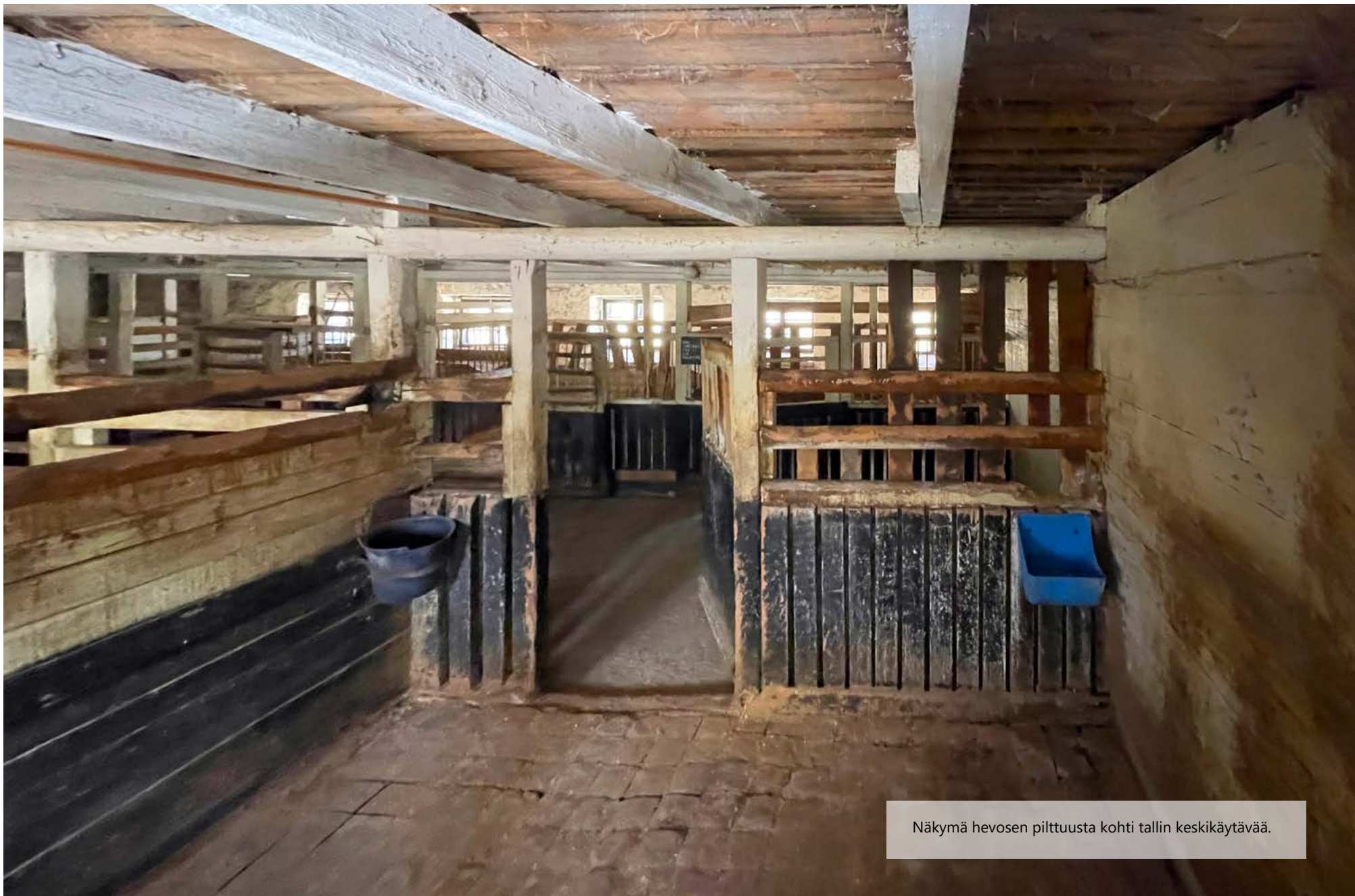
OIKEALLA: Vanha ovi takapihalle.

maatalous

[illegible]

Architectural drawings of the Pohjapiirustus Vanhentamut, KTS Kova, 1973/46/1. The drawings include a side elevation, a cross-section, and a floor plan. The side elevation shows a long, single-story building with a gabled roof and several windows. The cross-section shows the internal structure, including the roof and floor. The floor plan shows a large rectangular hall with a central aisle and side aisles. The text "POHJAPIIRUSTOS VANHENTAMUT, KTS KOVA 1973/46/1" is written on the floor plan.

Näkymä hevosen pilttuusta kohti tallin keskikäytävää.

Käytävällä on betonilattia. Hevoskarsinassa on puinen "pölkynpäälattia".

Alkuperäinen ikkuna kivimuurissa. Kuva on otettu tallin sisäpuolelta.

Tallin eteläpääty on toiminut ensin sonninaavettana ja myöhemmin siipikarjan kasvattamona. Betonilattiat on purettu ja käytävälle on tehty sivuseinäärakenteita.

VASEMMALLA:
Vanha peltikuorinen pöytäkuuri tallin toimistossa.

OIKEALLA:
Parrunpäistä ladottu "pölkynpäälattia" oli hyvä alusta hevosen kavioille

OIKEALLA:
Kalkkisiivelty hirsiseinä.

Näkymä tallin pohjoispäädyn heinäparvelta.

Viljamakasiini

maatalous

Viljavaraston keskellä on maapohjainen katos, jossa on säilytetty vankilan hevosajoneuvoja ja maatyökoneita. Takaseinä on laudoitettu umpeen.

Viljavaraston pihan puoleinen julkisivu itään. Viljavarasto on samassa pihapiirissä hevostallin kanssa.

9.6 Viljamakasiini

Viljamakasiinin päädyssä on vankilan siemenviljavarasto ja keskiosassa maatyövälineiden säilytykseen tarkoitettu konekatos. Varastojen yhteydessä on erillinen kasvinsuojeluaineiden varasto. Viljamakasiinissa on myöhemmin harjoitettu fa-saninkasvatusta.

Arkkitehtuuri

Viljamakasiini on 1940-luvulle tyypillinen suurikokoisen tilan talousrakennus. Siinä on luonnonkiviperustalle tehty rankarunko ja yksinkertainen lautavuoraus. Rakennuksen keskellä oli leveät läpiajettavat oviaukot. Jyrkkää harjakattoa kattaa punainen kuitusementtilevy eli varttikate. Konesuojassa on maapohja ja varastoissa betonilattiat. Molemmissa päädyissä on ullakkoparvet.

Viljavaraston etujulkisivu koillisesta. Ympäröivä maa on nousut kivijalan tasalle.

Perustiedot

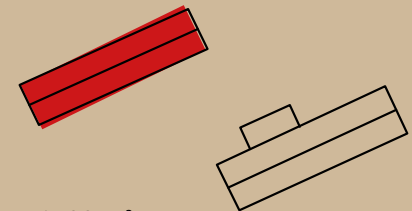
Nimi: Viljamakasiini

Rakennusnumero: 307776

Laajuus: bruttoala 427 kem², tilavuus 1500 m³

Rakennusaika: 1940

Suunnittelija: Ei tiedossa.

Konekatos etupuolelta.

Sementtikuitulevykatto on patinoitunut.

Takajulkisivun oviaukot on laudoitettu umpeen.

Pohjoispäädyssä on ovi varastoon.

Säilyneisyys ja muutokset

Viljamakasiinin alkuperäinen olemus ja suurin osa alkuperäisistä rakennusosista on säilynyt. Rakennukseen tehdyt korjaukset ovat paikallisia ja ne on toteutettu alkuperäisessä hengessä. Näkyvin muutos on takaseinän oviaukkojen sulkeminen laudoituksella.

Sisällä käsittelemättömät puu- ja betonipinnat sekä näkyvät runkorakenteet tuovat esiin vankien kirvesmiestaitoja.

Rakennuksessa on patinoitunut sementtikuitulevykatto, joka etäältä katsottuna muistuttaa tiilikattoa. Viljavaraston luonnonkiviperustus on jäänyt osin ympäröivän maan peittoon ja hulevedet valuvat rakennuksen seinustoille.

Pelson varavankilan siemenviljavarasto 1940-luvulla, jolloin takaseinän oviaukot olivat avoimia. Vasemmalla on tilanhoitajan asunto. KUVA: Kansallisarkisto VAHO Ud: 1:1

Alakerran pohjoispäässä on kasvatettu fasaaneja. Takana on yksi fasaanikoppi.

Pohjoispäädyn parvelle johtavat portaat.

Fasaanien kasvatuskoppi.

Siemenviljavarasto sijaitsee Linnantien puoleisessa eteläpäädyssä.

Varaston nurkassa on erillinen "myrkykko-mero", jossa säilytettiin kasvinsuojeluaineita.

Puimala

Puimala vankilan suunnasta saapuvan peltotien suunnasta eli lännestä nähtynä. Taustalla on viljakuivaamo ja viljasiilo.

Vaiheittain rakennetun puimalan jukisivu etelään. Katolla näkyvä kohouma on latokuivaamon ilmanpoistoaukko. Keskirisaliitin oikealla puolella on tiilirunkoinen mylly.

9.7 Puimala

Alkuperäinen puimala paloi pian valmistumisensa jälkeen joulukuussa 1941. Vuonna 1942 sen tilalle suunniteltiin L-kirjaimen muotoinen korkea puimala ja kuivaamo sekä niiden jatkeelle tiilirunkoinen lämpövoimala. Tiiliosaa korotettiin vuonna 1952 jolloin sinne tehtiin mylly. Vuonna 1962 itäpäätyyn lisättiin viljavarasto. Puimalan avaraa vinttiä käytettiin 1950-luvulle asti varavankilan tapahtumatilana.

Arkkitehtuuri

Rakennus on kolmikerroksinen ja pohjamuodoltaan T-kirjaimen muotoinen. Rakennuksen runko on tehty puusta ja betonista, joiden lisäksi rakennuksen keskellä on sekarunkoinen tiiliosa. Rakennuksessa on jyrkkälappeinen peltikatto, jonka harjalla on kuivaamon tuuletusaukot. Julkisivuissa on vaaleankeltaiseksi maalattu pystylaudoitus. Rakennuksen vaiheittain rakentunut arkkitehtuuri edustaa funktionalistista maatila-arkkitehtuuria. 1960-luvun laajennuksessa on ajalle tyypilliset nauhaikkunat.

Puimalan pohjoisjulkisivu Linnantien suuntaan. Poikittainen siipiosa on laajennus, jossa on puimalan toinen latokuivaamo

Perustiedot

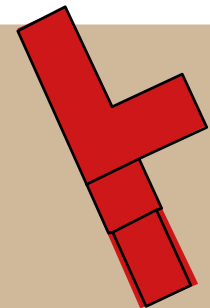
Nimi: Puimala

Rakennusnumero: 307809

Laajuus: bruttoala 820 kem², tilavuus 6770 m³

Suunnittelijat: Arkkitehti Uno Sjöholm ja rkm Urpo Nummela

Rakennusaika: Puimala 1942, kuivaamo 1952 ja viljavarasto 1963

Puimalan itäpääty on rakennettu 1960-luvun alussa. Kuvan oikeassa reunassa on uusi viljasiilo.

Puimala-rakennus luoteesta. Vasemmalla näkyvässä siivessä on puimala ja oikealla kuivaamo.

Puimalan lomalaudoitusta ja yksinkertaisia ikkunoita eteläjulkisivulta. Seinällä on myös linnunpönttö.

Muutokset ja säilyneisyys

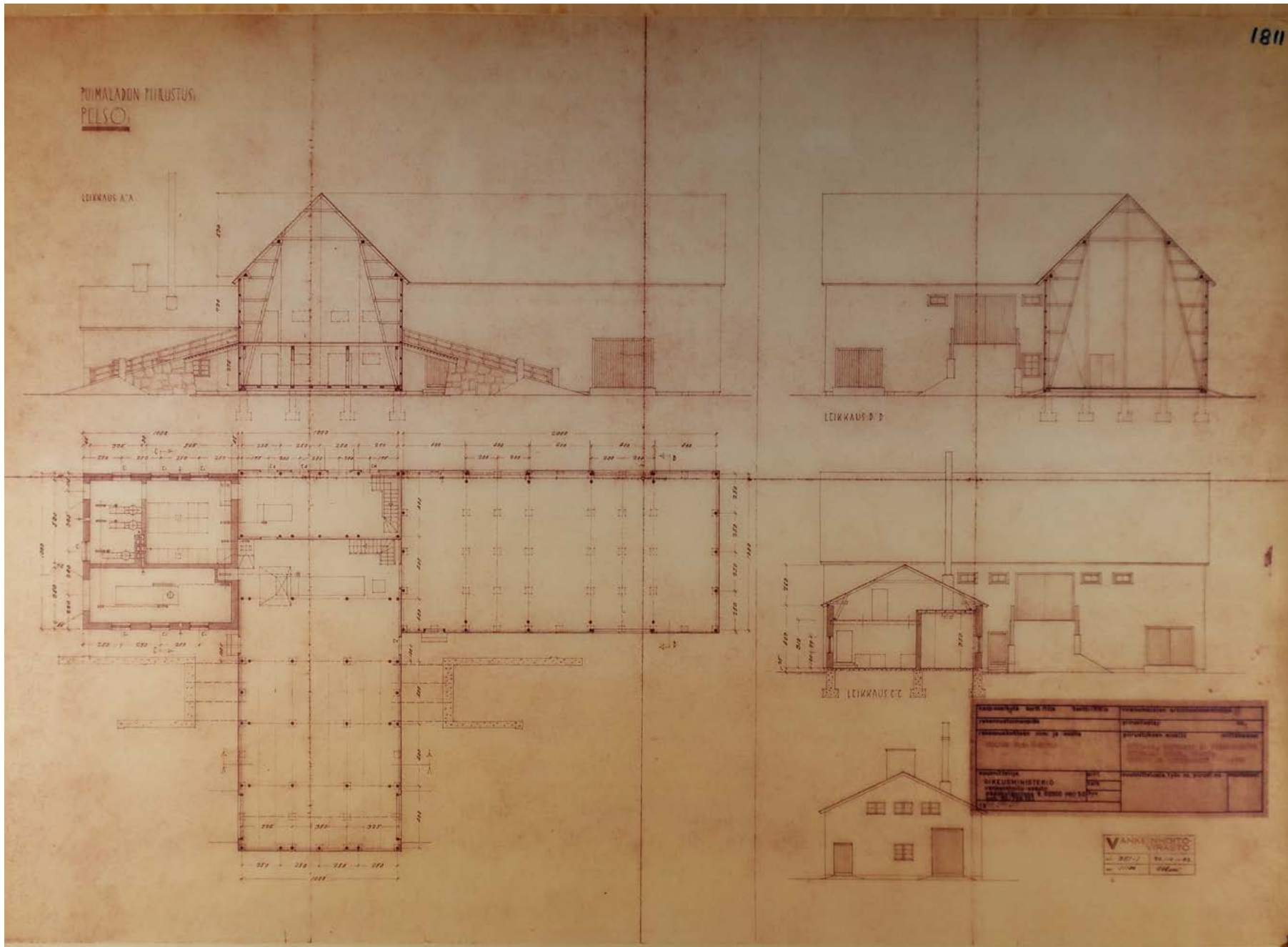
Puimalan käyttö alkuperäiseen tarkoitukseen väheni, kun pelloilla tapahtunut leikkuupuinti yleistyi. Rakennusta on sen jälkeen käytetty etupäässä varastona.

Puimalan kaikki rakennusvaiheet ovat hyvin säilyneitä. Ikkunat, julkisivut ja runkorakenteet ovat pääsääntöisesti alkuperäisiä. Rakennuksessa on uusittu muun muassa vesikatto ja ulko-ovet. Pohjoiseen suuntautuvan siiven ajoluiskat on poistettu.

Kuivaamon eteläseinän alaosassa on katoksella suojattuja tuulettimia, joilla siiloja on kuivattu alapuolelta.

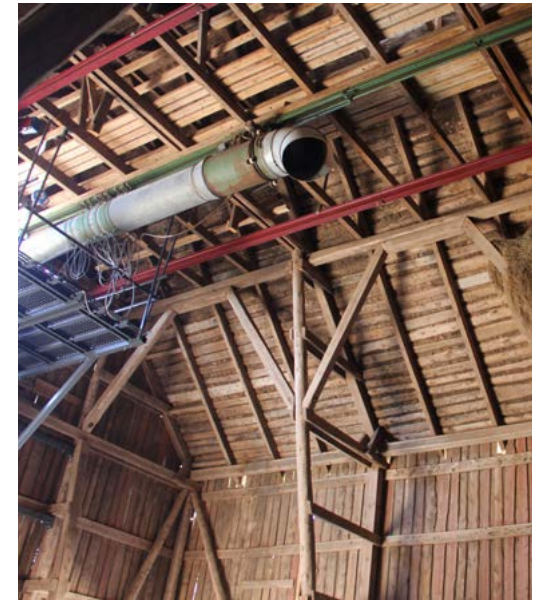
1942

Puimalan julkisivut, leikkaukset ja ensimmäisen kerroksen pohjapiirroksen on laatinut arkkitehti Uno Sjöholm 20.4.1942. Kuivausilmaa tuottavan lämpölaitoksen tiilirakennus on tässä piirustuksessa yksikerroksinen. Sitä korotettiin myöhemmin. KUVAT: Kansallisarkisto VAHO II

Puimalan itäpäässä on kuivaamo. Se voidaan täyttää kuvassa näkyvän putken kautta.

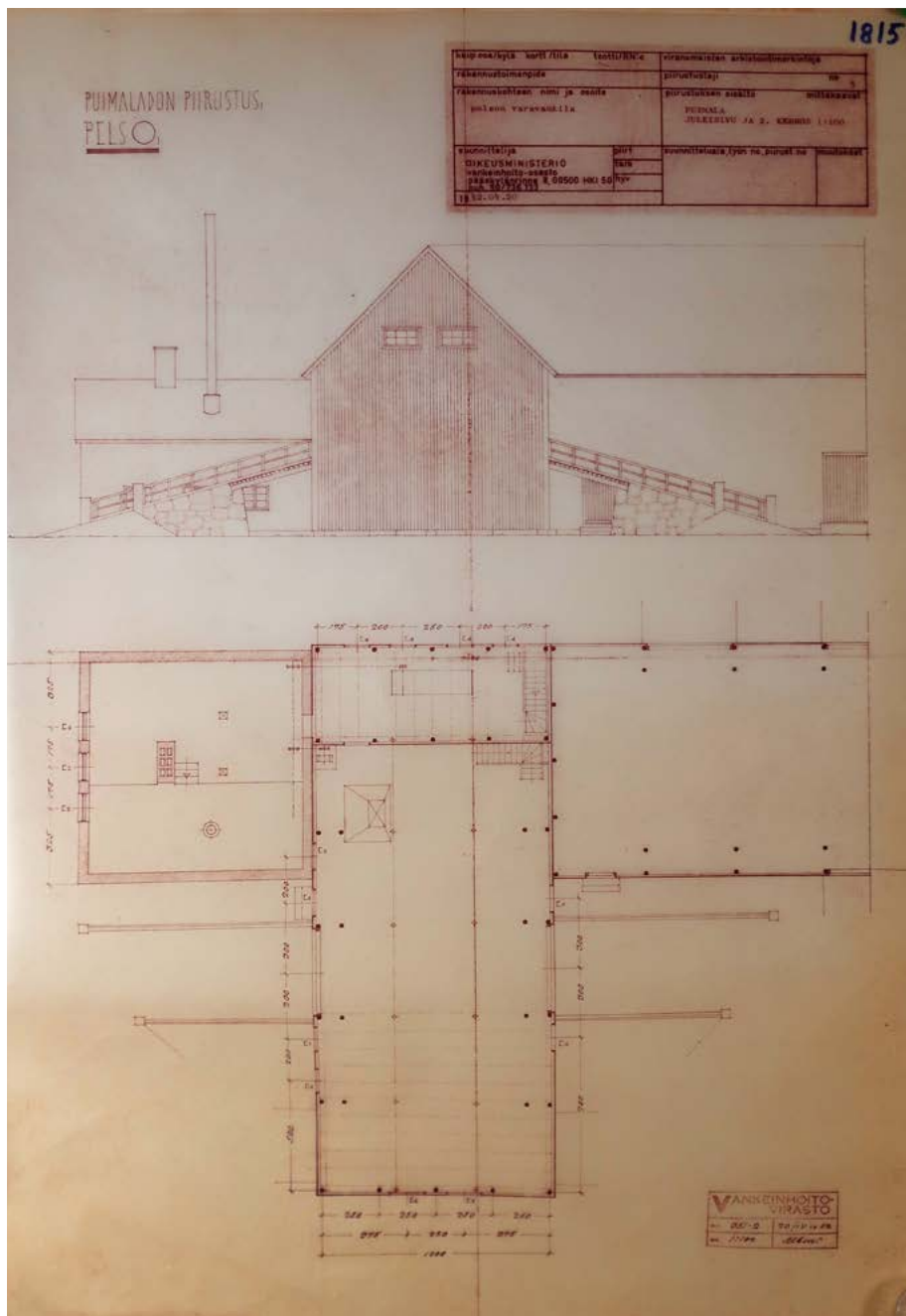

Radalla liikkuva putki mahdollisti puimalan siilon tasaisen täytön ylhäältä.

VASEMMALLA: Puimalaan varastoitua viljaa ja heinää voitiin käsitellä etualalla näkyvällä kahmarilla. Siilo tuulettuu alapuolelta korotetun lattian kautta.

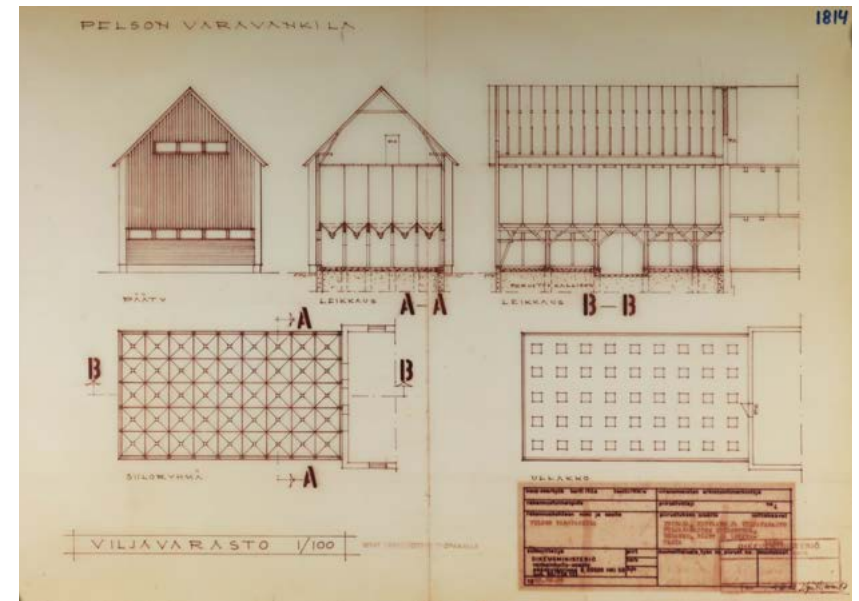
OIKEALLA: Näkymä kohti puimalan eteläpäätä. Sivuseinille on merkitty siilon täyttörajat.

1942

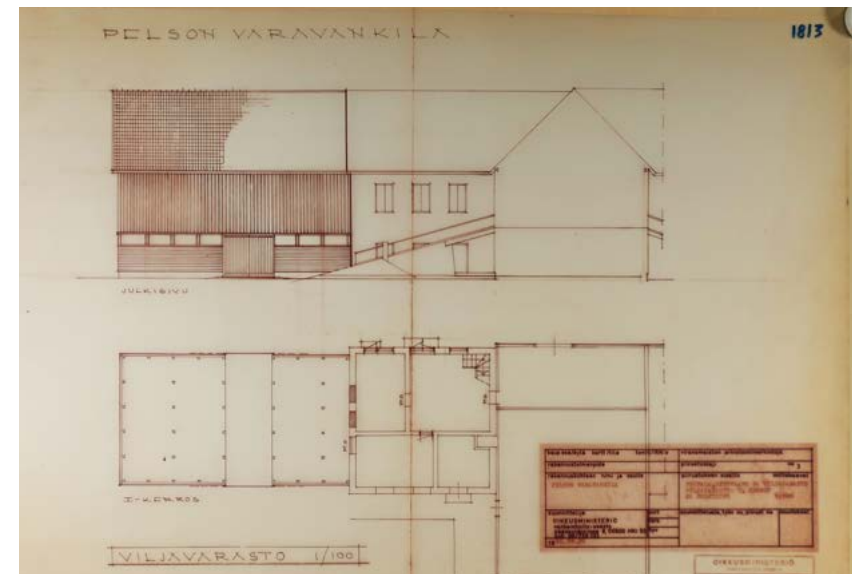
VASEMMALLA:
Puimalan julkisivu ja toisen kerroksen pohja 20.4.1942 päivätyssä piirustuksessa. Poikki-siiven molemmille puolille on piirretty kiviset ajoluiskat. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Puimalan laajennuksena toteutetun viljavaraston pohja- ja leikkauspiirustuksia päiväyksellä 4.6.1962. Alarivissä vasemmalla on esitetty viljavaraston siiloryhmä. Alarivissä oikealla on projektiio ullakon lattiasta, jossa on siilojen täyttöluukut.

1962

OIKEALLA:
Rakennusmestari Urpo Nummela 4.6.1962 laatima laajennuspiirustus, jossa puimalan itäpäätyyn on lisätty viljavarasto. Tiilirunkoisen kuivaamon huoneet on palo-osastoitu. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

maatalous

1812

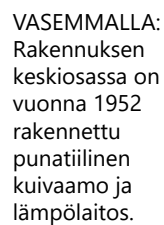
LEIKKAUS C-C

LEIKKAUS B-B

LEIKKAUS A-A

Kaupunki/kyllä kiertäjä	1000/1000	suunnittelijan alustuskirje
rakennusluvan nro		suunnitelma
rakennuskohteen nimi ja osoite		suunnitelman numero
PAIKAN VASTAANOTTAJA		suunnitelman nimi
suunnittelija		suunnittelijan nimi ja osoite
DIREKTIIVISTEN SUUNNITTELU SUUNNITTELU SUUNNITTELU		suunnittelijan nimi ja osoite
18		suunnitelman nimi ja osoite

OIKEUSMINISTERIO
Suunnittelijan nimi ja osoite
Puhelin
L. 18.12.1912

OIKEALLA:
Ensimmäisessä
kerroksessa
sijaitseva
kamiina
tuotti lämpöä
myllyyn ja
kuivaamoon.

VASEMMAL-
LA: Puiset
portaavat
johtavat myl-
lyn toiseen
kerrokseen.

OIKEALLA:
Myllyn toisen
kerroksen
kuivurit.

VASEMMALLA:
Näkymä kuivaamon ylim-
mästä kerroksesta, jonka
puulattiassa on kannella
peitettyjä täyttöaukkoja.

OIKEALLA: Viljavaraston
ensimmäisessä kerrok-
sessa on lastaustila, jossa
on yläpuolisten siilojen
suppilot. Eri viljalajeille
on omat siilot. Viljava-
rastossa on eristämätön
rankarunko ja nauha-
ikkunat. Välipohja on
betonia.

VASEMMALLA:
Siilon täyt-
töaukko
on suojattu
verkolla ja
puukannella.

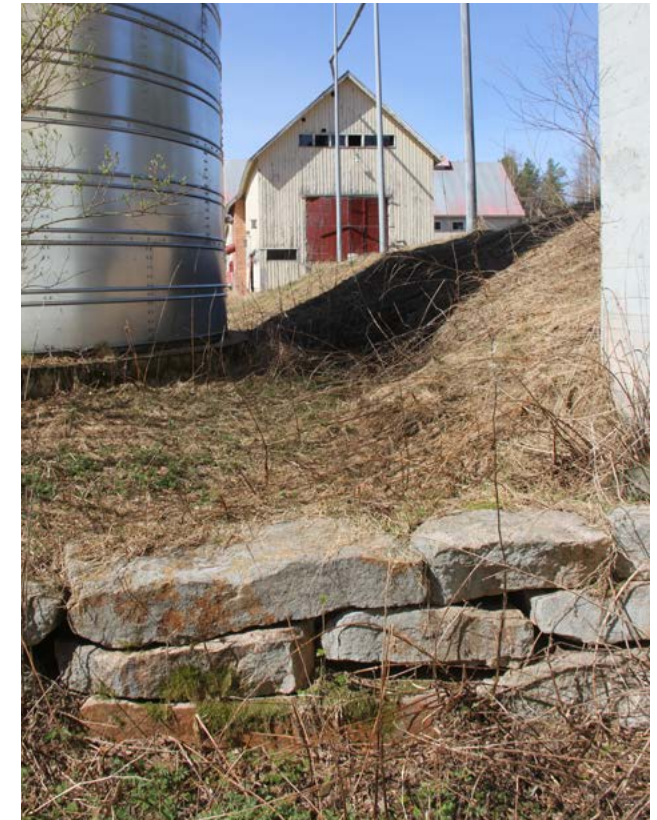
OIKEALLA:
Puimalan itä-
päädyssä on
1960-luvulla
rakennettu
viljavarasto.

OIKEALLA:
Päädyn pario-
vien takana on
ulkopuolelle
suuntautunut
lastauspaikka.

Uusi viljankuivaamo ja teräksinen viljasiilo on rakennettu harjanteen reunalle erilleen vanhasta puimalarakennuksesta. Kuivattu vilja siirretään putkea pitkin viereiseen terässiiloon tai vanhaan puimalaan.

Edellinen kuivaamo vaurioitui tulipalossa. Siitä jäi jäljelle vanha kivijalka.

9.8 Viljankuivaamo ja siilo

Koneellinen viljankuivaus kehitettiin 1930-luvulla ja se korvasi maatilojen vanhanaikaiset riihet. Pelson vankilan nykyinen viljankuivaamo rakennettiin puimalan kaakkoispuolelle 1980-luvun lopulla, jolloin se korvasi tulipalossa vaurioituneen edeltäjänsä. Antti-merkkinen kuivaamo toimii kevyellä polttoöljyllä ja sen kuivuriuuni on uusittu vuonna 2000. Kuivattu vilja siirretään putkikanavaa pitkin viereiseen siiloon.

Arkkitehtuuri

Pelson vankilan kuivaamo ja viljasiilo ovat maatilojen tyyppirakennuksia. Kuivaamon hahmo on tornimainen ja sillä on jyrkkä satulakatto. Rakennuksen runko on alhaalta lukien betonia, puuta ja terästä. Kuivaamon väri on sovitettu vanhan puimalan ulkoasuun. Julkisivuissa on vaaleankeltainen lautaverhoilu ja vesikatteena on punainen pelti. Viljasiilon kirkas teräskuori erottuu ympäröivästä maisemasta.

Viljankuivaamo itään. Eteläsivulla on ovi alimpaan kerrokseen. Oikealla on öljykattila, joka tuottaa lämpöä kuivausprosessiin. Maanpäällinen öljysäiliö jää kuvan ulkopuolelle.

Alin kerros on betonirunkoinen. Sinne kuljetaan eteläjulkisivun puolelta.

Kuivaamon ylin työskentelytaso. Kuivattu vilja nousee putkistoa pitkin ylös ulkopuoliseen viljasiloon.

Säilyneisyys ja muutokset

Kuivaamon toiminnot on sijoitettu kolmeen tasoon, joihin kuljetaan rakennuksen etelä- ja pohjoissivuilta. Kuivausprosessin lämpö tuotetaan ulkopuolelle sijoitussa öljykattilassa, jonka vieressä on maanpäällinen öljysäiliö.

Kuivaamorakennuksen ulkoinen hahmo on alkuperäinen. Sisällä on tehty lähinnä teknisiä muutoksia 2000-luvun alussa.

Perustiedot

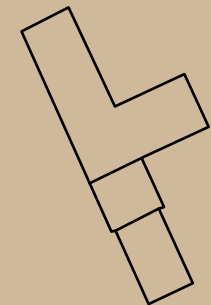
Nimi: Viljankuivaamo

Rakennusnumero: 307847

Laajuus: bruttoala 61 kem², tilavuus 640 m³

Valmistaja: Antti-teollisuus Oy

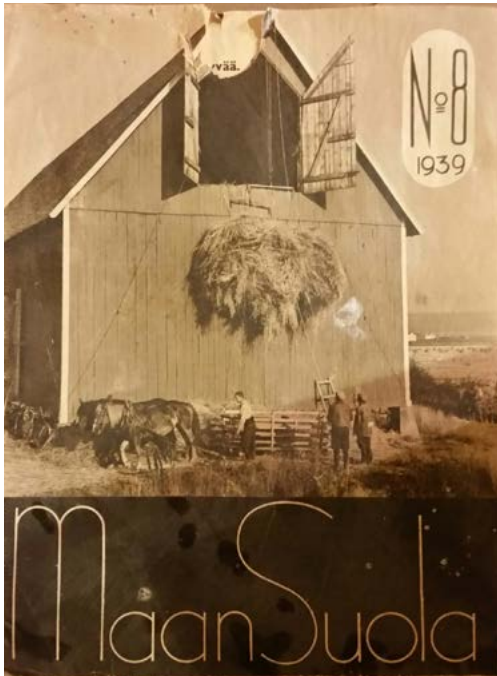
Rakennusaika: 1989-1990

Rehuladot

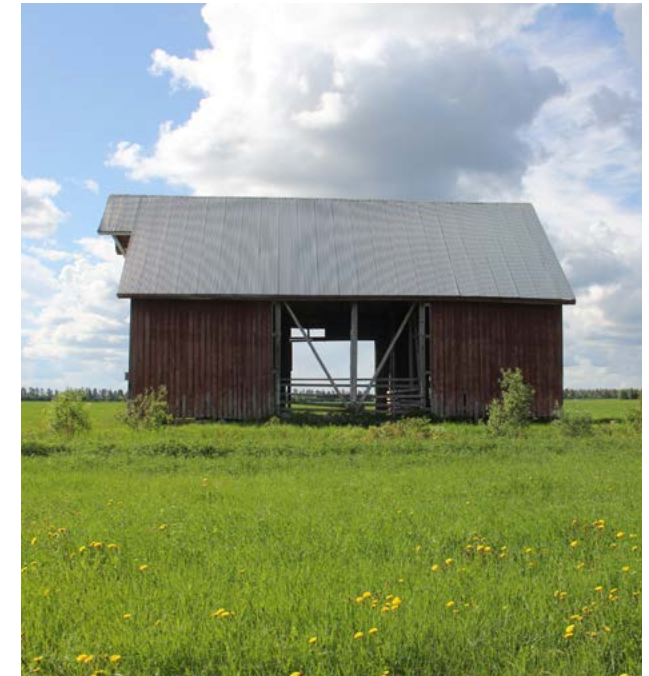
Sadan tonnin rehulato vankilan eteläpuolisten peltojen keskellä olevassa Pirunsaaressa. Ravistuneessa julkisivussa näkyy umpeen laudoitettujen sivuovien paikat. Pyöreät valeikkunat ovat säilyneet paikoillaan.

Pelsossa käytetyn "Amerikkalaisen hissilaitoksen" toimintaa kuvattiin aikakauslehden kannessa vuonna 1939. KUVA: Maansuola 8 /1939

Suuri sadan tonnin rehulato tulensuunaukean pohjoislaidalla. Tätä latotyyppiä on säilynyt Pelsossa kolme kappaletta.

Sadan tonnin rehulato sivulta. Tässä ladossa on suuret ajoaukot molemmilla sivuilla.

9.9 Rehuladot

Rehuladot olivat rehuheinän välivarastoja, joita rakennettiin aina uusien viljelysmaiden yhteyteen. Pelson rehuladot rakennettiin vankityönä 1930-1950-luvuilla. Niiden arkkitehtuurissa noudatettiin arkkitehti Uno Sjöholmin laatimia tyyppisuunnitelmia, jotka olivat käytössä useissa Suomen maatilavankiloissa. Suurempi rehulato on vetoisuudeltaan sata tonnia ja pienemmän tyypin kapasiteetti on 60 tonnia.

Arkkitehtuuri

Sadan tonnin rehulato on korkea ja siinä on luonnonkivistä ja osin betonista tehty perustus sekä pyöröparruista tehty kehärunko. Jyrkkälappeisessa vesikatossa on peltikate. Toisessa päädyssä on vesikaton jatkeelle tehty pieni katos, joka suojaa yläosassa olevaa lastausovea. Lomalautavuoratuissa ja punaisiksi maalatuissa julkisivuissa on rengasmaiset valeikkunat sivulla ja päädyssä. Pitkien julkisivujen molemmilla puolilla on suuret ajoaukot.

Perustiedot

Nimi: Rehuladot

Rakennusnumero: Rehuladot 1-7

Laajuus: 247 kem², 2100 m³ ja 192 kem², 1200 m³

Rakennusaika: 1937 -1939 ja 1943 - 1954

Suunnittelija: Arkkitehti Uno Sjöholm (tyyppipiirustukset)

Sadan tonnin ladon pääty Pirunsaaresta. Ylhäälle sijoitetun täyttöoven alle on lisätty uudet peltiset liukuovet.

Ladon sisäpuolen lattiarakenteet on purettu, kun ladosta on tehty konesuoja. Harjalinjan vinssirakenteet ovat säilyneet.

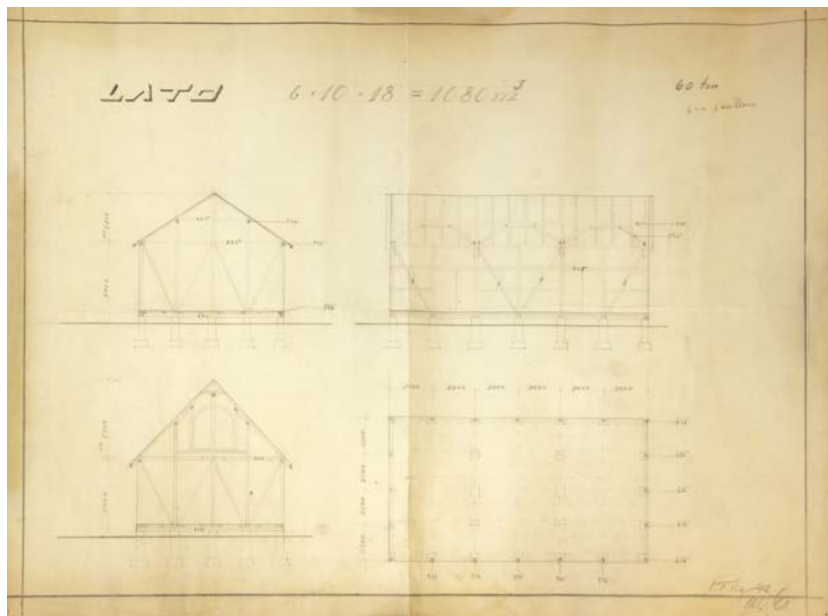

Tuulensuunaukean pohjoislaidalla olevaa sadan tonnin rehulatoa on kunnostettu viimeksi 1990-luvulla. Pelson ankarat säät ovat runnelleet ulkovuorausta.

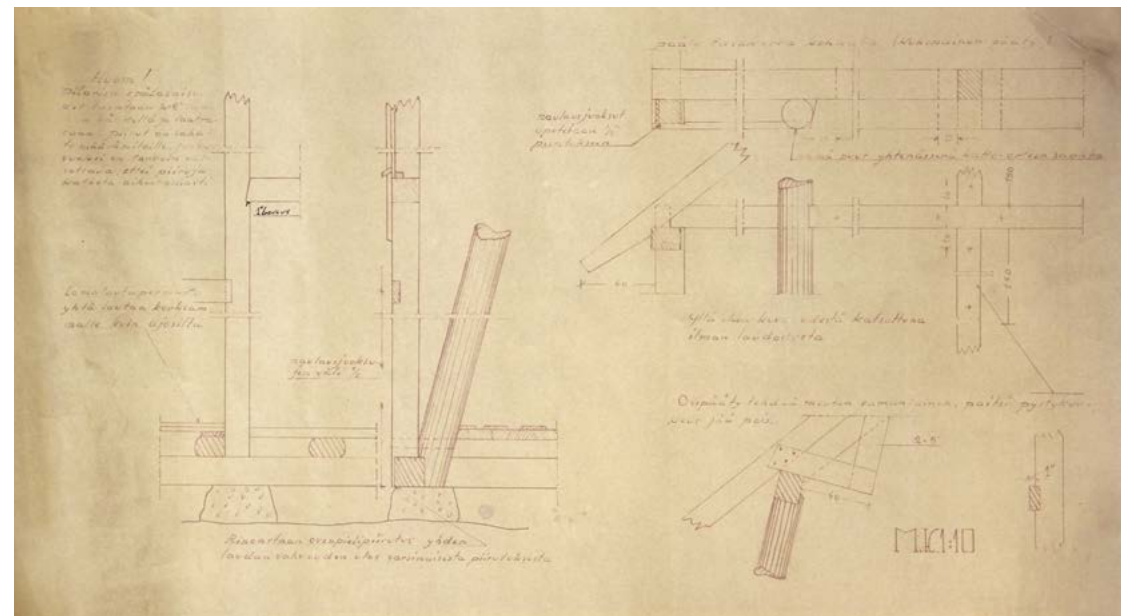
Pienempi 60 tonnin rehulato on edellistä matalampi, loivalappeisempi ja tavanomaisempi. Se täytetään maasta, keskellä olevien suurten ajoaukkojen kautta. Rehu varastoidaan ladon päätyihin. Yhteisiä piirteitä Pelson kahdella latomallilla on kehärunko, punainen pystysuuntainen lomalaudoitus ja peltikate. Molempiin latomallisiin on myöhemmin tehty oviaukkojen muutoksia

Muutokset ja säilyneisyys

Pelson vankilan alueella on säilynyt viisi rehulatoa. Niistä kaksi on suurempia sadan tonnin latoja ja kaksi pienempiä 60 tonnin latoja. Vuoden 1937 rehulato on peruskorjattu vuonna 1990 ja yksi pienempi lato vuonna 1994. Näissä kahdessa alkuperäiset ominaispiirteet ovat säilyneet, vaikka rakennukset ovatkin taas ravistuneet. Suuret rehuladot ovat keskeinen osa varavankiloiden viljelysmaisemaa.

Vuonna 1940 laaditussa pääpiirustuksessa on määritelty kahden Pelson vankilaan rakennettavan rehuladon mittasuhteet. KUVA: Pelson vankilan arkisto

Ladot olivat poikkeuksellisen suuria ja niiden rakenteet edellyttivät huolellista suunnittelua. Kuvassa on 1:10 detaljeja rehuladon rakenteista. KUVA: Pelson vankilan arkisto

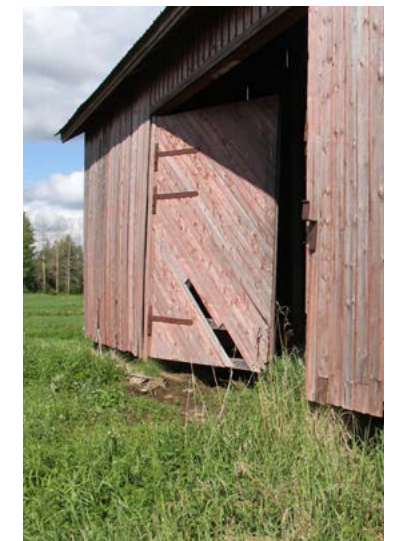
60 tonnin lato sivulta. Rakennus on perustettu luonnonkivi- ja betonilohkareiden päälle.

60 tonnin lato päädystä.

Ladon päädyissä on tuulettuvat lattiarakenteet.

Rakennuksen säilynyt sivuovi.

Tuki- rakennukset

10 Tukirakennukset

Pelson vankila on syrjäisen sijaintinsa vuoksi joutunut perustamaan toimintansa omavaraisuuteen. Ennen 2000-luvulla alkanutta ulkoistamiskehitystä tukitoiminnot kuuluivat vankilan talouspäällikön alaisuuteen ja niitä ylläpidettiin pääosin vankityövoimalla. Tässä luvussa esitellään vankilan tukitoimintoihin liittyvä rakennuskanta.

10.1 Tekniset järjestelmät ja rakennukset

Aluelämpö

Vankila-alueella on aluelämpöjärjestelmä, joka korvasi vaiheittain loputkin rakennuskohtaiset lämmityslaitteet. Nykyinen lämpölaitos valmistui 1950-luvulla ja se toimi aluksi polttoturpeella. Kolmannen rakennusvaiheen valmistuttua turve vaihdettiin puuteollisuuden sivutuotteena syntyneeseen hakkeeseen. Varavoimalähteenä toimi lämpölaitoksen öljykattila. Laitoksen toiminnasta vastasivat vangit.

Vuonna 2010 lämpökeskuksen yhteyteen valmistui uusi 1 MW kaukolämpölaitos, jonka polttoaineena toimivat pelletit. Laitoksen ylläpito ulkoistettiin yksityiselle yritykselle. Lämmönsiirrossa käytetty vesi kulkee maanalaisissa kanaaleissa ja osin maanpäällisissä putkissa.

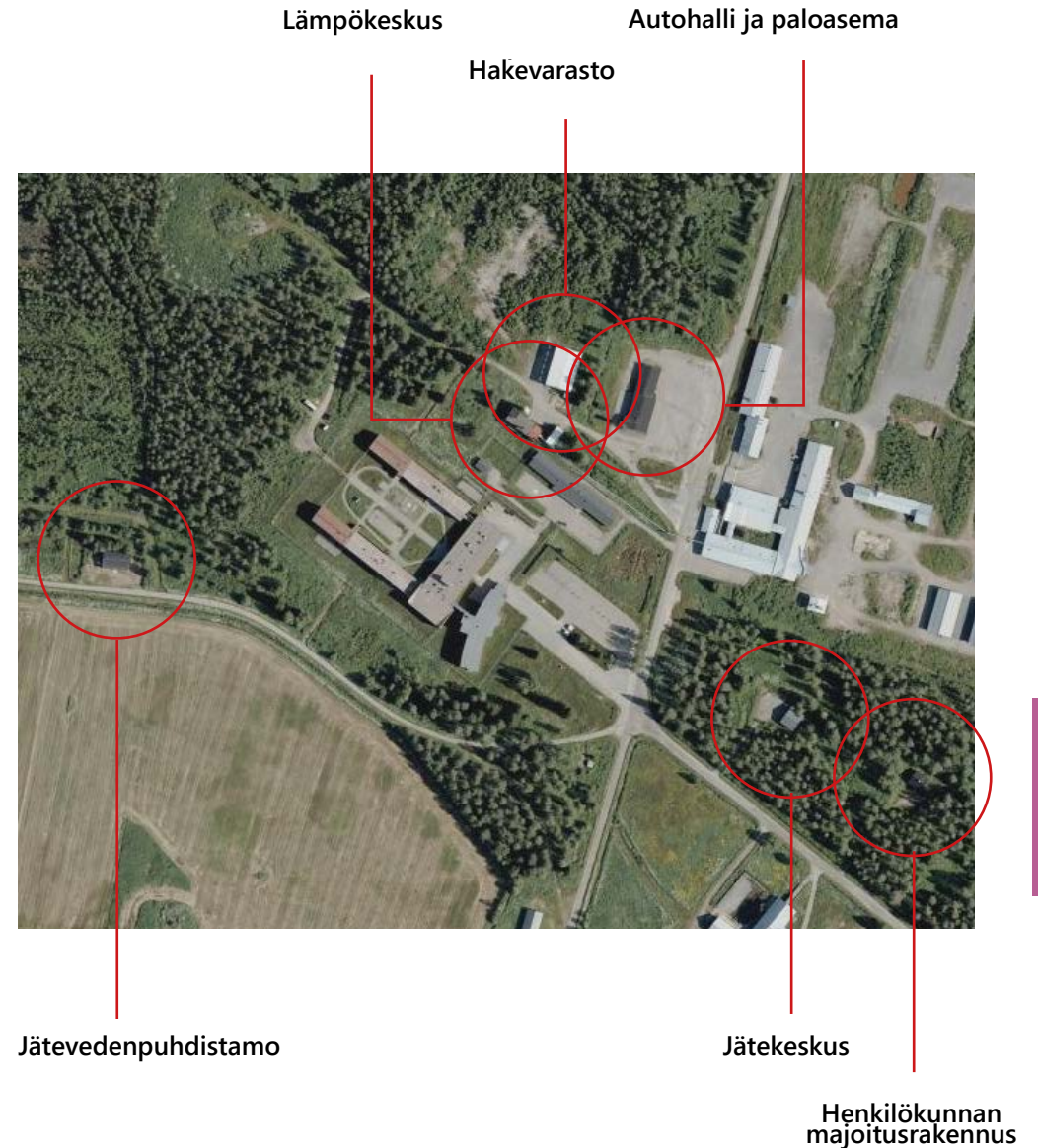
Vesi

Pelson vankilassa oli sen perustamisesta lähtien puute laadukkaasta käyttövedestä. Talojen pihamaille rakennettiin kaivoja, mutta suoalueen keskellä rautapitoisen veden laatu oli huono.

Puhtaan veden saanti turvattiin kuljettamalla vettä luottovankien ajamana hevosveitsella puulaatikolla kauempana sijaitsevista kyläkaivoista.. Myös sadevesi ja talvella lumi käytettiin hyväksi. Käyttöveden jakelua varten toteutettiin paikallisia putkistoja sekä vedenpuhdistamo.

Vesiasia saatiin tyydyttävään kuntoon vasta 1960-luvulla, jolloin varavankila rakensi kuuden kilometrin mittaisen putken Rokuanjärvestä Pelsoon. Vuonna 1964 vankityönä rakennettu vesitorni toi käyttöveden kaikkien pelsolaisten saataville. 1980-luvulla järvesi korvattiin pohjavedellä ja vesijohtoverkosto siirtyi vesitorneineen Vaalan kunnan hallintaan.¹

¹ Heiska ss. 566-567

Sähkö

Pelson varavankilan ensimmäinen höyrykäyttöinen sähkögeneraattori saatiin käyttöön 1930-luvulla. Sen polttoaineena toimi Pelson soilta nostettu turve. Toinen höyrykone toimi puimalassa ja kolmas tuotti käyttövoimaa raamisahalle. Vankila-alueella oli oma sähköverkko ja vankila toimi jonkin aikaa myös sähkön jakelijana astutustilallisille.

Alussa alueen sähköverkko oli kotikutoinen ja toteutettu osin rautalangalla. Valtakunnalliseen sähköverkkoon Pelson varavankila kytkettiin syksyllä 1950.¹ Sen ohella vankilan laitosturvallisuutta on ylläpidetty eri rakennuksiin sijoitetuilla varavoimakoneilla.

Jätevedenpuhdistamo

Vankilan jätevedet käsiteltiin 1980-luvun lopulle asti kemiallisesti puhdistusammikossa. Järjestelmän teho kävi riittämättömäksi ja se uusittiin 1990-luvun alussa Kainuun vesipiirin vaatimuksesta. Vankilan eteläpuolisen viemärin äärelle rakennettiin koneellinen sylinteripuhdistamo, joka otettiin käyttöön vuonna 1992.²

Jätehuolto

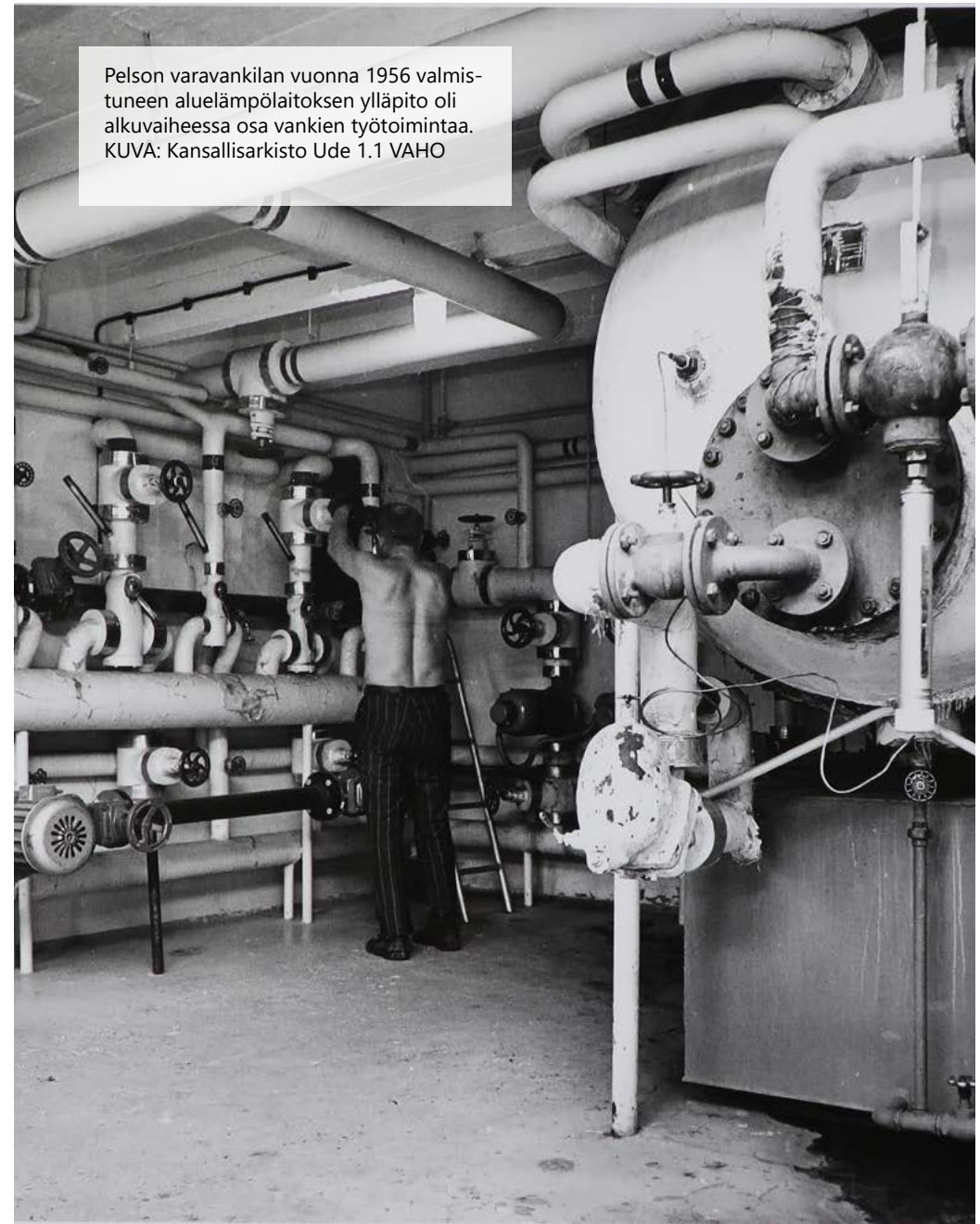
Vankilalla oli aluksi oma kaatopaikka vankilarakennusten luoteispuolella. Se oli aikakaudelle tyypillinen jätepenkka, joka laajeni vuosien mittaan ja tuotti aika-ajoin hajuhaittoja vankilan suuntaan. Myöhemmin jätehuolto ulkoistettiin kuljetusliikkeelle. Entisen asuinalueen laidalle rakennettu jätekeskus oli Pelson vankilan viimeisiä uudisrakennuksia.

Palontorjunta

Pelson varavankilan syrjäinen sijainti edellytti omavaraisuutta myös laitosturvallisuuden osalta. 1940-luvulta alkaen henkilökunnalle alettiin antaa palosuojelukoulutusta. Myöhemmin Pelson vankila toimi koko rikosseuraamusalan paloturvallisuuskouluttajana. Omaa laitosta turvasi paloauto sekä aktiivinen laitospalokunta. Sen tilat ja varusteet sijaitsivat vuonna 1977 rakennetussa auto- ja traktoritallissa, jonka eteläpäätyyn rakennettiin letkunkuivatustorni.

1 Kauhanen 2003 ss. 134-135

2 Kauhanen 2024 s. 218

Pelson varavankilan vuonna 1956 valmistuneen aluelämpölaitoksen ylläpito oli alkuvaiheessa osa vankien työtoimintaa.
KUVA: Kansallisarkisto Ude 1.1 VAHO

Lämpökeskus

Vaiheittain rakennettu lämpövoimala pohjoisesta nähtynä. Rakennuksen takana näkyy vankilan keskusrakennuksen pohjoispääty.

Lämpökeskus Linnantien suunnasta lähestyttäessä. Edessä on harmaa hakevarasto, takana on punainen öljysäiliö ja sen oikealla puolella korkea pellettisiilo.

10.2 Lämpökeskus

Pelson vankilan talousrakennuksen yhteydessä ollut lämmityslaitos tuhoutui tulipalossa vuonna 1953. Nykyinen aluelämpökeskus rakennettiin sen tilalle vuonna 1956. Alkuperäisen laitoksen yhteyteen on myöhemmin tehty useita laajennuksia, jotka liittyvät eri polttoaineiden kuten turpeen, hakkeen ja kevyen polttoöljyn varastointiin ja käyttöön. Vuonna 2010 siirryttiin pellettiin ja lämpövoimalan ylläpito ulkoistettiin Propelletti Oy:lle. Yritys omistaa lämpövoimalan pellettisiilon.

Arkkitehtuuri

Lämpövoimala muodostaa kerroksellisen kokonaisuuden, jonka kiinnostavin osa on alkuperäinen punatiilinen kattilahuone. Se on suoralinjainen 1950-luvulle tyypillinen teollisuusrakennus, jonka runko on betonia ja julkisivut punatiiltä. Etujulkisivu on symmetrinen ja suurimmaksi osaksi lasia. Ikkunalinjojen välissä on sementtikuitulevy. Tasakatoisen hallin takana on matala toimisto-osa.

Lämpökeskuksen pellettikattila on järjestelmän uusiin laitos. Laitteen omistaa ja sitä ylläpitää aluelämmön sopimustoimittaja.

Perustiedot

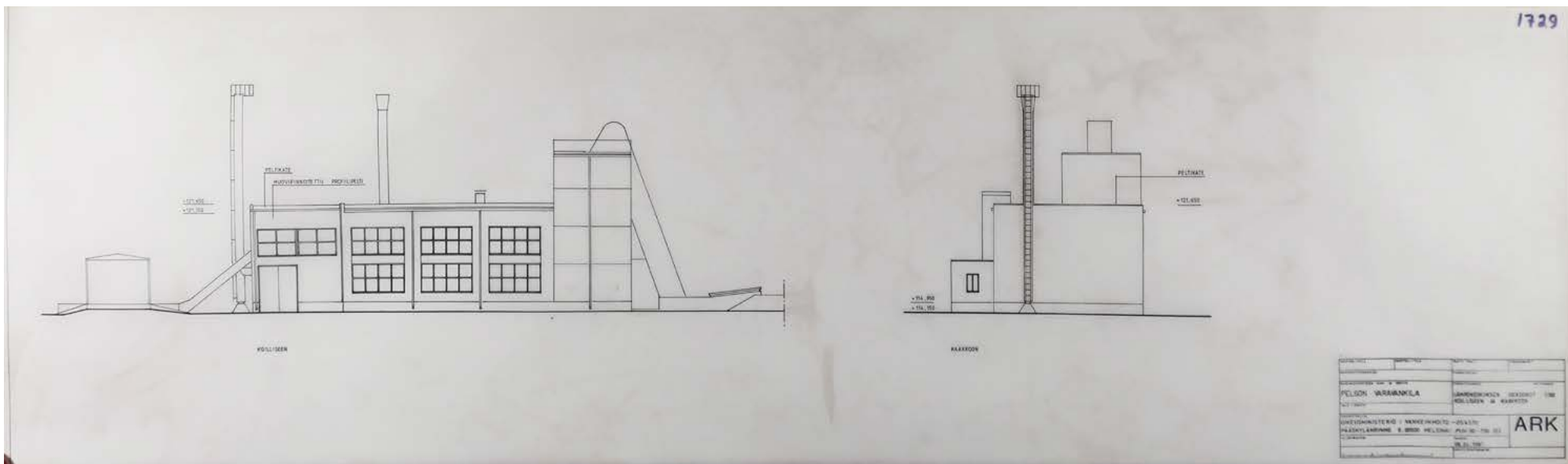
Nimi: Lämpökeskus

Rakennusnumero: 307814

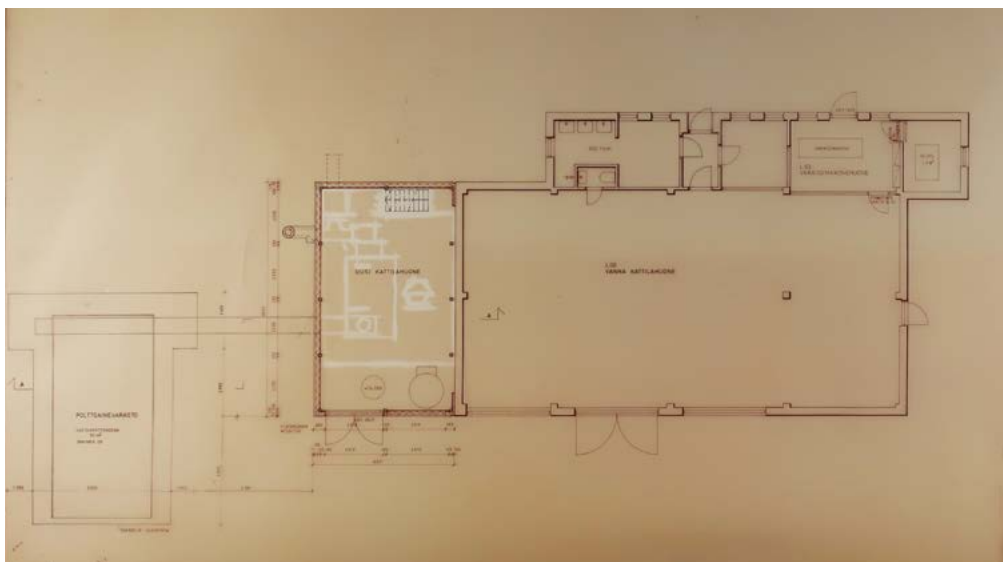
Laajuus: Bruttoala 395 m² ja tilavuus 2550 m³

Rakennusaika: 1956, Laajennukset 1973, 1982 ja 2010.

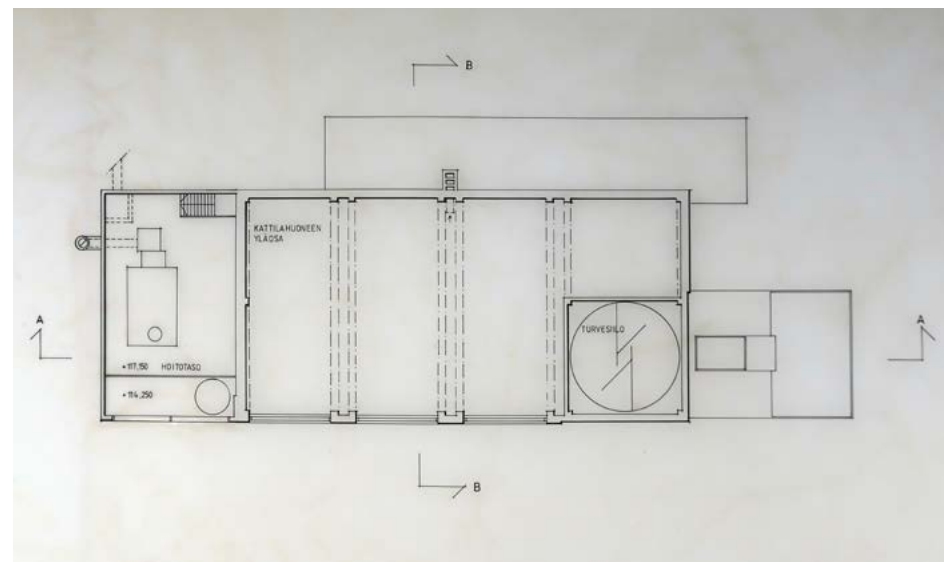
Suunnittelijat: Alkuperäisen osan suunnittelija ei tiedossa. Laajennukset arkkitehti Henno Kamppuri (1971) ja arkkitehti Ilkka Pajamies (1981)

Lämpövoimalan etujulkisivu pohjoiseen ja päätyjulkisivu itään. Muutospiirustuksessa 8.6.1987 on esitetty länsipäätyn rakennettava turvesäiliö sekä maavarastosta säilön yläosaan nouseva kuljetin. Laitoksen vasemmassa reunassa näkyvä hakekuljetin nostaa polttoainetta vastakkaisen päädyn hakekattilaan. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Arkkitehti Ilkka Pajamiehen 7.10.1982 muutospiirustuksessa rakennusta laajennetaan rakentamalla itäpäätyn uusi kattilahuone ja sen ulkopuolelle hakevarasto. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Lämpövoimalan yläosaa esittävässä pohjapiirroksessa on vasemmalla uusi hakekattila ja oikealla pyöreä turvesäiliö. KUVA: Kansallisarkisto VAHO II

Lämpövoimalan korkean kattilahuoneen takana on saman suuntainen matala siipi, jossa on varavoimalaitteisto ja sosiaalitilat. Takajulkisivuun on kytketty matala tiilipiippu. Kaksi uudempaa piippua on tehty teräksestä.

Säilyneisyys ja muutokset

Vaikka lämpökeskusta on monin tavoin laajennettu, alkuperäisen punatiilisen rakennuksen muoto ja ominaispiirteet ovat säilyneet tunnistettavina. Myös sisäpuolella alkuperäisen kattilahuoneen lasi-, tiili- ja betonirakenteet ovat säilyneet.

1980-luvulla rakennuksen itäpäätyyn tehtiin alkuperäisen rakennuksen mittasuhteisin ja tyyliin sovitettu laajennus hakekattilalle. Se verhoiltiin punaisella aaltopeltikasetilla. Laajennuksen ulkopuolelle tehtiin hakevarasto ja kuljetin. Lämpöä jaettiin kahteen piiriin, joiden lisäksi asuinalueella oli erillisiä pannuhuoneita.

Rakennuksen itäpäätyyn tehtiin korkea laatikkomainen siilo polttoturvetta varten. Myös siihen liittyi ulkopuolinen kuljetin ja varasto. Viimeisin muutos on korkean sylinterimäisen pellettisiilon sijoittaminen lämpökeskuksen etupihalle.

Lämpövoimala on rakentunut vaiheittain. Uusin lisäys on kuvan keskellä näkyvä harmaa pellettisiilo. Vasemmalla on hakekattilaa varten tehty laajennus ja oikealla polttoturvesiilo.

Näkymä turvesiilon huoltotasolta alas kattilahuoneeseen. Betonirakenteet ovat näkyvillä.

Lämpövoimalan kattilahuoneen sisäänkäynti. Etujulkisivun aukotus on symmetrinen.

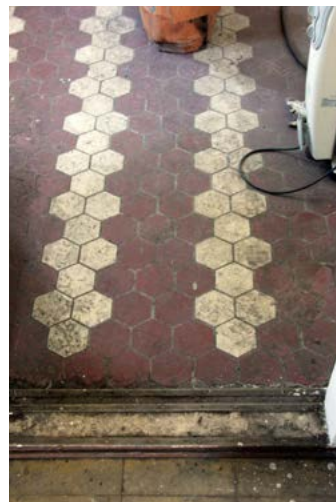
Suuret lasipinnat ovat tyypillisiä 1950-luvun tehdassaleille ja voimalaitoksille.

Hakekattila on uusittu vuonna 1999.

VASEMMALLA: Vasemmalla on harmaa hake-siilo ja -kuljetin. Punaisessa laajennusosassa on hakekattila.

VASEMMALLA: Sosiaalitalan lattian laattakuvio edustaa vankien tekemää käsityötä.

OIKEALLA: Lämpökeskuk-sen sosiaalitala. Perällä on suihkuhuone.

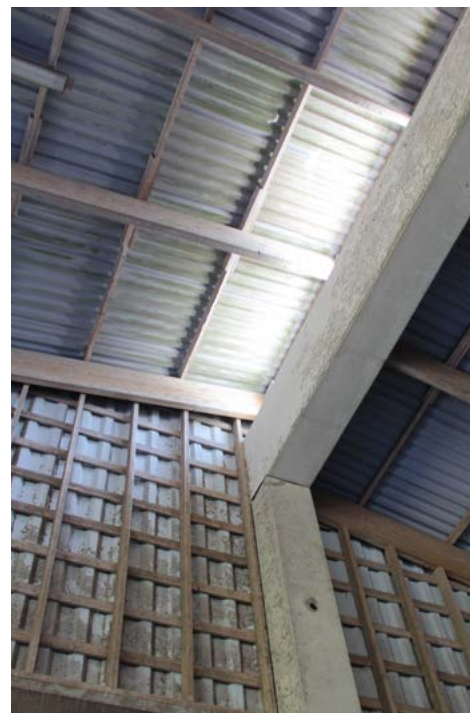
Hakevarasto

Hakevaraston etujulkisivu länteen. Varaston etuseinässä on kolme suurta lastausaukkoa.

Hakevaraston eteläpääty lämpökeskuksen suuntaan. Rakennuksessa on korkea betonisokkeli ja katkaistu hajakatto, josta varasto syvärunkoinen varasto saa luonnonvaloa.

Hakevaraston betonielementtirunkoa. Vesikaton sekundaaripalkit ovat liimapuuta.

Sisällä on kolme väliseinällä toisistaan erotettua siiloa. Lattia on asfaltoitu.

10.3 Hakevarasto

Vankilan sahan ja puuteollisuuden tuottamalle hakkeelle ei alkuvaiheessa ollut käyttöä. Sitä läjitettiin Linnantien länsipuoliseen metsään. 1980-luvulla vankilan lämpökeskukseen tehtiin hakekattila ja haketta alettiin kuljettaa laitoksen viereen rakennettuun hakekatokseen. 1990-luvun alussa tehtiin uusi ja aiempaa suurempi hakevarasto.

Arkkitehtuuri

Hakevarasto on korkea eristämätön hallirakennus, jonka etujulkisivussa on suuret ovettomat aukot. Rakennuksessa on korkea betonisokkeli ja betonielementeistä tehty pilari-palkkirunko. Katto ja julkisivut on vuorattu teräspoimulevyllä. Kattomuotona on katkaistu harjakatto, jonka yläikkunat antavat luonnonvaloa sisään. Sisätila on jaettu väliseinillä kolmeen osaan. Rakennukseen ei ole tehty muutoksia.

Perustiedot

Nimi: Hakevarasto

Rakennusnumero: 307877

Laajuus: Bruttoala 552 m² ja tilavuus 3494 m³

Rakennusaika: 1992

Suunnittelija: Ei tiedossa

Autohalli

Autotallirakennuksen takajulkisivulla on iso pariovi paloautolle.

Autotallirakennus takaa. Rakennus muodostuu kahdesta kytketystä hallista. Etualalla on laitospalokunnan letkunkuivatustorni.

10.4 Autohalli ja paloasema

Teollisuusaluetta vastapäätä on vankilan ajokalustoa, traktoreita ja työkoneita varten rakennettu autohalli. Sen eteläpäädyssä toimi vankilan paloasema. Autotallien lisäksi siellä on teknisiä tiloja sekä pieni sosiaalitala.

Arkkitehtuuri

Autotalli on rakenteeltaan tavanomainen 1970-luvun betoni-puurunkoinen hallirakennus. Se muodostuu kahdesta harjakattoisesta osasta sekä korkeasta letkunkuivatustornista. Korkean osan julkisivumateriaalina on harmaa aaltopeltilevy. Matalassa hallissa on punainen lautaverhoilu. Ovet ovat väriltään ruskeat. Rakennuksen tilat on jaettu palo-osastoihin tiilimuureilla.

Muutokset

Hallin ovet on uusittu vuonna 1996. Myös vesikaton bitumikate on uusittu.

Autotallirakennus edestä Linnantien yli nähtynä. Autotallin etujulkisivussa on viisi nosto-ovea. Oikealla näkyvän punaisen traktoritallin etujulkisivussa on vain käyntiovi.

Autotallirakennuksen eteläpääty, jossa on paloaseman letkunkuivatustorni.

Autohallirakennus pohjoisesta. Hallia kiertää ympäriajettava ajopiha.

Perustiedot

Nimi: Auto- ja traktorihalli

Rakennusnumero: 307770

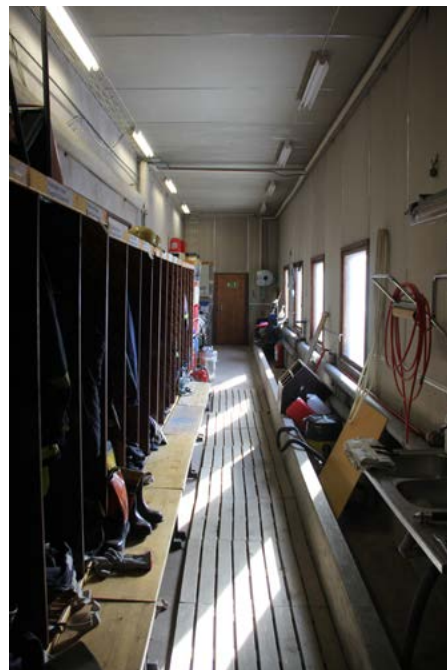
Laajuus: · Bruttoala 669 m² tilavuus 2460 m³

Rakennusaika: 1977

Suunnittelija: Ei tiedossa

Eteläpäädyssä säilytettiin Pelson vankilan laitospalokunnan paloautoa.

Palokunnan varusteet olivat hyvässä järjestyksessä hälytytystä varten.

Tornin huipulla on vinssi, jolla letkut nostettiin vasemmalla näkyvään telineeseen kuivumaan.

VASEMMALLA: Paloauton keula on lähtövalmiina takaoven suuntaan.

OIKEALLA: Palo- ja pelastuskoulutuksissa käytettävä harjoitusrakennus.

OIKEALLA: Autohallin etujulkisivun nosto-ovet.

Autotalli on läpiajettava puolilämmin tila, jossa on betonirunko. Rakennuksen osat on osastoitu tiilimuureilla.

Pohjoispäädyssä oleva työkonehalli on autohallia matalampi. Sen ovet suuntautuvat takapihalle ja etuosaa käytetään työkaluvarastona.

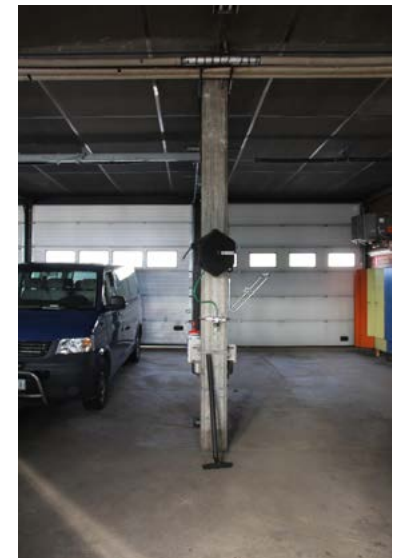

VASEMMALLA: Työkonehallin vesivannerilla vuoratut pariovet.

OIKEALLA: Autohallin sosiaalitila on säilynyt alkuperäisessä autenttissa asussa.

OIKEALLA: Autotallin nosto-ovet sisäpuolelta.

Jätevedenpuhdistamo

tuki

Jätevedenpuhdistamo lännestä. Päätyikkunoiden takana on jäteveden-
käsittelylaitteisto. Toisessa päädyssä on toimisto ja sosiaali-tilat.

Jätevedenpuhdistamon etujulkisivu peltotielle. Puhdistamon takana on avovesikanava.

Perustiedot

Nimi: Jätevedenpuhdistamo

Rakennusnumero: 307873

Laajuus: Bruttoala 204 m² tilavuus 780 m³

Suunnittelija: Maa- ja Vesi Oy

Rakennusaika: 1992

Pumppaamo syöttää jätevettä takana näkyvään sylinterialtaaseen.

Suuri sylinteri pyörittää jätevettä ja erottaa kiintoaineen nesteistä.

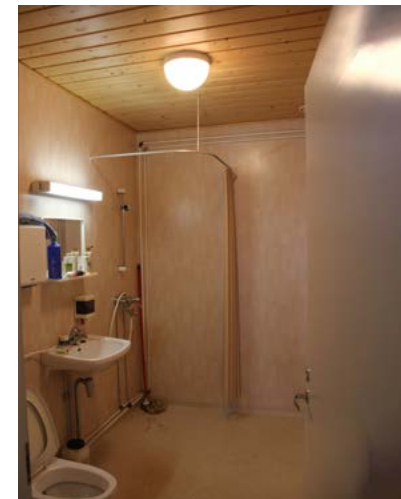
Puhdistamon toimisto- ja taukotila.

10.5 Jätevedenpuhdistamo

Pelson alueen jätevedet hoidettiin 1980-luvun lopulle asti allaspuhdistamossa, jossa bakteerit poistettiin kemikaaleilla. Puhdistusteho ei riittänyt vankilan väkimäärän kasvaessa ja vankilan oli rakennettava uusi laitosmainen jätevesipuhdistamo. Se valmistui vankilan eteläpuolelle vuonna 1992.

Puhdistamo on arkkitehtuuriltaan tavanomainen harjakattoinen ja lautaverhoiltu huoltorakennus. Runko on betonia ja puuta. Julkisivuissa on lautaverhoilu ja katemateriaalina on musta aaltopelti. Jätevesi käsitellään suuressa allashuoneessa. Rakennuksen itäpäädyssä on toimisto- ja sosiaalitiloja.

Rakennus on alkuperäisessä kunnossa eikä siihen ole tehty merkittäviä muutoksia.

Jätevedenpuhdistamon saniteettitilat.

Asuinrakennus

Vankilan henkilökunnan viimeinen säilynyt asuinrakennus on pitkän pihatien päässä. Kuva on otettu Linnantieltä.

Rakennuksen pääty itään. Kuisti poikkeaa noppamaisesta muodosta.

10.6 Asuinrakennus

Vankila-alueen ainoa säilynyt asuinrakennus on rakennettu vuonna 1948 ja peruskorjattu vuonna 1994. Talon pihapiirissä on 1990-luvun autotalirakennus. Rakennus toimi loppuaikoina vartijoiden tilapäisenä majoitusrakennuksena

Arkkitehtuuri

Asuinrakennus on tyypillinen jälleenrakennuskauden tyyppitalo. Se on puoli-toistakerroksinen, puurunkoinen ja harjakattoinen. Rakennuksessa on tuulettuva alapohja, matala porakivestä tehty sokkeli, keltaiseksi maalattu rimalaudoitus ja tummanharmaa palahuopakatto. Täydentävät rakennusosat ovat valkoiset.

Säilyneisyys ja muutokset

Rakennuksen alkuperäinen ulkoinen hahmo on säilynyt tunnistettavana. Ikkunat on uusittu alkuperäistä puitejakoa mukaillen. Sisätilojen alkuperäinen tyyli ja tilajako ovat merkittävästi muuttuneet. Lajinsa ainoana edustajana asuintalo ja sen pihapiiri ovat todistusvoimaisia, vaikka niiden alkuperäisyys on heikentynyt.

Rakennukseen nouseaan portaiden ja kylmän kuistin kautta.

Ikkunat on uusittu alkuperäistä puitejakoa mu-
kaillen. Vesikatossa on avoräystäät.

Asuirakennuksen sisustus ja tunnelma ovat
1990-luvulta.

Olohuoneessa on punatiilinen avotakka.

Perustiedot

Nimi: Asuinrakennus 4 ja talousrakennus 6

Rakennusnumerot: 307781 ja 307815

Laajuus: Bruttoala 155 m² tilavuus 464 m³ ja 27 m² / 70 m³

Suunnittelija: Rkm Urpo Nummela

Rakennusaika: 1948, peruskorjaus ja talousrakennus 1994

Pihan talousrakennus on
rakennettu vuonna 1994.
Kylmässä rakennuksessa
on betonilattia ja eristä-
mätön runko.

Jätekeskus Linnantien suunnasta saavuttaessa. Oviaukkojen edessä on suurelle ajoneuvolle mitoitettu kääntöpaikka.

Jätekatos on korkea ja ylös asti avoin tila. Lattiana on betonilaatta.

Lähikuva räystäästä. Rakennuksessa ei ole sadevesikouruja.

10.7 Jätekeskus

Jätekeskus on Pelson vankilan viimeisiä uudisrakennuksia. Se on sijoitettu Linnantien alkupäähän, puretun asuintalon tontille. Jätekeskukselle johtaa pitkä ajotie, jonka päässä on tilava kääntöpaikka.

Rakennus on korkea, eristämätön ja varustettu loivalla harjakatolla. Siinä on puurunko ja vaakasuuntainen julkisivulaudoitus, jonka punainen väri viittaa viereiseen teollisuusalueeseen. Pohjalaatta ja sokkeli on valettu betonista. Peltikatto on tehty harvan laudoituksen päälle ilman kattovarusteita. Etujulkisivussa on kolme suurta ovetonta aukkoa. Jätekeskukseen ei ole tehty muutoksia.

Perustiedot

Nimi: Jätekeskus

Rakennusnumero: 307833

Rakennusaika: 2017

11 Suunnittelijat

Pelson varavankilan rakennukset suunniteltiin alkuvaiheessa pääosin oikeusministeriön vankeinhoito-osastolla. Varasto- ja apurakennuksia tehtiin myös tyyppipiirustusten mukaan tai joskus ilman erilisiä suunnitelmia. 1980-luvulta alkaen suunnittelutyö hankittiin pääosin yksityisiltä arkkitehtitoimistoilta.

11.1 Arkkitehti Henno Orvo Pellervo Kamppuri

s. Lappeenranta 28.6.1909 - k. Kuopio 24.12.1980

Henno Kamppuri valmistui ylioppilaaksi Viipurin suomalaisesta lyseosta vuonna 1929. Viulunsoiton opinnot Viipurin musiikkiopistossa jäivät, kun hänet hyväksyttiin opiskelijaksi Tekniseen korkeakouluun. Henno Kamppuri valmistui arkkitehdiksi vuonna 1935 ja ennen sotaa hän teki opintomatkoja Pohjoismaihin. Kamppuri aloitti työuransa viipurilaisen Jalmari Lankisen arkkitehtitoimiston apulaisena vuosina 1936–1939.

Oman arkkitehtitoimiston Henno Kamppuri perusti vuonna 1937. Hän osallistui varsin menestyksekkäästi arkkitehtikilpailuihin ja laati Viipuriin useita uudis- ja muutossuunnitelmia, joista vain osa toteutui pian alkaneen sodan vuoksi. Väli rauhan aikana 1940–1941 Kamppuri toimi Askon Tehtaat Oy:n arkkitehtina. Jatkosodassa Kamppuri toimi armeijakunnan linnoitusosaston suunnittelutoimiston päällikkönä.

Sotavuosien jälkeen Henno Kamppuri työskenteli A. Ahlström Oy:n puuteollisuuden arkkitehtiosaston päällikkönä Varkaudessa. Vuonna 1946 hän avasi toimistonsa uudelleen, mutta tällä kertaa Helsingissä. Kamppurin päätyöksi muodostui

virkaurea ensin Ylä-Kokemäenjoen seutukaavaliiton arkkitehtina vuosina 1947–1955 ja myöhemmin oikeusministeriön arkkitehtina 1957–1974.

Henno Kamppurin suunnittelutöiden joukkoon lukeutui kouluja, sairaanhoitolaitoksia, asuin- ja tehdasrakennuksia sekä pientaloja. Myöhemmät opintomatkat suuntautuivat Keski- ja Etelä-Eurooppaan, Egyptiin ja Yhdysvaltoihin.¹

Henno Kamppurin suunnittelutöitä:²

1938 Asuinkerrostalo Wilkenkatu 6, Viipuri (co. arkkitehti Erko Berlinin)

1947 Lauttakylän kansakoulu

1954 Tyrvään B-mielisairaala

1961 Yrittäjäkulman liike- ja asuintalo, Mynämäki

1972 Hämeenlinnan keskusvankila

1 Nuorteva 1989 s. 99

2 Meurmann Otto-livari: Viipurin arkkitehdit, Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 2, Helsinki 1977, Lappeenranta 1976 - Etelä-Saimaan Kustannus Oy

11.4 Uno Alexander Sjöholm

s. Turku 22.6.1889 - k. 31.7.1981

Uno Alexander Sjöholm suoritti arkkitehdin tutkinon Teknillinen korkeakoulussa vuonna 1916. Valmistuttuaan hän työskenteli Arkkitehtitoimisto Valter & Ivar Thomen palveluksessa toimistoarkkitehtina vuosina 1916-1918 ja tämän jälkeen toimistoarkkitehtina Maatalousrakennus Oy:n palveluksessa vuosina 1918-1922.

Vuonna 1922 Sjöholm siirtyi arkkitehdiksi Vankeinhoitohallitukseen, jossa hän suunnitteli rakennuksia, rakennustyyppejä ja asemakaavallisia sommitelmia muun muassa Konnunsuon, Sukevan ja Riihimäen vankiloihin.

Virkauran alkuvaiheessa Uno Sjöholm perehtyi vankilarakennuksiin Pohjoismaissa, Saksassa, Itävallassa, Sveitsissä, Ranskassa, Hollannissa ja Belgiassa. Hänen arkkitehtuurissaan esiintyy 1920-klassismin ominaispiirteitä ja koristemuotoja. Uno Sjöholm siirtyi eläkkeelle diplomiarkkitehtina vuonna 1957.

Uno Sjöholmin suunnittelutöitä:

1924 Valtion margariinitehdas, Lautatarhankatu 2 Helsinki

1922- Sukevan vankilan Iskolan alueen rakennukset, Sonkajärvi

1927- Konnunsuon vankilan rakennukset, Lappeenranta

1929- Riihimäen keskusvankilan rakennukset, Riihimäki

1965 Kastunniitty As Oy, Parrantie 3 A, Turku

1965 Kalliolan settlementin toimitalo, Helsinki

1966 Kastunrinne As Oy, Leipäläntie 6, Turku

1967 Laukkavuori As Oy, Tilhenkatu 1, Turku

11.5 Rakennusmestari Urpo Nummela (ent. Nummelin)

s. Helsinki 23.9.1914 - k. 24.3.1972

Rakennusmestari Urpo Nummela syntyi Helsingissä vuonna 1914 vankilanjohdajan perheeseen. valmistui Helsingin teknillisen koulun huoneenrakennusopin linjalta vuonna 1938.

Valmistumisen jälkeen Nummela toimi Pelson varavankilassa työnjohtajana vuoteen 1942, jonka jälkeen hän siirtyi työnjohtajaksi Kinnasvaaran keskusvankilaan. Sukevan keskusvankilassa Nummela työskenteli vuosina 1942-1946, Keravan nuorisovankilassa 1946-1947 ja Sukevalla jälleen vuosina 1947-1949.

Vuonna 1950 Urpo Nummela siirtyi Oikeusministeriön vankeinhoito-osaston vankeinhoitolaitoksen rakennusmestarin virkaan, jossa hän laati suunnitelmia useisiin suomalaisiin vankiloihin. Nummela siirtyi eläkkeelle vuonna 1981.³

3 Suomen rakennusmestariiliiton matrikkeli III, Suomen rakennusmestariiliitto, Vammala 1954 ja Nuorteva Jussi, Suomen vankeinhoidon historiaa osa 2, Valtion painatuskeskus 1989

11.2 Arkkitehti Ilkka Lauri Pajamies

s. Helsinki 28.9.1934 - k. Helsinki 23.8.2010

Ilkka Lauri Pajamies tunnetaan erityisesti toimisto- ja liikerakennusten suunnittelijana, joka teki uran omassa arkkitehtuuritoimistossaan. Hänen tunnetuimpia töitään ovat Espoon Tapiolaan vuonna 1978 valmistunut Auratalo, joka oli valmistuessaan Tapiolan suurin asuinkerrostalo sekä 1970-luvulla Keski-Vuosaareen rakennetut terassitalot, jotka Pajamies suunnitteli yhdessä arkkitehtien Antti-Pekka Miittisen ja Touko Nerosen kanssa.

Ilkka Pajamiehen suunnittelutöitä:

1971 Asunto Oy Säästöniemen kolme terassitaloa (co: Touko Neronen), Vuosaari Helsinki.

1973 Asunto Oy Säästöniemen lämpökeskus (co: Touko Neronen) Vuosaari Helsinki.

1977 Perusyhtymä Oy:n pääkonttorin peruskorjaus, Ratakatu 3 Helsinki

1978 Tapiola--ryhmän pääkonttori, Espoon Tapiola

1987-88 Ratakatu 3, muutokorjaus Ympäristöministeriön toimitiloiksi

11.3 Arkkitehtitoimisto Raila ja Tapio Rönköharju Oy

Oulussa toimiva Arkkitehtitoimisto Raila ja Tapio Rönköharju perustettiin vuonna 1981. Toimiston tuotanto muodostuu pääosin julkisista kohteista, joista vankila-kohteita ovat Pelson lisäksi Oulu, Sukeva ja Ylitornio.

Tapio Kalevi Rönköharju (s. Oulussa 28.7.1945) kirjoitti ylioppilaaksi vuonna 1964 Karjasillan yhteiskoulusta, josta jatkoi Tampereen teknilliseen oppilaitokseen. Suoritettuaan rakennusarkkitehdin tutkinnon vuonna 1970 hän jatkoi opintojaan Oulun Yliopiston arkkitehtuurin tiedekunnassa, josta valmistui vuonna 1977.

Rönköharju aloitti työuran Vantaan kaupungin suunnitteluosastolla vuosina 1968-69. Ennen oman toimiston perustamista hän työskenteli Lars Rejströmin (1970-72), Ahti Korhosen (1973), Unto Siikasen (1974-76) sekä Heikki Taskisen (1977-81) arkkitehtitoimistoissa. Sivutoimenaan Tapio Rönköharju toimi Oulun yliopistossa nykyaikaisen arkkitehtuurin assistenttina.

Raila Sinikka Rönköharju (s. Humppila 9.8.1950 os. Nikkanen) kirjoitti ylioppilaaksi Loimaan yhteiskoulusta vuonna 1970 ja valmistui arkkitehdiksi Oulun yliopiston arkkitehtuurin tiedekunnasta vuonna 1981. Ennen oman toimiston perustamista Raila Rönköharju työskenteli Veli Karjalaisen arkkitehtitoimistossa (1976-81).

Arkkitehtitoimisto Raila ja Tapio Rönköharjun suunnittelutöitä:

1987-1993 Luotsiasemien laajennuksia ja peruskorjauksia: Marjaniemi, Hailuoto; Mäntyluoto, Pori; Isokari, Uusikaupunki; Orrengrund, Loviisa; Harmaja, Helsinki

1989 Ajoksen luotsiasema, Kemi

1988-2022 Suomen- ja Pohjanlahden majakoiden korjaussuunnitelmat, mm. Orrengrund, Kallboda, Utö, Isokari, Säppi Sälskär (yhteensä 16 kohdetta)

1992 Oulun lääninhallituksen virastotalo 2, muutos ja peruskorjaus

1993 Keitele-Päijänne kanavan Paatelan keskusvalvomo ja paikallisvalvomot

1995 Raahen luotsiasema, Raahen

2002 Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin peruskorjaus, tallirakennuksen muutos kappeliksi

Muita Pelson vankilan rakennusten suunnittelijoita:

Antti-teollisuus Oy

Arkkitehti Elin Wessman (VHO)

Arkkitehti Unto Toivonen (VHO)

Arkkitehtitoimisto Olavi Lahtinen

Arkkitehtitoimisto Jaakko Rantanen-Unto Rantanen

Insinööritoimisto Voho Oy

Maa- ja Vesi Oy

Suomen M-rakennuskeskus, rakennusarkkitehti J. Lehtinen

12 Yhteenveto

Pelson vankila oli yksi Suomeen 1930-luvulla perustetuista suovankiloista, jonka alkuperäinen tehtävä oli suursuon kuivattaminen ja raivaaminen asutustilallisten viljelysmaaksi. Tilapäiseksi tarkoitettu tehtävästä muodostui maamme suurin maatalousvankila, jonka yhteyteen rakentui pienisyhteiskunta asuinalueineen, palveluineen ja harrastuksineen.

12.1 Eheys, autenttisuus ja säilyneisyys

Pelson vankila muodostaa avoimen ja laajalle levittäytyvän rakennetun ympäristön, jossa kaikki rakennukset ovat palvelleet vankilaa tai sen työtoimintaa. Myös viereisen Pelson kylän rakennushistoria kytkeytyy sekin suurelta osin vankilan vaiheisiin. Molemmat sijaitsevat asumattomien maiden ympäröiminä ja etäällä lähimmäistä taajamista.

Vankilan nykyinen rakennuskanta on rakennettu pääosin 1960-luvulla tai sen jälkeen. Uudisrakentaminen on keskittynyt vanhoille rakennuspaikoille, joilta alkuperäiset 1930-1950-luvun rakennukset on purettu pois uusien tieltä.

Vankila-alue muodostuu neljästä osakokonaisuudesta: vankilarakennuksista, maatalousrakennuksista, teollisuusalueesta ja asuinalueesta. Niistä kolme ensimmäistä ovat eheitä kokonaisuuksia, joissa eri rakennusvaiheet kytkeytyvät toisiinsa rakenteellisesti ja toiminnallisesti. Asuinalueen rakennukset on purettu 2010-luvulla.

Neljässä vaiheessa rakennettu nykyinen vankilarakennus ilmentää vankeinhoito- ja vankilatyön laadullista kehitystä 1960-luvulla alkaneesta uudistusvaiheesta 2000-luvulle. Kokonaisuus on autenttinen ja osittain säilynyt kalustus auttaa tulkitsemaan tilojen käyttötarkoituksia ja mitoitus.

Vankilan työtoimintaan liittyneet teollisuusrakennukset muodostavat toisen selvärajaisen osakokonaisuuden. Teollisuusalueen vanhimpaan osaan kuuluneet saharakennukset on purettu pois ja säilyneet rakennukset ovat tyypillisiä 1970-luvun teollisuushalleja.

Historiallisesti kiinnostavin osa sijaitsee alueen kaakkoiskulmalla, jossa on säilynyt vuonna 1939 rakennettu talli sekä vuonna 1940 valmistunut viljavarasto. Kolmas tähän kokonaisuuteen liittyvä rakennus on monitoiminen puimala, joka rakennet-

Rakennuskannan muutos puuparakeista kivirakenteiseksi vankilaksi kesti vuosikymmeniä ja senkin jälkeen Pello oli vankilaympäristönä poikkeuksellinen maamme suljettujen vankiloiden joukossa. Keväällä 2025 Pelson vangit muuttivat Vaalan keskustaani valmistuneeseen uuteen vankilaan ja alueen rakennuksille alettiin etsiä uusia käyttäjiä.

tiin vuonna 1941 tulipalossa tuhoutuneen edeltäjän tilalle. 1930- ja 1940-luvuilla rakennettu kerrostuma on arvotettu maakunnallisesti arvokkaaksi rakennetuksi ympäristöksi. Edellä mainittujen lisäksi siihen kuuluvat myös viisi vankilan viljelysmailla säilynyttä rehulatoa.

Uudemmat maatalousrakennukset sijaitsevat vankilan tuntumassa. Niihin lukeutuvat 1950-luvun kivinavetta sekä siihen kytketty 1990-luvun pihattonavetta. Navetan vieressä oleva 1980-luvun lampola oli aikoinaan Suomen suurin.

12.2 Historiallinen liittyminen aikaan, paikkaan ja traditioon

Suovankiloiksi kutsutut varavankilat olivat aluksi keskusvankiloiden työsiirtoloita, joiden tehtävänä oli kuivata ja raivata valtion omistamia suoalueita viljelyskelpoisiksi maatiloiksi. Vankila viljeli peltoja muutaman vuoden, minkä jälkeen ne luovutettaisiin uudisrakennuksineen asutustilallisten käyttöön. Monet suovankiloina aloittaneet varavankilat jatkoivat toimintaansa maatalousvankiloina.

Pelson suursoiden kuivattamista suunniteltiin 1800-luvun alkupuolelta lähtien. Ensimmäiset kokeilut tehtiin 1830-luvulla, mutta vasta 1900-luvun alun suoviljelymenetelmien kehitys teki hankkeesta toteutuskelpoisen. 1930-luvulla todettiin, että tavoiteltu mittakaava voidaan saavuttaa vankityövoimaa hyödyntämällä.

Pelson varavankila perustettiin syksyllä 1935 ja pian tämän jälkeen Sukevan vankilasta lähetettiin ensimmäinen työkomennuskunta alueelle. Se aloitti kuivaus- ja raivaustoiminnan sekä välttämättömät rakennustyöt. Pelson varavankilan päälaitos perustettiin Honkisaareen, jonka lisäksi tehtiin kaksi erillistä siirtolaa kauempana sijaitseville raivauskohteille.

Vankilan toiminta saatiin käyntiin ennen toista maailmansotaa. Arki muodostui kuivatuskanavien kaivamisesta ja painomaan kuljettamisesta kuivatuille turve-
maille. Työ tehtiin käsin kuokkimalla ja lapioimalla. Avuksi saatiin kapearaiteinen
rautatie, mutta kaivinkoneita jouduttiin odottamaan 1940-luvun lopulle asti.

Raivaustöiden lisäksi vankilalla oli mittava rakennustehtävä, johon sisältyi yli kah-
densadan rakennuksen sekä tiestön tekeminen huonosti kantavaan maaperään.
Pitkät etäisyydet keskuksiin edellyttivät myös omavaraisuutta: Rakennusmateriaa-
lit tuotettiin vankilan omalla sahalla, vankilan maatila tuotti elintarvikkeita ja soilta
kerättyä turvetta käytettiin polttoaineena.

Pelson uudisasukkaiden elämä osoittautui haastavaksi ja moni luopui tilastaan.
Asutus vakiintui vasta toisen maailmansodan jälkeen, kun Karjalasta evakuidut ja
rintamamiestilaan oikeutetut perheet asettuivat Pelsoon. Vankilan ja kylän asuk-
kaiden rinnakkaiselosta muodostui molempia hyödyttävä vuorovaikutussuhde.

Pelson varavankilan raivaustoiminta päättyi 1970-luvun alkuun tultaessa. Loppu-
aikoina raivausta tehtiin konevoimalla ja soita muokattiin pääosin metsämaaksi.
Pelson varavankilasta oli muodostunut maamme suurin maatalousvankila, joka
yhteiskunnallisen muutoksen ja maaseudun rakennemuutoksen paineessa siirsi
työtoiminnan painopistettä puunjalostusteollisuuteen.

1980-luvulle saakka Pelson varavankila oli poikkeuksellinen maamme suljettujen
laitosten joukossa. Se oli Suomen pohjoisin ja myös syrjäisin varavankila, jonka
aluetta ei koskaan rajattu muurilla. Vangit asuivat 1960-luvulle asti parakkimaisis-
sa yhteismajoituksissa ja liikkuvat alueen työtehtävissä varsin vapaasti. Vankien ja
siviilien kohtaamiset olivat arkipäivää.

Pelson vankila vakinaistettiin vuonna 1983. Sillä oli tuolloin 350 ajanmukaista van-
kiasuntoa, Suomen suurin lampola, mittava karjatalous sekä pitkälle koneistettu
puuteollisuus. Pelson keskusvankila sai uudeksi tehtäväksi alkuperäisrotujen säi-
lyttämisen, joka toi Pelsoon myös kansainvälistä tutkimustoimintaa.

Pelson vankilan päätepiste tuli näköpiiriin 2010-luvulla, kun Senaatti-kiinteistöt
aloitti uuden Vaalan vankilan rakennushankkeen valmistelun. Pelsossa muuttoon
valmistautuminen merkitsi työtoiminnan alasajoa. Geenipankin lampaat ja lehmät
siirrettiin Tervolaan ja vangit muuttivat Vaalan vankilaan maaliskuussa 2025.

Pelson vankilan puimalassa on kerrostumia 1940-1960-luvuilta.

12.3 Arkkitehtuurin ominaispiirteet

Pelson vankilan rakennuskannan moninaisuus muodostuu rakennusten erilaisista käyttötarkoituksista sekä ajallisista kerrostumista. Arkkitehtuurin vallitseva tyyli on 1960- ja 1970-lukujen rationalistinen funktionalismi.

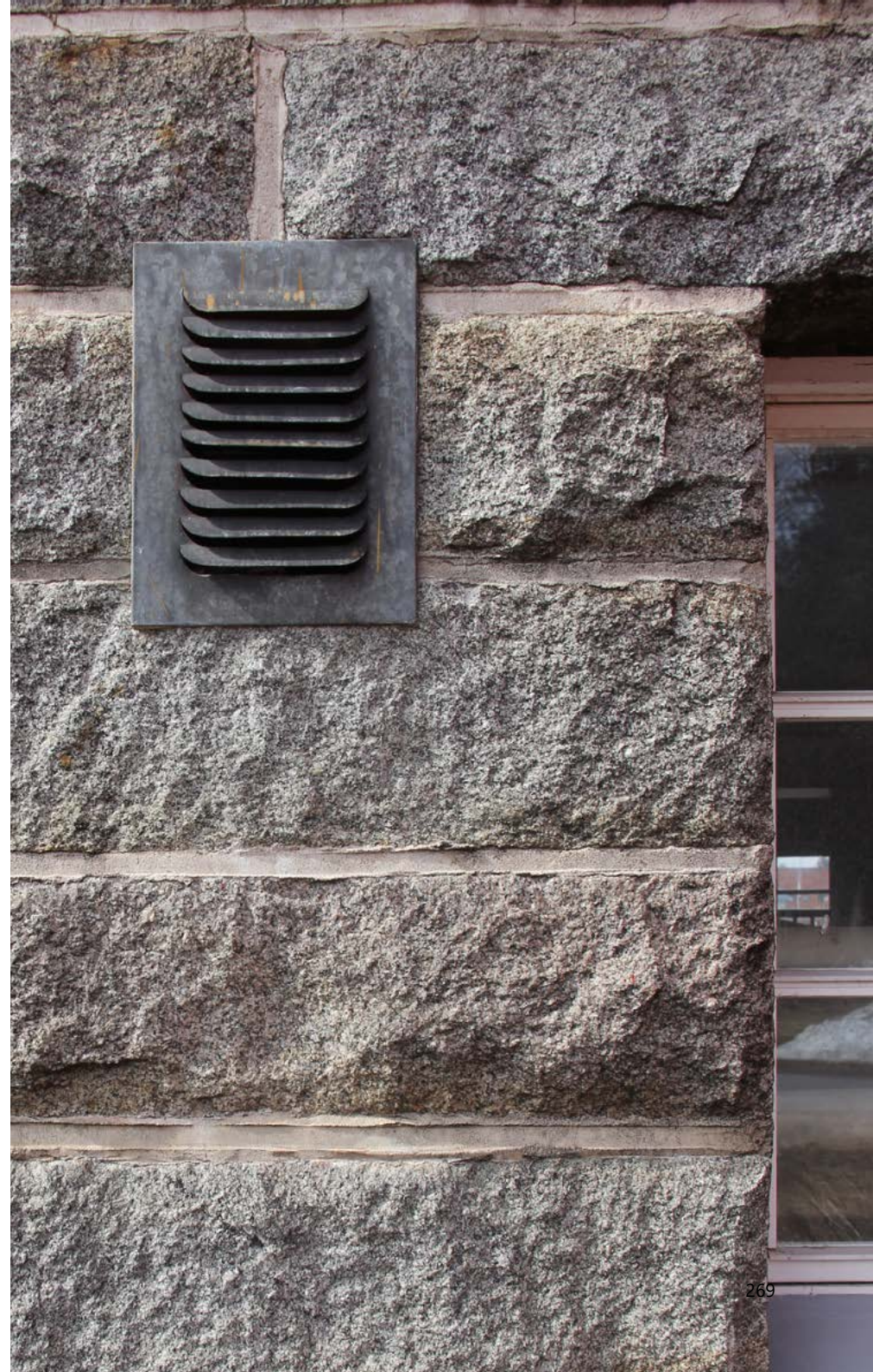
Nykyiset vankilarakennukset ovat korvanneet samoilla paikoilla sijainneet alkupe-
räiset rakennukset. Puretut vankilarakennukset olivat 1930-1950-luvuilla rakennet-
tuja puurunkoisia asuinparakkeja sekä yksikerroksisia hallinto- ja työrakennuksia.
Niiden joiden joukosta erottui muita korkeampi, klassisistisen etufasadin saanut
talousrakennus. Yksinäissellejä oli aluksi vähän ja vangit asuivat pääosin yhteis-
majoituksessa.

1960-luvulla Pelson varavankila sai kaksi ajanmukaista sellivankilarakennusta. Ra-
kennusvaiheet I ja II toteutettiin erillisinä lamelleina vanhan talousrakennuksen
sivuille. Rakennusten arkkitehtuurissa esiintyivät aikakauden asuinkerrostaloille
tyypilliset ominaispiirteet: paikalla valettu kirjahyllyrunko, nauhamaisesti aukote-
tut julkisivut sekä loivat kuitusementtilevyillä päällystetyt satulakatot. Asuinsellit
sijoitettiin kahteen kerrokseen keskuskäytävän varrelle. Rakentaminen suoritettiin
paikalla rakentaen vankityönä, jonka jäljet ovat säilyneet sisätilojen rakennusosis-
sa, betonipinnoissa ja seinämaalauksissa.

Vankilan III rakennusvaihe toteutettiin vuosina 1982-1984 ulkopuolisen urakoit-
sijan toimesta osana päättymässä olleen Kostamus-hankkeen jälkihoitoa. Vanki-
la sai rakennustyyppille ominaisen suljetun hahmon, jossa keskusrakennus kytki
erilliset asuinsiivet ja niiden laajennusosat yhdeksi kokonaisuudeksi. Uudisosat
edustivat suoralinjaista punatiiliarkkitehtuuria. Tehdasvalmisteiset rakennusosat,
betonielementit ja sileävalut korvasivat aiemmin käsin tehtyjä työvaiheita.

Vankilan uusinta kerrostumaa edustaa vuonna 2004 valmistunut hallintotalo. Sen
suuret lasipinnat, tulijan vastaanottava kaareva muoto ja kepeä väritys antoivat
vankilalle uudet kasvot. Hallintola edustaa 2000-luvun laadukasta modernismia,
jonka arkkitehtuuri muodostuu rakenteellisuudesta sekä mittakaavojen vaihtelus-
ta. Kaareva muoto antaa keskuskäytävän varrelle ryhmitellyille sisätiloille erityisen
luonteen.

Vankityönä tehty navetta edustaa ammattitaitoista käsityötä.

Maatalousrakennusten arkkitehtuuri on aikakauden suurille maataloille tyypillistä ja pohjautuu monilta osin vankeinhoitolaitoksen tyyppiratkaisuihin. 1950-luvun kivilavetta on rakennettu vankityövoimalla pihalta louhitusta kivimateriaalista. Sen yhteyteen 1990-luvulla toteutettu pihatto on sovitettu vanhan osan mittakavaan ja tyyliin. Navetan vieressä oleva lampola edustaa 1980-luvun maaseudun elementtirakentamista, jonka toisteisuus korostuu rakennuksen ylipitkillä julkisivuilla.

Alueen kaakkoiskulmalla sijaitsevat 1930- ja 1940-luvuilla valmistuneet hevostalli, viljavarasto ja puimala. Niiden arkkitehtuuria määrittävät käyttötarkoitus, rakentajien käytössä olleet materiaalit sekä vankeinhoitolaitoksen rakennusperintö. Rakennusosien alkuperäisyys ja säilyneet toimilaitteet tekevät rakennuksista todistusvoimaisia.

Teollisuusrakennukset ja tukirakennukset edustavat tavanomaista 1970-luvun halliarkkitehtuuria. Julkisivujen sinkkipelti on vaihdettu myöhemmin punaiseen julkisivupanelointiin. Rakennusten kiinnostavuus on sisätiloissa, jossa suuret kehärakenteet, korkeat tuotantotilat ja autenttiset verstasympäristöt ovat säilyneet alkuperäisinä. Teollisuushallit muodostavat kompaktin tuotantoyksikön, jonka ytimessä on tarvikkeita ja valmiita tuotteita säilyttävä keskusvarasto.

12.4 Maisemalliset ominaispiirteet

Pelson maisemaa hallitsevat tasaisina horisonttiin jatkuvat viljelysmaat. Niiden maaperä on entistä turvesuota, josta nousee esiin matalia avokallioita. Vankilarakennusten yksi- tai kaksikerroksiset hahmot erottuvat alueen eteläpuolisessa kaukomaisemassa matalana nauhana. Muihin ilmansuuntiin nähden rakennukset jäävät vankilan ympäristössä kasvavan puuston peittoon.

Vankilaa ympäröivien viljelysten ja metsiköiden rajapinnat muodostavat selkeitä maisemarajoja. Alueen tiet ovat pitkiä, tasaisia ja suoria. Vankila ja sen tuntumassa oleva Pelson kylä muodostavat kaksi erillistä kokonaisuutta, joiden välissä on rakentamaton metsävyöhyke.

Vankila-alueen yleisilme on väljä ja rajaamaton. Pohjoisesta saavuttaessa vastassa on avoin varastokenttä, josta sahalaitoksen rakenteet on purettu pois. Kaakosta

Sadan tonnin rehulato kesäisellä Tuulensuunaukealla.

saapuvalla tienäkymän päätteellä on vankilan hallintorakennus, jonka takana ko-
hoaa punatiilinen keskusrakennus. Tien varrella sijainneesta asutusalueesta on jäl-
jellä vain villiintyneet puutarhat ja ruohottuneet pihatiet.

Vankien näkökulmasta Pelson avoin ja maaseutumainen maisema erosi merkittä-
västi muiden suljettujen keskusvankiloiden ympäristöistä. Erityisesti eteläpuolisille
peltoaukeille suuntautuneiden vankisellien ikkunanäkymät olivat poikkeuksellisia.
Talven tullen Pelson laajat aukeat olivat kuitenkin karuja ja kylmiä työympäristöjä.

12.5 Yhteiskunnallinen merkitys

Pelson vankilan alkuperäiset päämäärät toteutuivat hitaasti ja sittenkin vain osittain. Pelso oli vaativa ympäristö paitsi uudisasukkaille myös raivaustyötä tehneille vangeille. Vankilan toi maaseutuympäristöön kokonaan uuden elämänmuodon. Sen henkilöstö kuului valtion virkakuntaan, jolla oli työajat, etuisuuksia ja lomia. Vankilalla oli myös autoja, maatalouskoneita ja sähkövalaistus.

Toiminallinen ja fyysinen erillisuus muusta yhteiskunnasta rinnastaa Pelson vankilayhteisön varhaisiin teollisuusyhdyskuntiin. Alkuvaiheessa kaikki asemasta riippumatta asuivat samalla alueella. Työ- ja vapaa-aikaa vietettiin yhdessä ja lapset kävivät samaa koulua. Henkilökunnan harrastetoiminta oli vilkasta 1960-luvulle asti. Välillä myös vangit osallistuivat harrastustoimintaan, urheiluun ja ohjelmallisiin tapahtumiin.

Pelson kylän muodostumisessa ja elinvoimaisuudessa vankilan rooli oli ratkaisevan tärkeä. Vastaavasti kylä ja sen asukkaat olivat merkittävä tuki vankilan arjessa. Vankilan henkilökunnan ja kyläläisten elämänpolut kohtasivat monilla tasoilla: asutustilalliset ja heidän perheenjäsenensä saivat työtä vankilasta, kyläläisten ja vankilan työntekijöiden välillä solmittiin avioliittoja ja palvelutuotanto vankilan ja asutustilojen välillä oli vilkasta molempiin suuntiin.

Enimmillään Pelson kylässä asui lähes 800 asukasta. Kylässä oli oma koulu, kolme kauppaa, posti ja kahden pankin konttori. Kylän näkyvimpiä rakennuksia olivat vankityövoimalla pystytetty vesitorni ja talkootyönä rakennettu seuratalo urheilupaikkoineen.

Pelson eristyisyys alkoi murtua 1960-luvulla, kun yksityisautoilu ja parantuneet tiet mahdollistivat tiiviimmät yhteydet ympäröiviin taajamiin. Yhä useampi muutti pois vankila-alueelta ja alkoi asioida Muhoksen tai Vaalan kirkonkylissä. Television tulo koteihin ja vankiosastoille latisti harrastustoiminnan ja ohjelmalliset illamat.

Pelsossa siviilien ja vankien kohtaamiset olivat jokapäiväisiä. Vangit liikkuivat ja työskentelivät vankilan aidan ulkopuolella varsin vapaasti. Vangin saattoi kohdata vedenkuljettajana, pellolla tai tien auraajana. Karkaamisiltakaan ei välttytty.

Vankilan rakennushankkeet olivat laajaa aluetta koskettavia työllisyshankkeita, joista merkittävin oli 1980-luvun alussa Kostamus-hankkeen jälkihoitona toteutettu kolmas rakennusvaihe. Vastaavasti vankilan sahan ja puusepänverstaan tuot-

Pelson kylä on hiljentynyt. Betoninen patsas muistuttaa vilkkaasta raivauskaudesta.

teet päättyivät moniin julkisiin ja yksityisiin rakennuskohteisiin. Vankilan maatila toimi alueella suunnannäyttäjänä karjajalostuksen, luomutuotannon ja myös kansainvälisen yhteistyön saroilla.

Osa vangeista asui ja työskenteli Pelsossa vuosikymmeniä, jotkut jopa suurimman osan elämästään. Poikkeuksellinen vankilaympäristö ja vankilassa hankitut taidot saattoivat parhaassa tapauksessa reunustaa vangin tietä pois laitostieteestä.

13 Lähteet

13.1 KUVAT

Kuvalähteet on mainittu kunkin kuvan yhteydessä. Nykytila-valokuvien kuvaaja on Veli-Pekka Huhmo (Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy) ellei toisin mainita.

13.2 ARKISTOT

Kansallisarkisto, Helsingin ja Oulun toimipisteet

Museovirasto, journalistinen kuva-arkisto

Pelson vankilan arkisto

Senaatti-kiinteistöt arkisto

Jouni Kauhasen yksityiskokoelma

Jussi Kuukasjärven yksityiskokoelma

13.3 PAINETUT LÄHTEET

Halila Aimo: Suomen Rakennushallinto 1811–1961. Valtion painatuskeskus Helsinki, 1967

Hakli Olli & Laine Aino (toim): Valtiolle rakennettu, Museovirasto, Lönnberg Painot Oy Helsinki 2016

Hanski, Jari (toim): Hyödyllistä ja kaunistavaa: Senaatti-kiinteistöjen historia. Helsinki, Edita Publishing, 2011

Heiska Aale, Mäkelä, Simo (toim.): Vaala-Oulujärven pitäjä. Encyclopedia Vaalaensis -pitäjätietosanakirja. Vaalan kunta, Vaala 2000.

Kauhanen Jouni: Pelson vankila 1935-2024, Rikosseuraamusvirasto, Kirjapaino Book-cover Oy Helsinki 2024

Kauhanen, Jouni: Pelsonsuo - Kuivatuksesta kehittyväksi kyläksi. Pelson kyläyhdistys. Pelso, Saarijärvi Offset 2003.

Kauhanen, Jouni: Kohtaamispaikkana Pelso - Pakosta, tarpeesta ja halusta. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 42, Joensuun yliopistopaino 2005.

Keiskander Pauli: Pelson keskusvankilan historiikki. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Valtion Painatuskeskus Helsinki, 1985.

Lilius Henrik: ARS Suomen taide 2, Sarajas-Korte Salme (päätoim.), Viljo Eeva Maija, Kustannusyhtiö Otava, Keuruu 1989: ss. 102-103

Lilius Henrik: ARS Suomen taide 3, Sarajas-Korte Salme (toim.) Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu 1989: Lilius Henrik ss 220-223

Lilius Henrik: ARS Suomen taide 4, Sarajas-Korte Salme (toim.) Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu 1989 ss 101-102

Lilius Henrik: Fängelsearkitektur i Finland ca. 1635-1845. Acta Poenologica 2:1/2004. Vankeinhoidon koulutuskeskus 2004.

Mäkiö Erkki (et al.): Kerrostalot 1960-1975, Rakennustieto Oy Helsinki 1994

Nuorteva, Jussi: Suomen vankeinhoidon historiaa osa 2. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Valtion painatuskeskus Helsinki 1989.

Nuorteva, Jussi: Suomen vankeinhoidon historiaa osa 4. Oikeusministeriön vankeinhoito-osasto. Valtion painatuskeskus Helsinki 1987.

Pajuoja Jussi: Vankilarakentaminen - katsaus rangaistusten historiaan, Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 6, Painatuskeskus, Helsinki 1993.

Pohjois-Pohjanmaan ja Länsi-Kainuun suo-ohjelma 2010-2013, hankkeen yhteenvektoraportti 15.10.2013

Siipola, Pirjo. Vaalan kulttuuriympäristöohjelma. Kainuun ympäristökeskus. Kajaani, 2002

Sinisalo Jarkko: Vankeinhoidon rakennukset ss. 148-152 teoksessa Lounatvuori, Irma ja Putkonen, Lauri: Rakennusperintömme: kulttuuriympäristön lukukirja. Rakennustieto, Helsinki 2001.

13.4 PAINAMATTOMAT LÄHTEET

Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy: Pelson vankilan lähiympäristön rakennuskannan rakennushistoriaselvitys, Oulu 2015 Senaatti-kiinteistöt

Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy: Sukevan vankilan rakennushistoriaselvitys osat I ja II Senaatti-kiinteistöt, Oulu 24.2.2017 Senaatti-kiinteistöt

Arkkitehdit MV Oy: Oulun vankila Rakennushistoriaselvitys, Senaatti-kiinteistöt 2023

Arkkitehtitoimisto Hannu Puurunen Oy: Konnunsuon vankila, Rakennushistoriaselvitys osat 1- 3 4.6.2010, Senaatti-kiinteistöt

Museoviraston lausunto Vaalan Pelson vankilakiinteistöjen myynnistä 15.5.2023, MV/24478/2023

Pelson varavankilan III rakennusvaiheen suunnittelu, Oikeusministeriön vankeinhoidon-osaston julkaisuja, tutkimuselosteet ja pöytäkirjat sarja B, Helsinki 1974

Pelson keskusvankilan inventointiraportti 31.1. 1997 osat 1 ja 2, Inventointilaskelmat vuonna 1996-1997, Pelson keskusvankila

Pelson vankilan 1930- ja 40-luvun rakennukset, Kainuun liitto päivitysinventointi

Pelson vankilan vuosikertomukset 1935-1954, Kansallisarkisto Pelson varavankilan arkisto Dg:1

Pelson vankilan puolivuotiskertomukset 1955-1969, Kansallisarkisto Pelson vankilan arkisto Dg:4

Pohjois-Pohjanmaan arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt Vaalassa –alueet ja kohteet, liite 5a, Pohjois-Pohjanmaan liitto

Suppea luontoselvitys, Senaatti-kiinteistöt Pelson vankila Muhos Luontoselvitykset 2017, Pöyry Finland Oy 8.1.2018

13.5 SANOMA JA AIKAKAUSLEHDET

Kajaani-lehti 17.9.1935

Sanomalehti Kaleva 27.4.2024

Seura 25.1.1939

13.6 SÄHKÖISET LÄHTEET

Oulun historiaseura, FT dos. Jouni Kauhasen yleisöluento Oulu-opisto 26.3.2025: Suovankila - työvankila. Pelson vankila 1935–2024

www.luke.fi

www.mfa.fi

www.museoverkko.fi

www.rikosseuraamus.fi

www.rky.fi

www.senaatti.fi

www.yle.fi

PELSON VANKILA VAALA

RAKENNUSHISTORIASELVITYS

Arkkitehtitoimisto Jorma Teppo Oy 30.6.2025

